

WERKPLAN
Rooms-Katholieke Godsdienst
VOOR HET
Katholiek Kleuteronderwijs
in Vlaanderen

*Erkende instantie r.-k. godsdienst,
Wollemarkt 15
2800 Mechelen*

Uitgeverij Licap, www.licap.be
Guimardstraat 1, 1040 Brussel
D/2001/0279/066
ISBN 978-90-6858-250-5
NUGI 631

INHOUD

Inhoud	4
Voorwoord	9
INLEIDING	11
Opbouw van het werkplan	11
Rooms-katholieke godsdienst in de kleuterschool	19
Deel 1 LEVENSBESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI VAN KLEUTERS	23
1. DE KLEUTER IN ONTWIKKELING	25
1.1 Levensbeschouwelijke groei, gekaderd binnen de totale ontwikkeling	25
1.2 Het levensbeschouwelijke wordt verschillend verwerkt	27
2. LEVENSBESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI	29
2.1 Componenten van levensbeschouwelijke en religieuze groei (schema 1)	29
2.2 De beginsituatie van kleuters: kansen en opgave	31
3. EEN CHRISTELIJKE VISIE OP LEVENSBESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI	45
Elementen van christelijk geloven die aansluiten bij de groei van kleuters (schema 2)	
4. DE KLEUTER IN ZIJN LEVENSBESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI	49
4.1 Ik wil meedoen!!!	49
De kleuter participeert aan levensbeschouwingen van volwassenen	
4.1.1 Geloven is altijd een persoonlijk verhaal van vertrouwen	49
4.1.2 Participeren aan het geloof of de levensbeschouwing van levensechte mensen	50
4.1.3 Participatief geloven: kansen en grenzen	51

4.2	Mag ik de kaars uitblazen? _____	52
	De kleuter hecht veel belang aan rituelen	
4.2.1	Rituelen geven kinderen de kans tot participeren _____	53
4.2.2	Afgestemd op hun leef- en belevingswereld _____	53
4.2.3	Een sfeer van vertrouwen en veiligheid _____	53
4.3	Heb je er geen prent bij? _____	53
	Kleuters hebben beelden nodig	
4.4	Mag ik het zelf doen? _____	54
	Kleuters streven naar autonomie	
4.5	Hoe ziet God eruit, juf? Heeft hij ook een vrouw en kinderen? _____	55
	Evolutie in de godsvoorstelling tijdens de kleuterleeftijd	
4.5.1	Hoe gaan kleuters om met wat volwassenen over God en Jezus vertellen? _____	55
4.5.2	Vóór 3 jaar: een eerste vermoeden van een personage _____	56
4.5.3	Tussen 3 en 4,5 jaar: intuïtie van een personage dat verschilt van mensen _____	57
4.5.4	Tussen 4,5 en 6-7 jaar: naar een specifieke opvatting over het goddelijke _____	57

5.	LEVENSBSCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI VRAAGT COMMUNICATIE _____	59
5.1	Kleuters en communicatie _____	59
5.2	De specifieke communicatie van godsdienst: woord - woord - Woord _____	59
5.3	Geloofscommunicatie _____	60
5.4	Niveaus van communicatie _____	61
5.5	Kansen tot communicatie creëren en benutten _____	62

Deel 2 DE KLEUTERLEIDSTER AAN HET WERK _____ **63**

6.	DE LEERKRACHT AAN HET WERK _____	65
6.1	Leerkrachtstijl: ontmoeten in een gastvrije ruimte _____	65
6.2	De eigen positie van de kleuterleidster _____	67
6.3	Teamwerking _____	68
6.4	Samenwerken met ouders en met de lokale geloofsgemeenschap _____	69

6.4.1	Ouders als partners in de opvoeding van hun kinderen	69
6.4.2	De band met de lokale geloofsgemeenschap	70
7.	THEMATISCH WERKEN	71
7.1	In de totale werking van de kleuterklas	71
7.2	Het godsdienstaanbod verweven in belangstellingscentra (BC)	71
7.2.1	In bijna elk BC kan een godsdienstig proces worden opgezet dat diepgang geeft	71
7.2.2	Kansen voor levensbeschouwelijke groei en geloofscommunicatie	71
7.2.3	Een godsdienstaanbod integreren in een belangstellingscentrum	72
7.2.4	Een occasioneel godsdienstaanbod	72
7.2.5	Een gemeenschappelijk schoolthema als BC	73
7.3	Een 'godsdienstig' belangstellingscentrum	73
7.3.1	Een kerkelijk feest als BC	74
7.3.2	De Bijbel als BC	74
7.3.2	BC's rond componenten van levensbeschouwelijke en religieuze groei	74
8.	WELK GROEIPROCES BEVORDEREN?	75
8.1	Basisschema voor leerprocessen (schema 3)	75
8.2	Levensbeschouwelijke groei realiseren in de kleuterklas (schema 4)	77
8.3	Differentiëren om sterker te begeleiden	82
9.	LEVENSBESCHOUWELIJKE VERSCHIEDENHEID	85
10.	VERHALEN	87
10.1	Verhalen nodigen kleuters uit om hun leef- en belevingswereld ter sprake te brengen	87
10.2	Verhalen roepen op en confronteren	87
10.3	Verhalen: dragers van waarden	88
10.4	Verhalen: dragers van waarheid	88

11. BIJBELVERHALEN	89
11.1 Bijbelverhalen	89
11.1.1 Verhalen uit het Oude Testament	89
11.1.2 Verhalen uit het Nieuwe Testament	90
11.1.3 Wonderverhalen?	91
11.2 Welke doelen wil je bereiken?	93
11.3 Aandachtspunten bij het vertellen van bijbelverhalen	98
11.3.1 Het verhaal 'verhaal' laten zijn	99
11.3.2 Bijbelverhalen vragen een eigen kader	100
11.3.3 Doorvertalen	101
11.3.4 Werkvormen	103
11.3.5 Expressie en verankering	105
11.3.6 En dan ... ga je werkvormen kiezen	106
12. GODSBEELD EN JEZUSBEELD	107
12.1 Godsbeeld	107
12.2 Jezusbeeld	108
13. RITUELEN EN SYMBOLIEK	109
13.1 Klasrituelen maken verbondenheid mogelijk	109
13.2 Stilte	111
13.3 Verdieping van dagelijkse ervaringen	111
13.4 Gebed en gebedsopvoeding	111
13.4.1 Evolutie in het gebed van kleuters	112
13.4.2 Gebedsopvoeding gebeurt in een ritueel kader	115
13.4.3 Persoonlijk bidden	116
13.4.4 Formulegebeden	117
13.4.5 Meditatie en celebratie	117
13.4.6 Bidden met anders- en niet-gelovige kleuters in de klas	118
13.5 Symboolgevoeligheid ontwikkelen	119

14. MEEVIEREN MET KERKELIJKE FEESTEN	123
14.1 Kerkelijke feesten	123
14.2 Godsdienstige feesten uit andere godsdiensten	124
14.3 Bijbelverhalen en illustraties	125
14.4 Pastorale acties	125
14.5 Heiligen en hun plaats in de kleuterschool	125
15. COMMUNICATIE VRAAGT RUIMTE	127
15.1 De godsdiensthoek	127
15.2 Kringgesprekken - vragen van kleuters	129
15.2.1 Ervaringen worden bespreekbaar	129
15.2.2 Met kleuters op zoek naar de betekenis van een ervaring	129
15.2.3 De oudste kleuters stellen vragen en zoeken naar zin	129
15.3 Kansen tot expressiviteit creëren	131
16. VAN PLANNING TOT EVALUATIE	133
16.1 Planning: het klasboek	133
16.2 Evaluatie	135
BESLUIT	137

Voorwoord

In de geest van haar Meester, die niet gekomen is om gediend te worden maar om te dienen, wil onze kerkgemeenschap met een godsdienstaanbod in de kleuterschool de kinderen, de ouders en de maatschappij dienstbaar zijn.

Wie dient, zet niet zichzelf, maar de ander centraal. Daarom staan in dit werkplan r.-k. godsdienst voor het kleuteronderwijs de kleuters centraal. De kiem voor het religieuze is aanwezig in elk jong kind. Van hen wordt uitgegaan, hun vragen worden ernstig genomen en met hen worden de eerste stappen gezet in een participatief communicatieproces.

Men aanziet dit niet als een didactische truc om zich toch van de aandacht en de goede wil van de kleuters te verzekeren. Het weze veeleer de geëigende toepassing van de evangelische houding van respectvolle liefde, in de geest van Hem die de Dienaar van allen is willen worden. Wie beseft hoe centraal de communicatie staat in onze godsdienst, zal ook beseffen dat zulke houding heilig kan zijn, als ze door een oprecht geloof gedragen wordt.

De kerk van Christus wil luisteren naar de stem van haar Meester, die ook nu zijn leerlingen oproept om zonder schaamte te getuigen van Hem en ja, allen tot zijn leerlingen te maken. Ook het godsdienstaanbod in de kleuterschool deelt in deze zending, vandaag en morgen meer dan ooit. De eigen bijdrage en de origineelste dienst die wij in dit kader moeten aanbieden, is juist de christelijke levensbeschouwing als een weg naar leven beluisteren. Wie van de rijkdom van het christelijk geloof geproefd heeft, weet trouwens dat een deemoedig maar fier getuigenis over dit geloof helemaal niet in strijd ligt met de opdracht de kleuter te dienen.

De christelijke levensbeschouwing steeds weer in de volheid van haar kracht aanwezig laten komen in het pedagogisch communicatieproces is en een opdracht en een uitdaging en een dienst. Juist de bezieling van een vurig en volwaardig christendom zal de godsdienstige benadering van het leven in de kleuterschool boeiend en vruchtbaar maken. Dat is onze hoop en ons vertrouwen. Moge de Heer ons daarbij helpen!

+Paul Van den Berghe

Bisschop van Antwerpen

Voorzitter van de Erkende Instantie voor rooms-katholiek godsdienstonderricht

INLEIDING

OPBOUW VAN HET WERKPLAN

Dit werkplan bevat tussen de inleiding en het besluit twee grote delen:

1. Levensbeschouwelijke en religieuze groei bij kleuters.

2. De kleuterleidster aan het werk.

De hoofdstukken worden doorgenummerd, over de delen heen.

De **INLEIDING** bevat twee teksten:

- Eerst is er een kort overzicht van de **opbouw van het werkplan**.
- Aan de grondslag van dit werkplan ligt het document "*Het vak r.-k. godsdienst in de scholen in Vlaanderen. Visietekst van de commissie in opdracht van de bisschoppen. 080796*". De visietekst van 080796 werd door de bisschoppen aanvaard als basis voor het maken van leerplannen voor twee onderwijsniveaus, nl. basis- en secundair onderwijs. Dat document wordt hier vertaald in functie van het kleuteronderwijs: **Rooms-katholieke godsdienst in de kleuterschool**.

• DEEL 1 • LEVENSBESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI VAN KLEUTERS

In een vijftal hoofdstukken wordt de levensbeschouwelijke en religieuze groei van kleuters besproken.

1. DE KLEUTER IN ONTWIKKELING

In het eerste hoofdstuk wordt de levensbeschouwelijke groei geplaatst binnen de totale ontwikkeling van de kleuters. Daarna wordt nagegaan hoe de levensbeschouwelijke groei afhankelijk is van zeer verscheiden factoren bij de kleuters zelf: hun thuismilieu en hun ervaringswereld.

1.1 Levensbeschouwelijke groei, gekaderd binnen de totale ontwikkeling

Kinderen groeien snel tijdens hun eerste levensjaren. Doorheen hun motorische ontwikkeling, denkvermogen, taalontwikkeling, sociale en emotionele groei ontdekken ze hun mogelijkheden en beperkingen. Ook de levensbeschouwelijke groei maakt deel uit van hun identiteitsvorming.

1.2 Het levensbeschouwelijke wordt verschillend verwerkt

De kleuters die in een klas samenkomen, leven in een zeer verschillend thuismilieu. Dat is zeker het geval op levensbeschouwelijk vlak. Kleuters hebben zeer verschillende ervaringen. Werken aan levensbeschouwelijke groei en aansluiting bij de ervaringen van kleuters vragen van de kleuterleidster dus een fijn aanvoelen van de kleuters en een grote kunst om te differentiëren.

2. LEVENSBESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI

In de levensbeschouwelijke en religieuze groei worden een viertal componenten onderscheiden. Voor elk van deze componenten wordt de beginsituatie van de kleuters besproken. Vervolgens wordt nagegaan welke kansen een kleuterleidster op basis daarvan heeft om aan de groei van deze componenten te werken.

2.1 Componenten van levensbeschouwelijke en religieuze groei

Er worden vier componenten onderscheiden: fundamentele bestaanscondities; verbondenheid met zichzelf, anderen, gemeenschappen en natuur/cultuur; groeien in gevoeligheid voor goed en kwaad; verkennen van geloofstaal en groeien in symboolgevoeligheid. Dit geheel wordt overzichtelijk voorgesteld in schema 1.

2.2 De beginsituatie van kleuters: kansen en opgave

Voor elk van de componenten wordt de beginsituatie van de kleuters onder ogen genomen. Een kleuterleidster die de situatie goed inschat, ziet kansen om haar opdracht te vervullen: kleuters in hun groei begeleiden.

3. EEN CHRISTELIJKE VISIE OP LEVENSBESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI

Het christelijk geloven draagt heel wat elementen in zich die de groei van kleuters kunnen bevorderen. Deze elementen worden besproken in aansluiting bij de componenten van levensbeschouwelijke en religieuze groei. Het is immers de bedoeling dat het godsdienstaanbod in de klas heel dicht bij het leven van de kleuters aansluit.

4. DE KLEUTER IN ZIJN LEVENSBESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI

Hoofdstuk 4 bekijkt de kleuter heel concreet in zijn levensbeschouwelijke groei.

4.1 Ik wil meedoen !!!

De kleuter participeert aan de levensbeschouwing van volwassenen. Geloven is altijd een persoonlijk verhaal van vertrouwen. Daarom is een vertrouwensband van kleuters met hun ouders en met hun kleuterleidster essentieel (4.1.1). Daarin krijgen zij de kans te participeren aan het geloof of de levensbeschouwing van levensechte mensen (4.1.2). Dit 'participatief geloven' heeft kansen en grenzen. Het is nodig die goed in te schatten (4.1.3).

4.2 Mag ik de kaars uitblazen?

Een kleuter hecht veel belang aan rituelen. Ze geven kinderen de kans tot participeren (4.2.1). Voorwaarde is wel dat deze rituelen afgestemd zijn op hun leef- en belevingswereld (4.2.2). Ook hier is een sfeer van vertrouwen en veiligheid heel belangrijk (4.2.3).

4.3 Heb je er geen prent bij?

Kleuters hebben beelden nodig. Zij zijn zeer visueel ingesteld. Een godsdienstaanbod zonder beelden is dan ook ondenkbaar.

4.4 Mag ik het zelf doen?

Kleuters streven naar autonomie. Het godsdienstaanbod in de kleuterklas komt tegemoet aan de drang van kleuters om zelf aan de slag te gaan.

4.5 Hoe ziet God eruit, juf? Heeft hij ook een vrouw en kinderen?

Tijdens de kleuterleeftijd is er een hele evolutie in de godsvoorstelling. Kleuters gaan op hun eigen manier om met wat volwassenen over God en Jezus vertellen (4.5.1). Vóór drie jaar is er een eerste vermoeden van een personage (4.5.2). Tussen 3 en 4,5 jaar groeit de intuïtie dat dit personage van mensen verschilt (4.5.3). Tussen 4,5 en 6-7 jaar evolueren kleuters naar een specifieke opvatting over het goddelijke (4.5.4).

5. LEVENSBESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI VRAAGT COMMUNICATIE

Communicatie is onmisbaar in een mensenleven. Voor kleuters heeft deze communicatie een eigen karakter: ze verloopt niet alleen verbaal, maar ook met allerlei andere expressiemiddelen. Ze evolueren hierin sterk in de kleuterleeftijd. Christenen spreken over een heel eigen communicatie: woord - woord - Woord. In de communicatie tussen kinderen en kleuterleidster komt ook God aan het woord. Daarom wordt het eigene van de geloofscommunicatie hier onder de aandacht gebracht. Belangrijk is het ook verschillende niveaus van communicatie te doorlopen: het niveau van de ervaring, van de betekenisverlening en van de reflectie. Het komt erop aan kansen te creëren en te benutten waarin communicatie mogelijk is.

5.1 Kleuters en communicatie

Kleuters maken op vlak van communicatie een hele ontwikkeling door. Niet alleen verbaal, maar vooral non-verbaal zoeken zij contact en communiceren zij met volwassenen en leeftijdsgenoten. Bovendien willen kleuters eerst en vooral meedoen met de volwassenen die ze vertrouwen. Om echte communicatie mogelijk te maken is er dus vanwege de volwassene heel wat respect nodig voor de eigenheid van elke kleuter.

5.2 De specifieke communicatie van godsdienst: woord - woord - Woord

Christenen geloven dat in de communicatie tussen mensen ook God zijn 'Woord' wil meespreken. Dit is ook zo in de communicatie tussen kleuters en kleuterleidster. Elk doet zijn eigen verhaal. In dat gesprek kan het Woord van God weerklinken.

5.3 Geloofscommunicatie

In geloofscommunicatie spreekt een volwassene uit wat hem zeer dierbaar is. Om hierover te communiceren met kleuters is er heel veel respect nodig. Sommige kleuters maken thuis geloofscommunicatie mee (christelijk of anders-gelovig); andere kleuters niet. Zelf zijn ze onbeschreven bladen. Het feit dat het gelovige hen vaak fascineert, maakt hen dan ook zeer kwetsbaar.

5.4 Niveaus van communicatie

In communicatie kan men verschillende niveaus onderscheiden: ervaring, betekenisverlening, reflectie. In aansluiting bij de ervaring kunnen kleuters in alle vrijheid kennismaken met het christelijk geloven. De oudste kleuters kunnen daarover al reflecteren. Sommige beginnen al echt te 'filosoferen'.

5.5 Kansen tot communicatie creëren en benutten

Kleuters bieden soms zelf kansen tot communicatie aan. Andere kansen kunnen door de kleuterleidster in haar aanbod voorzien worden. Het komt erop aan voldoende kansen tot communicatie te creëren en te benutten. Verhalen spelen daarbij een grote rol.

De volgende hoofdstukken stellen zich op het standpunt van de kleuterleidster. Verschillende aspecten van haar opdracht komen aan bod.

6. DE LEERKRACHT AAN HET WERK

Kleuterleidsters hebben doorgaans een heel specifieke stijl. In een sfeer van ontmoeting begeleiden zij kleuters in hun ontwikkeling. Die opdracht is grotendeels afhankelijk van wie zij zelf als persoon zijn. Van hen wordt immers verwacht dat zij de kinderen voorgaan vanuit een christelijke overtuiging. Dat is niet vanzelfsprekend. Een kleuterschool kan niet goed werken zonder samenwerking: binnen het team, met de ouders en zo mogelijk ook met de plaatselijke geloofsgemeenschap.

6.1 Leerkrachtstijl: ontmoeten in een gastvrije ruimte

Een open, gastvrije leerkrachtstijl wordt gekenmerkt door: respect voor elk kind, open communicatie vanuit de signalen van kinderen, een responsieve houding bij die signalen en echtheid in heel het optreden. Door momenten van ontmoeting, explorerend beleven, ontwikkelingsondersteunend leren en zelfstandig spelen worden kinderen in hun groei begeleid.

6.2 De eigen positie van de kleuterleidster

Van een kleuterleidster wordt verwacht dat zij in authenticiteit en verbondenheid met kleuters het levensbeschouwelijke en religieuze verkent, met bijzondere aandacht voor het christelijk geloven en in openheid voor anders- en niet-gelovige kleuters. Dat vraagt professionaliteit en didactische competentie.

6.3 Teamwerking

Levensbeschouwelijke opvoeding vraagt in-team-iteit. Vermits het godsdienstaanbod kadert binnen het christelijk opvoedingsproject van een katholieke kleuterschool, is het belangrijk dat dit aanbod gedragen wordt door het hele team.

6.4 Samenwerken met ouders en met de lokale geloofsgemeenschap

Ouders en kleuterleidsters zijn partners in de opvoeding van de kinderen (6.4.1). Heel wat scholen kunnen steunen op een stevige band met de lokale geloofsgemeenschap. Ook dat is niet te vermaden (6.4.2).

7. THEMATISCH WERKEN IN DE KLEUTERSCHOOL

Het godsdienstaanbod sluit aan bij de leef- en belevingswereld van de kleuters. Daarom verloopt het geïntegreerd in de totale werking binnen de kleuterklas. Het wordt verweven in de belangstellingscentra. Daarnaast kunnen er ook eigen godsdienstige belangstellingscentra uitgewerkt worden: naar aanleiding van een kerkelijk feest, bij een bijbelverhaal of in functie van één van de componenten van levensbeschouwelijke en religieuze groei. Die worden dan wel opengetrokken naar het leven in zijn totaliteit.

7.1 In de totale werking van de kleuterklas

Kleuters worden in de klas in hun totaliteit benaderd. Levensbeschouwelijke en religieuze groei betreft eveneens de totale persoon. Daarom wordt deze groei vanuit de totale werking in de klas gestimuleerd.

7.2 Het godsdienstaanbod verweven in belangstellingscentra (BC)

In bijna elk BC kan een godsdienstig proces worden opgezet dat diepgang geeft (7.2.1). Bij de uitwerking van elk thema zijn er kansen voor levensbeschouwelijke groei en geloofsgedachte (7.2.2). Zo kan het godsdienstaanbod geïntegreerd worden in de geplande belangstellingscentra (7.2.3). Naar aanleiding van een actuele gebeurtenis of vraag kan een occasioneel godsdienstaanbod uitgewerkt worden (7.2.4). Ook een gemeenschappelijk schoolthema kan in de kleuterklas een BC worden (7.2.5).

7.3 Een 'godsdienstig' belangstellingscentrum

Een specifiek godsdienstig thema kan eveneens een eigen BC worden. Dat is verantwoord vanuit het christelijk opvoedingsproject van de school. Zoiets gebeurt naar aanleiding van een kerkelijk feest (7.3.1) een bijbelverhaal of een bijbelse figuur (7.3.2) of een thema dat te maken heeft met een van de componenten van levensbeschouwelijke en religieuze groei (7.3.3).

8. WELK GROEIPROCES BEVORDEREN?

Het levensbeschouwelijke en het religieuze worden geïntegreerd in de totale groei van de kleuter. Daarom is het belangrijk een goed zicht te hebben op het leerproces van de kleuters. In dit hoofdstuk volgt daarom een basisschema voor leerprocessen.

8.1 Basisschema voor leerprocessen

Leerprocessen verlopen volgens een bepaalde wetmatigheid. Men kan drie fasen onderscheiden: aanknopingspunten zoeken in de leefwereld en de belevingswereld van de kleuters en deze uitgebreid verkennen (assimilatie), kleuters begeleiden in verdieping (accommodatie) en kansen bieden tot verwerking en verankering (integratie). Die fasen worden voorgesteld in schema 3.

8.2 Levensbeschouwelijke groei realiseren in de kleuterklas

Een vierde schema stelt de domeinen voor vanwaaruit impulsen kunnen komen om het leerproces te bevorderen: de ervaringswereld, de geloofstaal en tenslotte rituelen, feesten en symbolen.

9. LEVENSBESCHOUWELIJKE VERSCHIEDENHEID

De levensbeschouwelijke verscheidenheid, zoals die ook in de kleuterklas aanwezig is, vraagt bijzondere aandacht. Kleuters zijn zeer kwetsbaar: ze hebben nog geen eigen mening op levensbeschouwelijk vlak en ze participeren aan het leven van volwassenen, die hun vertrouwen hebben. Daarom wordt van de kleuterleidster zeer veel respect verwacht voor de levensbeschouwelijke overtuiging van het gezin waarin een kleuter opgroeit.

10. VERHALEN

In de communicatie met kleuters komt er ruimte om hun diepere belevingen te verwoorden, te verhelderen en te verdiepen. Verhalen zijn daarvoor zeer belangrijk. Kleuters leren spreken over belevingen en ervaringen die herkenbaar of nieuw zijn voor hen. Via verhalen kunnen ze ook de kracht en de diepte van geloven ontdekken. Zij zijn heel ontvankelijk voor de waarden in verhalen en voelen ze sterk emotioneel in.

10.1 Verhalen nodigen kleuters uit om hun leef- en belevingswereld ter sprake te brengen

Kleuters leven zich heel vlug in een verhaal in en ze 'spelen' erin mee. Zo komt hun eigen beleving aan bod. Daarom zijn verhalen zo geschikt om te werken rond de componenten van levensbeschouwelijke en religieuze groei.

10.2 Verhalen roepen op en confronteren

Een verhaal dat voor een aantal kleuters herkenbaar is, kan voor anderen in de klas nieuw en confronterend zijn.

10.3 Verhalen: dragers van waarden

Verhalen zijn 'waarde-vol'. Kleuters leven mee en herkennen op die manier waarden die ze ook thuis beleven. Eveneens ontdekken ze waarden waar ze thuis weinig of niets van merken. De perspectiefwissels, die ze zo leren hanteren, zijn belangrijk voor hun morele ontwikkeling.

10.4 Verhalen: dragers van waarheid

Verhalen dragen ook waarheid: historische waarheid, existentiële waarheid, geloofswaarheid.

11. BIJBELVERHALEN

Bijbelverhalen hebben een bijzondere plaats in het godsdienstaanbod in de kleuterklas. Ze spelen een unieke rol in de geloofscommunicatie: woord - woord - Woord. Het is belangrijk dat kleuterleidsters op een verantwoorde manier met deze verhalen werken: gelovig en pedagogisch verantwoord.

11.1 Bijbelverhalen

Er is een ruime keuze aan bijbelverhalen. Heel wat verhalen uit het Oude Testament kunnen ook aan kleuters verteld worden (11.1.1). De meerderheid van de verhalen komt echter uit het Nieuwe Testament: verhalen over en van Jezus (11.1.2). Een bijzonder probleem is er rond wonderverhalen (11.1.3).

11.2 Welke doelen wil je bereiken?

Het is belangrijk op voorhand na te denken over het doel dat je wil bereiken. De doelen zijn afhankelijk van de leeftijd van de kleuters, van de plaats van een verhaal in een BC en van de aard en de inhoud van het bijbelverhaal zelf.

11.3 Aandachtspunten bij het vertellen van bijbelverhalen

Een bijbelverhaal is een 'verhaal' (11.3.1). Het vraagt een eigen kader (11.3.2). Heel vaak wordt een 'doorvertaling' gebruikt, aangepast aan het begripsvermogen van kleuters. Daarom is de keuze van een kinderbijbel belangrijk (11.3.3). Met geschikte werkvormen kunnen de kleuters betrokken worden in de vertelling (11.3.4). Ook hier is er plaats voor expressie en verankering (11.3.5). Er is een ruime keuze aan werkvormen (11.3.6).

12. GODSBEELD EN JEZUSBEELD

Woorden en beelden over geloof bevatten - al dan niet bewust - een godsbeeld en een Jezusbeeld. Als je aan godsdienstige opvoeding doet bij jonge kinderen is het nodig dit gods- en Jezusbeeld bewust en kritisch te bevragen, juist omdat het de kleuters ontbreekt aan het vermogen tot kritische vraagstelling.

12.1 Godsbeeld

Godsbeelden moeten niet zozeer systematisch aangebracht worden. Wanneer ervaringen van kleuters gekoppeld worden aan het godsdienstige, kunnen ze eventueel met godservaringen samengaan.

12.2 Jezusbeeld

Kleuters leren Jezus vooral kennen door de verhalen over Hem. Stilaan kunnen ze ontdekken dat ze in Jezus God op het spoor kunnen komen.

13. RITUELEN EN SYMBOLIEK

In de levensbeschouwelijke en religieuze groei van mensen zijn rituelen en symboliek heel belangrijk. Ze helpen mensen met het diepere van het bestaan om te gaan. Ze reiken een geloofstaal aan om met de werkelijkheid om te gaan. Ze bieden wegen om godsdienst te beleven. Bij kleuters is de symboolgevoeligheid nog heel beperkt. Zij kunnen de waarde van stilte ontdekken en - indien zij gelovig zijn - leren bidden.

13.1 Klasrituelen maken verbondenheid mogelijk

In de kleuterklas zijn rituelen heel belangrijk. Ze geven houvast aan de kleuters en helpen verbondenheid en communicatie groeien.

13.2 Stilte

Rust en stilte zijn voor alle kleuters deugddoende ervaringen. Voor sommige kleuters zijn ze 'nieuw'.

13.3 Verdieping van dagelijkse ervaringen

In het levensbeschouwelijk groeiproces is het noodzakelijk te vertrekken van de dagelijkse ervaringen. Kleuters kunnen in die ervaringen diepte aanvoelen.

13.4 Gebedsopvoeding

Gebedsopvoeding is niet evident. De kleuterleidster heeft er vanuit haar eigen beleving soms zelf heel wat vragen bij. De kleuters komen uit zeer verscheiden levensbeschouwelijke thuissituaties. Toch participeren ze in de klas aan het gebed van de kleuterleidster. Er is een hele evolutie merkbaar in hun gebed (13.4.1). Omwille van hun levensbeschouwelijke verscheidenheid wordt de klas een oefenplaats voor bidden met anders- en niet-gelovige kleuters (13.4.2). Gebedsopvoeding gebeurt in een ritueel kader (13.4.3). Er zijn verschillende vormen: persoonlijk bidden (13.4.4), formulegebeden (13.4.5), meditatie en celebratie (13.4.6).

13.5 Symboolgevoeligheid ontwikkelen

Kleuters hebben het moeilijk met symboliek. Ze interpreteren alles 'letterlijk'. Symboliek is echter heel belangrijk in het leven. Het is een boeiend gebeuren om kleuters via beelden en verhalen in de wereld van de symboliek binnen te voeren.

14. MEEVIJEN MET KERKELIJKE FEESTEN

Enkele kerkelijke feesten hebben hun vaste plaats in het leven van een kleuterklas. Via verhalen kan de diepere betekenis ook voor kleuters toegankelijk worden. Soms worden hieraan pastorale acties gekoppeld. Kleuters mogen hierbij niet overvraagd worden. Sommige heiligenfiguren kunnen eveneens aan kleuters worden voorgesteld.

14.1 Kerkelijke feesten

Vooraf Kerstmis en Pasen worden in de kleuterklas gevierd. Maar ook rond Allerheiligen en Allerzielen is er meestal aandacht voor de overledenen uit de omgeving van de kleuters.

14.2 Bijbelverhalen en illustraties

De betekenis van kerkelijke feesten kan goed geëxploreerd worden via bijbehorende bijbelverhalen mits een goede vertelling en passende illustraties.

14.3 Pastorale acties

De viering van kerkelijke feesten gaat soms samen met pastorale acties. Kleuters mogen hierin echter niet 'misbruikt' worden. Ze kunnen wel kleine stappen zetten in het engagement voor andere mensen.

14.4 Heiligen en hun plaats in de kleuterschool

Vooraf Jezus is een belangrijke identificatiefiguur in de kleuterklas. Ook Maria speelt een grote rol. Ook 'heiligen' of andere figuren uit de geschiedenis van het christendom kunnen ter sprake gebracht worden als het verhaal begrijpelijk en zinvol is voor de kleuters.

14.5 Godsdienstige feesten uit andere godsdiensten

Als er in de klas kleuters zijn die in een andere godsdienst worden geïnitieerd, moet er ook aandacht gaan naar hun godsdienstige feesten.

15. RUIMTE VOOR COMMUNICATIE

Communicatie is wezenlijk in de klas. Kringgesprekken gebeuren vooral in de godsdiensthoek. Kleuters kunnen er hun vragen stellen. Communicatie is echter niet alleen verbaal. Er zijn vele vormen van expressie. Godsdienst en muzisch bezig zijn gaan in die zin goed samen.

15.1 De godsdiensthoek

De godsdiensthoek maakt meestal deel uit van de onthaalkring. Met blijvende en variabele elementen is dit voor kleuters een 'vertrouwde' plaats.

15.2 Kringgesprekken - vragen van kleuters

Kleuters hebben veel vragen. Hun ervaringen kunnen bespreekbaar gemaakt worden (15.2.1). Kleuters zijn immers voortdurend op zoek naar de betekenis van hun ervaringen (15.2.2). Vooral de oudste kleuters stellen vragen en zoeken naar zin (15.2.3).

15.3 Kansen tot expressiviteit creëren

Communicatie gebeurt niet alleen verbaal. Ook muzische expressie is heel belangrijk.

16. VAN PLANNING TOT EVALUATIE

Planning en evaluatie zijn noodzakelijk voor een goede werking in de kleuterklas. Het klasboek is daarvoor een belangrijk werkinstrument. Een goede zelfevaluatie helpt de kleuterleidster planning en opdracht in de klas bij te sturen.

16.1 Planning: het klasboek

Het klasboek is een belangrijk werkinstrument. Het bevat afspraken en regels, de opbouw van ervaringssituaties voor korte en langere termijn, observatiegegevens betreffende de kleuters en reflecties over de ervaringssituaties.

16.2 Evaluatie

Zowel de planning op korte als op lange termijn kan na verloop van een bepaalde periode bijgestuurd worden aan de hand van een zelfevaluatie. Een rooster wordt hierbij aangeboden.

In het **BESLUIT** wordt verwoord wat de samenstellers van dit werkplan met dit document wensen te bereiken.

ROOMS-KATHOLIEKE GODSDIENST IN DE KLEUTERSCHOOL

Op 8 juli 1996 werd door de Vlaamse bisschoppen een visietekst aanvaard als basis voor het maken van leerplannen voor twee onderwijsniveaus, nl. lager en secundair onderwijs: "Het vak r.-k. godsdienst in de scholen in Vlaanderen. Visietekst van de commissie in opdracht van de bisschoppen. 080796." In de tekst die hier volgt worden de belangrijkste elementen van deze visietekst toegepast op de kleuterschool.

Kinderen in een complexe wereld

Kinderen groeien op in een wondere en fascinerende wereld. Kleuters willen die wereld, zowel thuis als op school, verkennen. De meeste kleuters krijgen heel wat kansen om hun nabije omgeving te ontdekken. Ook de verre wereld wordt voor hen in beeld gebracht en bereikbaar gemaakt door de moderne communicatiemediën.

Er zijn ook kleuters die weinig mogelijkheden hebben. De wereld is voor hen geen sprookjeswereld. Ze hebben heel wat problemen en stellen vele vragen. En net als andere kinderen koesteren zij veel verwachtingen.

De samenleving waarin kleuters opgroeien, is steeds meer geseculariseerd en gepluraliseerd: geen enkele godsdienst of levensbeschouwing bepaalt nog alleen het zinperspectief waarop de hedendaagse cultuur gebouwd is. Het christendom blijft natuurlijk wel een belangrijke achtergrond van de westerse samenleving, maar vele mensen bekennen er zich niet meer uitdrukkelijk toe. Hieruit volgt dat het godsdienstaanbod niet altijd aansluit bij de levensbeschouwelijke achtergrond en ervaring van kleuters die vandaag opgroeien.

De westerse samenleving vertoont bovendien een alsmaar grotere verscheidenheid van culturen en godsdiensten. Dat brengt spanningen mee, vragen en twijfels. Die levensbeschouwelijke verscheidenheid treffen we in alle scholen en klassen aan.

Naast deze groeiende verscheidenheid zien we

tevens een tendens naar groeiende uniformisering of globalisering. Alles wordt aan alles gelijk: van Londen tot Peking, van Chicago tot Bujumbura drinken en eten mensen hetzelfde voedsel (of dromen ze ervan), kopen ze in dezelfde winkelketens (of willen ze kopen), beluisteren ze dezelfde muziek, bekijken ze dezelfde programma's op televisie of surfen ze op hetzelfde wereldwijde internet. Evenzeer als de toenemende versplintering en verscheidenheid, bemoeilijkt en bedreigt deze tendens tot uniformisering de vorming van een eigen, unieke identiteit.

In zo'n complexe wereld moeten kinderen hun weg vinden. Ze leren omgaan met mensen. Later zullen ze leren nadenken over het leven. Het is niet eenvoudig om te groeien naar een samenhangende zingeving voor het eigen bestaan. Samen spreken over godsdienst wordt in een dergelijke context een bijzondere en delicate opdracht.

Een dynamische visie op godsdienst

Godsdienst in de kleuterklas kan een dynamisch gebeuren zijn dat de identiteitsvorming van de kleuters voorbereidt en stimuleert, meer bepaald de groei en de verdieping op levensbeschouwelijk vlak. Daartoe is een communicatieproces nodig, waarin kleuters en kleuterleidster¹ hun inbreng hebben, vanuit wat zij beleven en meemaken, elk afzonderlijk en/of samen. De verscheidenheid, die voortkomt uit de thuissituatie van de kleuters, zal hierin merkbaar zijn, maar hoeft geen hinderpaal te zijn. De kleuterleidster

1. In dit werkplan wordt telkens gesproken over de 'kleuterleidster'. Deze term wordt gebruikt omdat hij het meest vertrouwd is. Dit wil niet zeggen dat de kleuterleiders niet erkend worden. Ook werd 'kleuterleidster' verkozen boven 'kleuteronderwijzer(es)', om dezelfde redenen van vertrouwdheid. De samenstellers van dit werkplan hopen dat niemand hen deze keuze kwalijk neemt en dat nog veel jonge mannen zullen kiezen voor een taak als kleuterleider.

kan dit communicatieproces begeleiden o.a. vanuit wat christenen het 'Woord van God' noemen. Zo kan de christelijke godsdienst een stimulant brengen in het ontwikkelingsproces van de kleuters.

Omwille van hun verschillende achtergrond en thuissituatie zullen de kleuters dit proces op een verscheiden manier beleven en zal ook de impact niet voor ieder dezelfde zijn. De kleuterleidster begeleidt dat dynamisch proces en staat er tegelijk ook middenin. Op die manier is zij een hulp voor de kinderen om in vrijheid te groeien.

Impact

Kleuters beleven levensbeschouwing, godsdienst en geloof zoals ze die in hun primaire opvoedingsmilieus zien en beleven. Daarin ligt een grote verscheidenheid.

Alle kleuters leren stap voor stap kijken naar en spreken over de werkelijkheid waarin zij leven. Ongeacht de overtuiging waarin zij thuis opgroeien, is de werkelijkheid bron van inspiratie voor wat in de klas gebeurt. De vragen die zij hierbij stellen en de communicatie die hierbij op gang komt, vormen de basis van hun latere levensbeschouwelijke ontwikkeling.

Zo krijgen kleuters kansen tot verwondering, openheid, verbondenheid, verdraagzaamheid en bewondering en de aanzet tot een persoonlijke keuze in religieus perspectief.

Heel wat kleuters maken op school voor het eerst kennis met de Blijde Boodschap en het christendom. Hoe dat doorwerkt, is afhankelijk van tal van factoren: o.m. de band die de kleuter met de kleuterleidster heeft, de indruk die het geloof van de kleuterleidster op de kleuter maakt en de wijze waarop de kleuter het aanbod kan verwerken binnen en buiten de school.

Kleuters die thuis gelovig worden opgevoed, vinden op school bevestiging en ondersteuning van deze opvoeding. De aanwezigheid van levensechte christenen en de pastoraal op school laten kleuters daadwerkelijk participeren in de beleving van christelijk geloven, ook al omwille van de continuïteit. Maar ook die kleuters kunnen gevoelig zijn voor de spanning die kan voortvloeien uit de levensbeschouwelijke verschillen tussen volwassenen.

Godsdienst op school

De school draagt bij tot de ontwikkeling van de hele persoonlijkheid van de kleuters. Zeer alge-

meen kan het doel van de school met de uitdrukking 'groeien als mens' omschreven worden. Dit doel wordt uitgewerkt in het opvoedingsproject van de school. Doorheen heel het school- en klasgebeuren wordt gevraagd dat leerkrachten zich engageren om bij te dragen tot de realisatie van dit opvoedingsproject.

Dat geldt zeker voor de momenten waarop godsdienst uitdrukkelijk ter sprake komt. De ontwikkeling van de kleuter 'als mens' staat centraal en wordt vanuit christelijk perspectief begeleid. Daarom is het belangrijk dat het godsdienstig aspect van de opvoeding geïntegreerd wordt in het geheel van wat in de klas en op school gebeurt. Het maakt deel uit van het geheel van de basisvorming. Dat betekent dat de kleuterleidster zich ook via godsdienst tot de totale persoon van de kleuter richt.

De godsdienstige benadering van de werkelijkheid wil kleuters op weg zetten om te *groeien als mens* en te *bouwen aan een eigen identiteit*. De kleuterleidster wekt hun aandacht voor vragen en gebeurtenissen in hun leven. Zij kan hen laten ontdekken dat christen zijn mensen blij maakt. Zo wil zij naast hen staan en hen voorbereiden om *zelf te groeien naar een eigen en verantwoorde beslissing inzake geloven en leven*. Deze beslissing kan zeer verschillend zijn. Het is een keuze die kinderen later in vrijheid geleidelijk zelf zullen maken.

In kleuterklassen is de verscheidenheid van godsdienst of levensbeschouwing soms uitdrukkelijk aanwezig. Het is belangrijk dat kleuters deze verscheidenheid als 'gewoon' en 'normaal' leren zien. Het is een goed vertrekpunt om geleidelijk aan open te komen voor dialoog met andere (christelijke) godsdiensten en levensbeschouwingen.

Inhoud van 'godsdienst in de kleuterklas'

Tot de inhoud van het godsdienstaanbod behoren *alledaagse ervaringen* van de kinderen. Die ervaringen roepen immers levensvragen op die ook kleuters zich stellen in hun omgaan met de wereld. Die vragen onthullen een zoeken naar vertrouwen, houvast en toekomst.

Om kleuters te begeleiden in hun ontwikkeling kan de kleuterleidster zich baseren op essentiële elementen van het christelijk geloven, voorzover ze van betekenis kunnen zijn voor de vreugde en de hoop, voor het verdriet en de angst, voor het leven en de dood van kinderen en volwassenen

van vandaag. *Geloofservaringen* in bijbelverhalen en in de wijze waarop christenen hun geloof uitdrukken en beleven, worden in dat perspectief geplaatst. Zo maken kleuters op hun eigen wijze kennis met elementen van christelijk geloven.

Kleuters kunnen Jezus leren kennen, zoals Hij tussen de mensen geleefd heeft en leeft: zijn liefde, zijn dienstbaarheid, zijn verkondiging, zijn voorkeurlijke voor armen en kleinen, zijn bereidheid tot vergeving en verzoening, zijn lijden, dood en verrijzenis.

Kleuters kunnen ook *God* op het spoor komen in de persoon van Jezus. In Jezus is God immers ten volle mens geworden. Jezus heeft Gods liefde voor mens en wereld zichtbaar gemaakt. In Jezus ontdekken christenen wat het betekent dat God van mensen houdt.

Zo kunnen kleuters mensen ontmoeten die proberen te leven in *de kracht van de Geest* die Jezus bezielde. Die Geest inspireert mensen en geeft hun de kracht om Jezus na te volgen op een weg van liefde en dienstbaarheid. De vruchten van die levensweg zijn: liefde, vreugde, vrede, geduld, vriendelijkheid, goedheid, trouw, zachtheid, ingetogenheid (Gal. 5, 22).

De ontmoeting met dergelijke mensen (op school en elders) kan een eerste kennismaking betekenen met de *kerk*, zoals zij gestalte geeft aan het evangelie op verschillende levensstadien. Daarbij horen ook de eerste stappen in het *bidden*.

De *verscheidenheid* in godsdienst en levensbeschouwing is aanwezig in de kleuterklas: niet alle kinderen worden thuis gelovig opgevoed en in vele klassen zitten kinderen uit andere culturen en/of godsdiensten. Die kinderen kunnen sterk betrokken zijn op een niet-christelijke geloofsbeleving. Deze eigenheid moet in de kleuterklas tot haar recht kunnen komen. Het is uiteraard niet de bedoeling in de kleuterschool een 'inhoudelijke studie' te maken van andere godsdiensten of levensbeschouwingen. Wel kunnen kleuters zich in een klimaat van respect en waardering verbonden voelen met mensen met een andere overtuiging.

Een communicatieproces

Godsdienst krijgt zin en betekenis doorheen een *communicatieproces* van mensen die mekaar vinden in hun levensbeschouwingen en/of overtuigingen, ook al vertonen die verschillen. Het is belangrijk dat ook de kleinste kinderen in die communicatie worden meegenomen, uiteraard

op hun manier.

De communicatie die hier bedoeld wordt, houdt een wisselwerking in die kan omschreven worden als een *wisselwerking van woord, wederwoord en Woord*. Dat kan ook bij kleuters.

In dat communicatieproces gaat het om *de kleuters*: hun leven, hun ervaringswereld, hun vragen, hun vreugden en zorgen komen uitdrukkelijk aan bod. De kleuterleidster kan de inhoud ervan niet volledig voorzien. De meeste kleuterleidsters zijn echte specialisten in het luisteren naar kleuters en in het voeren van gesprekken met kleuters.

De *kleuterleidster* gaat in op wat de kleuters vertellen en neemt zelf aan het gesprek deel vanuit wat zij als christen gelooft en te bieden heeft. Verhalen, o.a. bijbelverhalen, kunnen daarbij een grote rol spelen. Het is wel de bedoeling dat wat de kleuterleidster zegt, voor de kleuters herkenbaar is. Zo kunnen zij aanvoelen hoe gelovige mensen met het leven omgaan.

In die communicatie tussen kleuters en kleuterleidster kan doorklinken wat christenen '*het Woord*', Gods Woord noemen. Dat moet niet al te 'woordelijk' gedacht worden. Kleuters kunnen nog niet omgaan met grote woorden over geloven. Wel staan ze op hun heel eigen manier open voor het wonder, het mysterie. Ze kunnen geraakt worden door de werkelijkheid die christenen God noemen. Pas jaren later wordt dat soms duidelijk, wanneer zij wel over de woorden beschikken om dat uit te drukken. Pas dan zullen ze misschien ontdekken hoe God hen steeds geraakt heeft.

In die communicatie is het gebruik van verschillende ook non-verbale vormen van (godsdienstige) expressie belangrijk. Visuele, auditieve, dramatische, muzische en liturgische uitingsvormen hebben eigen mogelijkheden.

Voorwaarde voor dit communicatief proces is een basis van vertrouwen tussen kleuterleidster en kleuters en tussen de kleuters onderling. Kleuters moeten kunnen ervaren dat zij aanvaard en graag gezien worden en dat de mensen hun uiteindelijk welgezind zijn. Zij worden immers vaak al vroeg geconfronteerd met negatieve ervaringen. Het is nodig ermee te leren omgaan, willen zij kunnen groeien naar een positieve houding tegenover de anderen, zichzelf en de wereld. Het is enkel in een sfeer van vertrouwen dat zij eventueel kunnen kennismaken met godsgeloof en de mogelijke betekenis ervan voor hun leven. Ieder kind gaat op dat

vlak een unieke weg en krijgt daartoe de nodige tijd en steun. Zo krijgen kinderen al vanaf de kleuterleeftijd elementen aangereikt om later zelf te groeien tot een eigen overtuiging.

De kleuterleidster

Wie godsdienstige ontwikkeling van kinderen mogelijk maakt, neemt kinderen mee in wat men zelf als kostbaar en waardevol beleeft. Dat is de bedoeling. Het eigen geloven is de beste basis. Dat is echter niet vanzelfsprekend voor alle leerkrachten. Sommige hebben het moeilijk met geloven. Nu is geloven een veelzijdig en dynamisch gebeuren, dat gestalte krijgt in vele vormen. Elke gelovige is en blijft een zoeker. Er zijn voor iedereen periodes van moeizaam zoeken en van twijfelen. Dat geldt ook voor kleuterleiders in een katholieke school. Doorheen hun

opdracht beleven heel wat onder hen hun roeping als mens en als christen.

Het feit dat de kleuterleidster de hele tijd bij de kinderen in de klas is, biedt de mogelijkheid godsdienst te integreren in het geheel van de opvoeding in de klas. Zo kan de levensbeschouwelijke dimensie gestalte krijgen in het hele aanbod.

Het is noodzakelijk dat kleuterleiders hun professionaliteit uitbouwen door een degelijke opleiding en permanente vorming. Het invoeren van een nieuw werkplan godsdienst is een unieke kans voor de leerkrachten om ook voor zichzelf opnieuw te ontdekken wat geloven in deze tijd kan betekenen en/of om hun geloof verder uit te diepen. In de klas kan de onbevangenheid van kleuters volwassenen uitnodigen om het geloof met nieuwe ogen te bekijken.

Deel 1

LEVENSBESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI VAN KLEUTERS

In dit eerste deel wordt de levensbeschouwelijke en religieuze groei van kleuters besproken. Eerst wordt deze groei geplaatst binnen de algehele ontwikkeling van kinderen. Een tweede hoofdstuk bespreekt de componenten van levensbeschouwelijke en religieuze groei, met hun beginsituatie en de kansen voor de kleuterleidster. Hoofdstuk drie brengt een christelijke visie op deze groei. In het vierde hoofdstuk zie je de kleuters bezig: participeren, meedoen met rituelen, fascinatie voor prenten, streven naar autonomie, hun godsvoorstellingen. Tenslotte handelt hoofdstuk vijf over communicatie. Die is van wezenlijk belang voor dit aspect van de ontwikkeling.

Wie wil nadenken over levensbeschouwelijke en religieuze opvoeding in een kleuterschool, vertrekt best vanuit de vraag hoe kleuters hun relatie tot de werkelijkheid beleven. Binnen een kijk op de totale ontwikkeling van kleuters kan het levensbeschouwelijke gesitueerd worden. In samenhang met de ontwikkelingspsychologie en in samenhang met de andere ontwikkelingsdomeinen kan je zicht krijgen op de eigenheid van de levensbeschouwelijke, religieuze of godsdienstige ontwikkeling:

Welke ontwikkeling is te verwachten in deze fase?

Wat is aan deze ontwikkeling voorafgegaan en wat volgt erna?

Welke interesse, beleving, bevattingsmogelijkheid is er in deze fase?

Wat doen kleuters op deze leeftijd met 'geloven'? Welk proces mag je verwachten?

Hoe gaan kleuters in deze fase met elkaar en met volwassenen om?

Maar wat doe je met theorieën als dat ene kind voor je staat? Zowel de ontwikkelingspsychologie als de godsdienstpsychologie bieden waardevolle, maar vrij algemene inzichten. Elk kind is een uniek mens. Onderwijs wordt niet gegeven aan klassen vol doorsneekinderen. 'Het' kind bestaat niet. Elk kind is een nieuwe uitdaging voor de opvoeder. Algemene inzichten bieden een raamwerk waartegen de eigenheid van dat ene kind kan worden ontdekt. Elke mens, elk kind heeft zijn uniek levensverhaal. Wil je als kleuterleidster de ontwikkelingskansen voor het levensbeschouwelijke ontdekken dan zal je - zeker in een tijd van levensbeschouwelijke verscheidenheid - oog moeten hebben voor het individuele van elk kind.

1. DE KLEUTER IN ONTWIKKELING

In dit eerste hoofdstuk wordt de levensbeschouwelijke groei geplaatst binnen de totale ontwikkeling van de kleuters. Daarna wordt gezien hoe de levensbeschouwelijke groei afhankelijk is van zeer verscheiden factoren bij de kleuters zelf: hun thuismilieu en hun ervaringswereld.

1.1 LEVENSBESCHOUWELIJKE GROEI, GEKADERD BINNEN DE TOTALE ONTWIKKELING

Kleuters maken op heel korte tijd een sterke ontwikkeling door. Het is een gevoelige periode voor diverse leergebieden b.v. taal, omgangsvormen, tijdsbesef, enz. Hun hele persoonlijkheid is volop in ontwikkeling en in geen enkele latere fase kennen zoveel domeinen tegelijk een dergelijke groei.

Kleuters *groeien snel* tijdens die drie jaren van hun leven. De verhouding hoofd - lichaam wijzigt. Er is een sterke motorische ontwikkeling (zowel grove als fijne motoriek), die door de lichaamsgroei snel verandert. Het ontdekken van eigen mogelijkheden en beperkingen is voor kleuters een sterke ervaring.

Ook hun *denkvermogen* verandert tijdens deze jaren. Kleuters denken heel concreet. Geleidelijk aan begrijpen ze meer van wat volwassenen zeggen, maar ze hebben nog geen denkkader om alles in te plaatsen. Wat ze bijleren, kunnen ze vaak niet logisch verbinden met wat ze al kennen. Vandaar de uitspraak: ze denken in stukjes en brokjes. Wat voor hen nieuw is, wordt aangepast aan hun voorstellingen. Zo gaan ze God spontaan antropomorf (menselijk) voorstellen. Ze hebben het moeilijk met abstracte begrippen. Ze leren ze pas begrijpen doordat volwassenen ze in een specifieke context gebruiken. Hun intellectuele 'tekorten' lossen kleuters op met hun magisch denken. Ook nietlevende wezens kunnen tot leven komen en de gebeurtenissen bepalen. Hun fantasie laat hen toe hiermee zelfs te communiceren.

Dat aspect van hun denkontwikkeling speelt mee in hun levensbeschouwelijke ontwikkeling.

De *taalontwikkeling* tijdens de kleuterleeftijd is een van de meest opvallende ontwikkelingen. Peuters hebben leren brabbelen en kennen al een paar woorden als ze op 2,5 jaar naar de kleuterschool komen. Tijdens de kleutertijd leren ze praten en zinnen maken. Hun aanvankelijk héél beperkte woordenschat zal indrukwekkend snel toenemen. De verworven woordenschat beginnen ze zelf aan te wenden, b.v. om zichzelf (ook hun gevoelens) uit te drukken.

Ze leren begrippen met elkaar te verbinden. Opvallend is dat kleuters alleen de letterlijke betekenis van iets kunnen vatten. Hun denken laat hen toe slechts één betekenis te vatten. Symboliek en uitspraken met een meerduidige betekenis zullen ze niet begrijpen. Wel kunnen ze een emotionele of morele laag aanvoelen en meebelevan. De taalontwikkeling bepaalt sterk hun levensbeschouwelijke groei. Door hun spontane inleving in verhalen, sprookjes, poppenspel en natuurlijk ook bijbelverhalen verkennen kleuters (geloofs)ervaringen en waarden.

Op *sociaal en emotioneel* vlak zijn kleuters volop in ontwikkeling. Peuters en jonge kleuters zijn sterk egocentrisch. Als ze verbondenheid ervaren, groeit de interesse voor de ander. De oudste kleuters kunnen zich soms al echt in een ander inleven. Die interesse kan doorgroeien naar inzet voor anderen in een concrete context. Heel wat vijfjarigen zijn sociaal heel gevoelig en zetten zich graag en volledig voor iets of iemand in. Dat is bij hen wel sterk gebonden aan de situatie en de personen. Ze gaan bijvoorbeeld mee op in het engagement van een volwassene of een groep.

Kleuters zijn gevoelswezens. De jongste kleuters worden sterk bepaald door hun emoties. Hun plezier en hun verdriet liggen dicht bij elkaar en het ene gevoel gaat soms snel in het andere over. Tijdens de kleuterleeftijd leren kleuters met hun emoties omgaan en kunnen ze zichzelf steeds beter sturen.

In het beleven en vooral meebelevan met anderen kunnen kleuters opvallend goed het emotionele aanvoelen. Ze zijn vaak meesterlijk in het aanvoelen van de emoties bij anderen. Deze kwaliteiten zijn opvallend en zullen een grote invloed hebben op hun levensbeschouwelijke en morele ontwikkeling.

Elke levensbeschouwelijke (en dus ook de godsdienstige) ontwikkeling zit verweven in de persoonlijke identiteitsvorming. Het is geen vakje apart dat ontstaat doordat ze een aantal gebruiken en rituelen leren kennen. Elke levensbeschouwing zit verweven in een veelheid van ervaringen i.v.m. alle aspecten van het leven. Vanuit die veelheid aan belevingen en ervaringen kunnen kleuters onder meer aanvoelen wat gelovig zijn voor volwassenen kan betekenen. Kleuters leren al doende, door te spelen, uit te proberen. Kleuters hebben tijd nodig om het levensbeschouwelijke als een heel specifieke manier van leven te ontdekken en mee te beleven.

Geeft onze samenleving voldoende kansen aan jonge kinderen om levensbeschouwing en/of religie te ontdekken? Groeien op levensbeschouwelijk en/of religieus vlak is niet evident. Dat is maar mogelijk als kinderen met volwassenen kunnen mee-leven. Wanneer ouders, grootouders, kleuterleidsters het als 'kinderen van deze tijd' zelf moeilijk hebben met levensbeschouwing en religie, dan is het zeker niet evident dat kinderen 'aan hen' op dat vlak groeien. Het is in deze tijd, die voor een aantal facetten a-religieus is, en waar veel onverschilligheid is ten opzichte van elke levensbeschouwing, niet gemakkelijk om kinderen te helpen in hun levensbeschouwelijke en religieuze groei. Zonder geloofsinitiatie en -communicatie is er geen toekomst voor de (christelijke) godsdienst.

De levensbeschouwelijke ontwikkeling van kleuters kan maar van start gaan als er een duidelijk en intens beleefd aanbod is. Deze ontwikkeling verloopt niet zo 'vanzelfsprekend' als bijvoorbeeld de taalontwikkeling. Van bij hun geboorte horen kinderen taal. Vandaar dat het domein 'taal' zeker tot ontwikkeling komt. Er is een verschil tussen b.v. het ontluiken van geletterdheid en hoe geloof kan ontluiken. Ontluikende geletterdheid is een fase die nagenoeg alle kinderen rond dezelfde leeftijd kennen. Ondanks grote individuele verschillen in betrokkenheid en tempo verloopt ze vrij voorspelbaar. Het ontluiken van geloof is zeker minder algemeen. Heel wat kinderen 'participeren' immers volop aan levensbeschouwelijke onverschilligheid van hun ouders.

Als je de kleuters in de klas observeert zie je dit ook. Er zijn kinderen die zich sterk aangesproken voelen door een godsdienstig aanbod, maar er zijn evengoed kinderen die er zich een hele kleuterleeftijd weinig of niet bij betrokken voelen. Zelfs alleen al op het vlak van verwondering en gevoeligheid voor mooie, goede dingen zie je een aantal kleuters niet evolueren. Waarden die je binnen de klas wil beleven (zorg en respect voor elkaar en voor de dingen, kunnen luisteren naar elkaar, ...) lijken voor een aantal kleuters moeilijk haalbaar. Hun negatief gedrag is soms één schreeuw om aandacht. Dan is er eerst de opdracht te werken aan verbondenheid en basisvertrouwen.

Uit gesprekken met volwassenen over hun eigen 'gelovig worden' blijkt dat een groot aantal factoren een rol spelen in het al dan niet gelovig worden van een mens. Het is daarbij duidelijk dat de godsdienstige ontwikkeling fundamenteel verweven ligt in de hele identiteitsontwikkeling. Wie je als mens wordt, is bepaald door zoveel kleine, soms louter toevallige feiten, relaties, ervaringen, emoties. Diezelfde 'toevallige' factoren beïnvloeden in dezelfde mate je godsdienstige ontwikkeling. Die ontwikkeling loopt zeker niet rechtlijnig.

Wordt er van voor je geboorte naar je verlangd of niet? Word je gekoesterd, gewiegd en bemind of juist niet? Krijg je kansen je eigen wil en mogelijkheden te ontdekken? Krijg je als kleine ukkepuk met ziekte of een ziekenhuisopname te maken? Is je thuis een veilig nest of gaan ouders nét op die leeftijd uit elkaar? Is televisie het enige wat betekenis krijgt of is er ruimte om in bomen te klimmen en van natuur te genieten? Wordt naar je geluisterd of heb je snel geleerd je eigen innerlijke wereldje te verbergen? Kan je makkelijk iemand vertrouwen of heb je dat met veel pijn net afgeleerd? Kende je al hevige pijn? Ben je aan het rouwen na het overlijden van iemand die je dierbaar was? Welke grenzen worden je opgelegd? Wat zie je thuis en elders als waardevol en hoe wordt daar mee omgegaan? ...

De opsomming van factoren die een belangrijke rol spelen in het verwerven van de eigen identiteit, is zeker niet af. Het zijn even zovele factoren die het verloop van elke levensbeschouwelijke (ook de godsdienstige) ontwikkeling bepalen.

1.2 HET LEVENSBESCHOUWELIJKE WORDT VERSCHILLEND VERWERKT

Het is boeiend na te gaan op welke wijze kleuters met het levensbeschouwelijk aanbod omgaan. De keuze van wat je als zingeving ter sprake brengt en als beleving aanreikt, zal moeten aansluiten bij hun leefwereld en belevingswereld. Kinderen 'leren' als iets voor hen betekenis heeft. Er gebeurt maar iets met een bepaald aanbod wanneer het aansluiting vindt bij wat zij al hebben meegemaakt of kunnen aanvoelen. Toch kan iets hen aantrekken, ook als het vreemd is voor hen.

Doordat de levensbeschouwelijke praktijken die kleuters thuis meemaken héél verschillend zijn, is er dus ook een verschil in verwerking van wat op school wordt aangereikt. Wanneer kleuters thuis gelovig worden opgevoed en zich thuis voelen in een geloofsgemeenschap, doen ze andere ervaringen op dan wanneer ze dat thuis niet meemaken. De herkenbaarheid van b.v. een gebedsritueel of een evangelieverhaal zal voor de eerste groep kleuters duidelijk groter zijn. De verscheiden levensbeschouwelijke achtergrond van de ouders is een eerste grote reden waarom er een dergelijke verscheidenheid aan verwerking is, maar er zijn er nog.

De concrete klaspraktijk maakt duidelijk dat de aansluiting bij de eigen ervaringen van de kleuters een tweede reden is voor een heel verschillende verwerking. Niet elke kleuter kleurt een bepaalde ervaring op eenzelfde manier in.

De voorstelling van God als vader of Maria als moeder gebeurt niet door elke kleuter op dezelfde manier. De eigen vader- en moederbinding is hiervoor de basis. Die is in een klasgroep soms heel verschillend.

Soms is wat kleuters meemaken zo ingrijpend, dat het hun hele ontwikkeling tekent. Je ziet kleuters op bepaalde ervaringen en inhouden die je als godsdienstaanbod binnenbrengt echt afhaken. Ze mijden soms echt contact met de kleuterleidster of ze vluchten in zwijgen of negatief gedrag. Soms zie je als kleuterleidster dat bepaalde ervaringen kleuters zo kunnen bezighouden, dat het hun verdere (godsdienstige) ontwikkeling afremt. Als kleuterleidster zal je moeten aanvaarden dat sommige kleuters op het godsdienstige aanbod niet kunnen of willen ingaan.

Juist omwille van hun afhankelijkheid van volwassenen inzake levensbeschouwing en religie, en hun kwetsbaarheid zal er respectvol met hen worden omgegaan. Er zijn namelijk zoveel factoren die de houding van deze kleuters beïnvloeden. Dit is een hele uitdaging: het positieve bevestigen, kansen bieden om door een goed levensecht aanbod hen er telkens opnieuw bij te betrekken, proberen om kleuters te laten openbloeien in de loop van een jaar, hun basisvertrouwen laten groeien, hen met kleine stapjes en met ups en downs gevoelig laten worden voor een aantal waarden, ... Zulke positieve toegangspoorten tot levensbeschouwelijke en religieuze ontwikkeling - die voor elk kind anders liggen - vragen om valorisatie.

- 1 Een religieuze ervaring is een ervaring van verbondenheid met het grote geheel, waarvan men aanvoelt dat dit de mens op een of andere manier overstijgt.
- 2 Gelovig leven: een levenswijze die gedragen wordt door geloof in God. Tussen verschillende godsdiensten zijn er in verband met gelovig leven gemeenschappelijke aspecten, maar ook fundamentele verschillen. De godsdienstactiviteiten in de katholieke kleuterklassen willen kleuters vertrouwd maken met het katholieke geloofsleven, in openheid naar andere godsdiensten en levensbeschouwingen.
- 3 Participatie aan gelovig leven en godservaringen roepen mekaar op. Ze staan in voortdurende wisselwerking. Godservaringen kan men niet voorspellen of plannen. De visietekst van 080796 spreekt over 'kairos-momenten': gelukkige momenten waar zo'n ervaring zich voordoet. In de kleuterschool kan wel gezorgd worden voor een voedingsbodem.

2. LEVENSBESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI

In de levensbeschouwelijke en religieuze groei worden een viertal componenten onderscheiden: Fundamentele bestaanscondities; Verbondenheid met zichzelf, anderen, gemeenschappen en natuur/cultuur; Groeien in gevoeligheid voor goed en kwaad; Verkennen van geloofstaal en groeien in symboolgevoeligheid. Dit geheel wordt overzichtelijk voorgesteld in schema 1. Voor elk van deze componenten wordt de beginsituatie besproken, waarin kleuters zich bevinden. Vervolgens wordt nagegaan welke kansen een kleuterleidster heeft om aan de groei van deze componenten te werken, vanuit de beginsituatie waarin kleuters zich bevinden.

2.1 COMPONENTEN VAN LEVENSBESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI

Hier wordt niet over alle menselijke groeicomponenten gesproken. Alleen die gebieden worden opgenomen, die voedingsbodems zijn voor het stellen van levensvragen, voor religieuze ervaringen¹, voor gelovig leven² en godservaring³ (Voetnoten op bladzijde 28). In de kleuterklas wordt geïntegreerd gewerkt. Heel wat activiteiten bieden kansen om deze aspecten van levensbeschouwelijke groei mogelijk te maken en te bevorderen.

De voorwaarden en aspecten van menselijke groei, die een voedingsbodem vormen voor de levensbeschouwelijke en religieuze ontwikkeling van een kind, worden hier componenten van levensbeschouwelijke groei genoemd. Ze zijn onderverdeeld in vier grote gebieden:

- A. fundamentele bestaanscondities;*
- B. verbondenheid met zichzelf, anderen, gemeenschappen en natuur/cultuur;*
- C. groeien in gevoeligheid voor goed en kwaad;*
- D. verkennen van geloofstaal en groeien in symboolgevoeligheid.*

De opgenomen componenten kunnen als volgt begrepen worden:

- De 'fundamentele bestaanscondities' vormen de basisvoorwaarden voor en zijn ook aspecten van groei. Kleuters moeten een zekere mate van basisvertrouwen verwerven, willen ze zich kunnen ontwikkelen. Ze hebben behoefte aan vertrouwen, zowel in de wereld waarin ze leven, als in zichzelf, ondanks en soms ook dankzij grenzen en beperkingen.
- Groei is vooral geënt op de relaties die kleuters in toenemende mate willen en kunnen aangaan. Een tweede component is dan ook: verbondenheid met zichzelf, anderen, gemeenschappen, natuur en cultuur. Levensbeschouwelijke opvoeding in 'religieus' perspectief vraagt ook dat kleuters die verbondenheid bij volwassenen en bij elkaar kunnen ervaren.
- Ten derde is de levensbeschouwelijke groei van kinderen ingebed in hun 'gevoeligheid voor goed en kwaad'. Deze gevoeligheid kan gevoed worden in de kleuterklas.
- Tenslotte kunnen kinderen maar open komen voor het religieus-godsdienstige als ze ook leren denken, voelen en spreken in een daartoe geëigende 'geloofstaal'. Die taal is voor kleuters moeilijk omdat ze niet alledaags en vaak heel symbolisch is. Toch kunnen kleuters ze verkennen. Zij beleven vooral de emotionele betekenis ervan met de volwassenen mee.

Deze componenten worden voorgesteld en kort omschreven in schema 1.

SCHEMA 1 COMPONENTEN VAN LEVENSBESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI		Deze componenten zijn voorwaarden en aspecten van de groei van kinderen, in het bijzonder voor hun religieuze en godsdienstige ontwikkeling.
A. Fundamentele bestaanscon- dities	A.1 Vertrouwen	<i>Een eerste voorwaarde om te kunnen groeien als mens is dat kleuters voldoende basisvertrouwen ontwikkelen. Dat omvat vertrouwen in de stabiliteit en de gerichtheid op het goede van de buitenwereld. Dat omvat ook vertrouwen in zichzelf en het geloof dat ze zelf invloed kunnen uitoefenen op de werkelijkheid.</i>
	A.2 Mogelijkheden en beperkingen	<i>Een tweede voorwaarde is dat kleuters hun eigen mogelijkheden ontdekken. Tegelijk botsen ze op grenzen en beperkingen die ze soms moeizaam leren aanvaarden. Evenwicht vinden tussen hun mogelijkheden en beperkingen zal hen helpen vertrouwen te vinden in zichzelf en de wereld.</i>
B. Verbonden- heid	B.1 met zichzelf	<i>Peuters en jonge kleuters zijn nog volop bezig zichzelf te ontdekken. Door ervaringskansen en verhalen aan te bieden aan kleuters, kunnen ze bewuster met zichzelf leren omgaan. Dat is een langzaam proces omdat kleuters de werkelijkheid en hun relaties sterk egocentrisch beleven, maar zich daar niet bewust van zijn.</i>
	B.2 met anderen	<i>Tijdens de kleuterleeftijd is er evolutie van egocentrisme over aandacht voor anderen naar rekening houden met anderen. Door spel leren kleuters rekening te houden met elkaar. Echte verbondenheid ontstaat pas bij de oudere kleuters die veel meer belang hechten aan de groep en aan vriendschap.</i>
	B.3 met gemeen- schappen	<i>Kleuters beleven zichzelf niet bewust als deel van een overkoepelende gemeenschap. Wel zullen ze zich tijdens de kleuterschool bewuster identificeren met het gezin, de familie, de klas, de school. Tijdens feesten (thuis en op school) en tijdens een aantal specifieke groepsactiviteiten kan deze verbondenheid met een concrete, grotere groep groeien.</i>
	B.4 met natuur en cultuur	<i>Peuters en kleuters hebben een sterke drang tot exploreren. Ze willen ontdekken, bevragen, volop beleven, genieten met al hun zintuigen, alles weten over ..., informatie zoeken en begrijpen. Soms schrikt de omgeving hen ook af, b.v. ze zijn bang voor een levend dier. Ze kunnen ook overrompeld zijn, onder de indruk van de grootsheid, het specifieke van natuur en cultuur. Ze kunnen zichzelf sterk verbonden voelen met de natuur. Hun ver- en bewondering voor het mooie in de natuur laat hen toe het mysterieuze ervan aan te voelen en er zich bewust van te worden.</i>
C. Groeien in gevoeligheid voor goed en kwaad	<i>Het is voor de levensbeschouwelijke en religieuze groei van kinderen essentieel dat hun onderscheidingsvermogen voor goed en kwaad gevoed wordt. Kleuters stemmen zich voor het morele af op de volwassenen. De oudste kleuters zijn uitgesproken gevoelig voor goed en kwaad en oordelen op uiterlijk gedrag. Ze hebben nog geen oog voor de intentie. Wel beleven ze het morele sterk emotioneel mee met volwassenen.</i>	
D. Verkennen van geloofstaal en groeien in symboolgevoeligheid	<i>Kinderen kunnen maar open komen voor het religieuze en het godsdienstige als ze ook leren denken en spreken in een 'geloofstaal'. Zo kunnen ze God op het spoor komen. Deze geloofstaal is moeilijk voor kleuters. Ze kunnen deze wel verkennen en meebeleven in verhalen, rituelen en vieringen. Symboliek is voor kleuters nog te moeilijk om cognitief te vatten. De emotionele laag van symboliek kunnen ze wel met volwassenen meebeleven.</i>	

2.2 DE BEGINSITUATIE VAN KLEUTERS: KANSEN EN OPGAVE

A. FUNDAMENTELE BESTAANSCONDITIES

A.1 Vertrouwen

■ Vertrouwen in zichzelf en in de wereld

Kleuters

Kleuters twijfelen niet aan de zin van het bestaan. Ze kunnen nog niet denken in verschillende mogelijkheden. Ze hebben op die leeftijd nog sterk behoefte aan veiligheid. Toch kunnen kleuters onrustig zijn, vooral als ze geen sterk basisvertrouwen hebben. Dat kan zich uiten in allerlei signalen,

gaande van psychosomatische klachten tot gedragsproblemen. De oorzaken van een zwakker basisvertrouwen kunnen uiteenlopend zijn: ziekte, gezinsverandering (een broer of zus erbij, ouders die uit elkaar gaan), verwaarlozing, verwenning, enz.

Het basisvertrouwen heeft twee aspecten:

- vertrouwen in de stabiliteit en in de gerichtheid op het goede van de buitenwereld;
- vertrouwen in zichzelf, dat samenhangt met het geloof dat zij zelf ook invloed kunnen uitoefenen op de werkelijkheid rondom hen en in hen.

Als er een voldoende sterk basisvertrouwen is, kan men er van uitgaan dat kleuters op een natuurlijke wijze aannemen dat de dingen zinvol zijn, zoals ze zijn. Dat is de typische basisingesteldheid van de eerste naïviteit.

Als kleuterleidster ...

Het is een opgave voor elke kleuterleidster om het basisvertrouwen van kleuters te versterken en te verruimen. Vooral de meest kwetsbare kleuters hebben dat nodig. Kleuters zullen zich goed ontwikkelen wanneer ze voldoende basisvertrouwen hebben en zich bij de kleuterleidster veilig voelen.

Door kleuters positief te bevestigen, door individueel contact en door de kwaliteit van omgaan met de kleuters groeit hun basisvertrouwen. De kleuterleidster kan het klimaat en de ruimte creëren waarin kleuters en zichzelf écht zichzelf zijn. Dit vraagt dat je je als kleuterleidster laat raken door de kleuters en je in hun wereld inleeft. In de communicatie met de kleuters kan je kansen ontdekken om hen dicht bij hun eigen ervaringen te brengen. Door hun non-verbale signalen te observeren en door hen te beluisteren reiken zij reeds *hun taal aan om over hun eigen ervaringen te spreken*. De eigen ervaringen van de kleuters worden 'helder' door samen met hen naar woorden te zoeken, soms door hen juist nieuwe woorden of beelden aan te reiken. Dit proces is verdiepend door de begeleiding, door wat uitdrukkelijk wordt binnengebracht en door het communicatief proces zelf. Hun ervaringen worden zo - soms voor het eerst - verwoord en daardoor verhelderd en geduid. Het maakt een nieuwe verrijkte beleving mogelijk.

Vanuit observatie zie je dat sommige jonge kleuters in een aantal situaties angstig reageren. Je besluit dit uitdrukkelijk ter sprake te brengen, b.v. door het als thema uit te werken (zie hierover verder: thematisch werken). Je zoekt materiaal daarvoor in spelvorm, in verhalen, in de herschikking van de klas met een nieuwe hoek die belevingskansen voor dat thema bevat. Door het aanbod en de warme begeleiding komen kleuters tot het uitdiepen en verwoorden van wat 'bang zijn' is, waarvoor ze bang zijn, wie hen troost en nabij is, dat ook andere kleuters en grote mensen soms bang zijn. Al spelende ontdekken ze dat je voor een aantal dingen toch niet bang hoeft te zijn. In deze beleving van de kleuters kan geloofscommunicatie betekenen dat je kleuters laat aanvoelen dat Jezus er altijd voor mensen is als een warme aanwezige. Een Jezus die luistert, bezorgd is, troost bij verdriet. Dat kan ter sprake komen in verhalen waarin ze zich inleven. Dat kan samen beleefd worden in een gebed. Een veilige, rustige sfeer is daarvoor heel belangrijk.

■ Vertrouwen in God: meeleven met het geloof van volwassenen

Kleuters

Wat beleving en kennis van het godsdienstige betreft, loopt de beginsituatie van kleuters erg uiteen. Kleuters die thuis of in de kleuterschool kennis maken met christelijk geloven, accepteren dat geloven doorgaans spontaan vanuit hun eerste naïviteit. De gelovige levenshouding sluit aan bij hun vertrouwen dat het bestaan gericht is op het goede. Voor hen is het heel aannemelijk dat er een God bestaat, die een 'super - Vader/Moeder' is voor alle mensen, die een voortdurende bron van leven is, die het beste voor heeft met hen en met de mensheid, maar die ook eisen stelt en verwachtingen koestert. Ze twifelen er niet aan dat Jezus een universeel model van goedheid is. Voor hen is Jezus een exponent van hun opvoeders: Hij streeft dezelfde waarden na als b.v. de juf. Ze gaan in deze gelovige zienswijze mee als ze kunnen participeren aan het geloof van de volwassenen die ze vertrouwen.

Ook kinderen met een andere geloofstraditie nemen die aan zoals ze wordt voorgeleefd. De voorstellingen die zij zich gevormd hebben van God, zijn gevoed door andere metaforen dan de christelijke. Joden en christenen vertrekken veelal van de mens als beeld van God. Moslims hebben geen beelden van God, wel namen. Van Allah mag men zich geen voorstelling maken. Hij wordt omschreven als 'de Allerhoogste'.

Kinderen die nog niet in aanraking gekomen zijn met godsgeloof, maken in de gebedsrituelen en de godsdienstmomenten in de klas voor het eerst kennis met verschillende aspecten van het gelovig leven.

Als kleuterleidster ...

Het is nodig dat elk kind uitdrukkelijk erkend en gerespecteerd wordt in zijn levensbeschouwelijke en religieuze beginsituatie. De specifieke wijze waarop kleuters met geloof en levensbeschouwing omgaan en de aanpak die dat van een kleuterleidster vraagt, wordt verder uitgediept in 4.1: de kleuter participeert aan de levensbeschouwing van volwassenen.

A.2 Mogelijkheden en beperkingen

■ Hoe gaan kleuters om met eigen grenzen en beperkingen ?

Kleuters

Kleuters hebben behoefte aan een positief zelfbeeld. Ze zijn volop bezig hun wereld te verruimen en willen zo snel mogelijk de aangeboden kansen voor zichzelf benutten. Ze willen graag alles kunnen en vooral *onmiddellijk* alles kunnen. Wanneer iets hun niet lukt, kunnen ze sterk ontgoocheld zijn of boos op alles en iedereen.

Op het vlak van de eigen lichamelijke mogelijkheden is het alsof kleuters geen grenzen kennen. Ze

stellen zich niet zo vaak de vraag of ze iets wel kunnen: ze beginnen eraan, ze geven zich helemaal en verleggen constant hun eigen grenzen. Daarom ook is het moment dat hun iets niet lukt zo moeilijk te dragen en te plaatsen. Ook naar psychische impact zie je eenzelfde proces. In hun koppigheid fase proberen ze ook de getrokken grenzen te verleggen en hun eigen wil aan anderen op te leggen.

Tijdens de kleuterleeftijd zijn ze actief bezig hun mogelijkheden uit te breiden en de grenzen af te tasten.

Als kleuterleidster ...

De aanpak van de kleuterleidster is erop gericht kleuters te helpen omgaan met eigen grenzen en beperkingen. Door hen niet te overvragen in hun ontwikkeling, door stap voor stap te werk te gaan, door 'succeservaringen' te creëren, enz. kan de kleuterleidster het positieve zelfbeeld van kleuters helpen opbouwen. Het is een opgave om bij kleuters met minder mogelijkheden oog te hebben voor de kleine stapjes die zij kunnen zetten en hen daarin voldoende te bevestigen.

Naar persoonlijkheidsvorming is het leren omgaan met eigen grenzen en beperkingen een belangrijk domein. Eén aspect daarvan is het leren omgaan met de eigen sterfelijkheid. Aan de vragen van de kleuters kan je merken dat sterven en alles wat daarmee te maken heeft hen intrigeert.

■ Hoe beleven kleuters de dood, als laatste grens?

Kleuters

Een specifiek probleem is dat kleuters zich nog niet kunnen voorstellen dat er een 'laatste grens' is. Zij hebben op kleuterleeftijd nog geen juist begrip van dood zijn. Aan hun reacties op b.v. een dier-tje dat sterft, kan je vaststellen dat ze nog geen zicht hebben op het blijvend karakter van de dood.

Er zijn ook duidelijke verschillen naar gelang van de leeftijd. Peuters en jonge kleuters voelen bij het overlijden van iemand wel dat er iets ergs gebeurt. Ze missen de overledene, maar begrijpen niet dat er een definitief afscheid is. Zij kunnen daarom soms het verdriet van volwassenen niet plaatsen en worden erdoor in de war gebracht.

*Ik denk dat je na de dood weer wakker wordt. Eigenlijk kun je niet dood zijn.
Alleen stoute mensen zijn dood.* Bram, 3 jaar

*Anne, je mag wenen, maar neem mij op je arm. Ik doe dan mijn armpjes rond jou
en dan doet het niet meer zo'n verdriet.* Sofie, 3 jaar

Kleuters zijn wel heel nieuwsgierig en verkennen alles wat met dood te maken heeft. Ze stellen heel wat vragen. Vooral 5- tot 8-jarigen vragen honderduit wanneer ze met dood (van een mens of een dier) geconfronteerd worden. Hun vragen zijn voor de volwassenen vaak heel confronterend omdat het soms ook hun onuitgesproken vragen zijn of omdat ze niet in staat zijn te antwoorden.

*Heeft opa het nu niet koud zo in de grond ?
Moet opa nu aarde eten ?
Zijn we nu wel zeker dat oma niet meer terugkomt ?
Waarom is opa gestorven ?
Waarom hebben ze hem verbrand en de as verstrooid?
Doet het pijn om te sterven?*

Tot de leeftijd van 9 à 10 jaar hebben kinderen het moeilijk om het definitieve karakter van de dood te begrijpen. Ze hebben immers meestal nog geen directe ervaringen gehad met het overlijden van iemand. Jonge kinderen stellen zich het overlijden van mensen en/of dieren voor als 'slapen', 'even weg zijn', 'op reis zijn', enz. Vooral voorstellingen die geen definitief karakter hebben vinden we bij kleuters terug. Vaak hebben kleuters sterke fantasievoorstellingen of zijn ze juist heel concreet in hun observatie. Hun fantasie moet hier oplossen wat ze rationeel nog niet kunnen begrijpen. Dat kleuters zich fantasievoorstellingen maken is op zich geen probleem, het is immers eigen aan deze leeftijd. De oudste kleuters en kinderen van de eerste graad kunnen heel sterk bezig zijn met dood en leven na de dood. Ze gaan zelf op zoek naar voorstellingen die ze wel kunnen vatten.

Wat is er na de dood? Als je sterft, kom je dan in de hemel?

Als je sterft, ga je terug naar de hemel. Als je boven aankomt, krijg je eten, mooie bomen, vruchten. Je hebt nooit honger. Zoiets voel ik.

Karen, 6 jaar

Je trekt je vleeshemd uit.

Stijn, 4 jaar

Volwassenen hebben een eigen - vaak symbolische - taal om over de dood en leven na de dood te spreken. Kleuters nemen deze symbolische taal meestal letterlijk. Men is dus best voorzichtig met te concrete uitspraken en beelden. Kleuters zullen deze beelden verkennen en bevragen. Dat ze met deze beelden heel realistisch omgaan, kan je merken aan de vragen die ze stellen.

Juf, de hemel waar Jezus is, is dat daar waar de vogels en de vliegtuigen vliegen?

*Ik begrijp niet goed dat opa bij God is; hij ligt toch onder de steen?
Juf, als mijn papa in de hemel is, waarom gaat mama dan naar het kerkhof?*

Als je bij God aankomt, maakt Hij je weer heel.

Ruth, 5 jaar

Hemel: Kan (gestorven baby) Stefanie daar nog groeien? Moet Jelle daar nog naar school gaan? Komt mijn poesje nu ook in de hemel? Ik weet wat de hemel is! Je mag daar op Gods schouder zitten!

Kind (5 jaar, verloor haar vader) plukt madeliefjes en zegt: "Zie eens hoe mooi. Na een tijdje gaan ze dood zoals papa. Ik denk dat papa blij is en in de hemel danst met de moeder van Stany (de overleden moeder van een vriendje in haar klas)".

Als kleuterleidster ...

Dergelijke vragen en hun omgaan met dood is eigen aan deze leeftijd. Het is aangewezen kleuters kansen te bieden daarover met elkaar in gesprek te gaan. Al hun vragen hoeven niet beantwoord te zijn. Zij mogen ervaren dat er niet steeds een antwoord is en dat je - ook als volwassene - blijft zoeken naar antwoorden.

Belangrijk is het kleuters kansen te bieden om te denken en te spreken over de dood. Soms zijn er concrete kansen: het diertje in de klas ligt op een morgen dood, een kleuter brengt een dood vogeltje mee dat hij onderweg heeft gevonden, ... Het zijn kansen om bewuster te worden van wat dood is: het ademt niet meer, het hartje klopt niet meer, het voelt koud aan, het wordt stijf. Kinderen kunnen dit verkennen zonder al te groot verdriet of verlieservaring. Geef de oudere kleuters ook de ruimte om daar in gesprek met elkaar en met jou eens op door te gaan.

Soms is de confrontatie met een overlijden heel plots en zwaar: het overlijden van een kleuter, een (groot)ouder van een kleuter, een collega leerkracht van de school. Ook in die situaties is de houding van de kleuterleidster heel belangrijk. Kleuters stemmen zich op de volwassenen af en zijn voor hun rouwverwerking voor een groot deel van hen afhankelijk.

Omdat elke situatie verschillend is, vraagt het soepelheid van de kleuterleidster. Soms vraagt het een sterke groepsverbondenheid, soms een heel individuele aanpak, soms heel wat kansen tot gesprek; soms is er behoefte aan ondersteuning vanwege anderen.

Kleuters hebben hulp nodig om te kunnen omgaan met hun verdriet. Het zien van het verdriet van een volwassene is voor vele kleuters nodig voor zij zelf hun verdriet durven tonen. Daarom ook is het goed oudere kleuters te laten deelnemen aan de rouwrituelen.

Ook in de kleuterklas is het goed om kleuters kansen te bieden tot rouwen, door rituelen die hen toelaten met verdriet bezig te zijn.

Omdat kleuters verbaal nog niet zo sterk zijn, is nauwgezette observatie en gepaste begeleiding nodig wanneer kleuters een rouwervaring meemaken. Kinderen die een sterfgeval meemaken vragen wel extra zorg en begeleiding, maar niet direct externe hulp. Die roep je wel best in wanneer de normale ontwikkeling gedurende een langere periode in het gedrang komt.

B. VERBONDENHEID

B.1 verbondenheid met zichzelf

Kleuters

Kleuters ontdekken verschillende facetten en vermogens van zichzelf en leren ermee omgaan. Ze kunnen contact maken met zichzelf via lichaamsbesef, openheid op eigen gevoelens, vermogens en gedragingen, door effectbesef, enz. Kleuters kunnen leren stil te staan bij zowel uiterlijke aspecten als innerlijke belevingen.

De peuters moeten deze belevingen nog ontdekken bij zichzelf en ze leren benoemen. Wat is bang, blij, boos zijn? Wat is verdriet hebben, zich alleen voelen, enz.?

Het vraagt een hele tijd vooraleer kleuters hun eigen gevoelswereld kunnen 'ordenen' en benoemen. Oudere kleuters zijn bezig met het herkennen van eigen gevoelens bij die van anderen. Ze kunnen erover nadenken door gesprek en andere sociale communicatievormen, maar ook door inkeer, bezinning en gebed.

Omdat kleuters denken en handelen vanuit onmiddellijke betrokkenheid op hun omgeving lijken ze extravert. Maar ook het introverte kennen kleuters, al is dit minder opvallend. Kleuters kunnen, eens dat ze het hebben ontdekt, deugd beleven aan stilte. Ze verwerken soms heel wat op momenten dat ze ongestoord bij zichzelf kunnen zijn. Soms zit zo'n kleuter stil in zijn eentje te spelen.

Als kleuterleidster ...

De introverte pool verdient aandacht, omdat die vaak minder tot zijn recht komt in de hedendaagse jachtige levenssfeer. Vanuit de introverte pool kunnen kleuters open komen voor hun eigen innerlijkheid en vandaaruit voor het religieuze en het godsdienstige. Ook voor de ontwikkeling van het geweten is die aandacht voor het introverte nodig.

B.2 verbondenheid met anderen

■ Relatie met leeftijdsgenootjes

Kleuters

Tijdens de kleuterleeftijd evolueert egocentrisme⁴ geleidelijk naar een eerste gerichtheid op anderen: het bewust worden dat er anderen zijn, dat die anders voelen en denken, dat je met hen kan mee-

⁴ Egocentrisme heeft hier niet de morele betekenis van zelfzuchtig of egoïstisch. Het is te omschrijven als het niet of moeilijk in staat zijn zich in het standpunt van de ander te verplaatsen. Kleuters bekijken nog alles vanuit hun eigen gezichtspunt.

leven. Die groei gebeurt heel langzaam. Je steekt er als kleuterleidster veel energie in.

Peuters en jonge kleuters reageren vooral vanuit zichzelf. Zij ervaren zichzelf als het middelpunt van de wereld en leeftijdsgenoten staan hen daarbij soms in de weg. Ze zijn op peuterleeftijd ook nog niet in staat te begrijpen dat hun eigen gedrag (duwen, bijten, slaan, ...) anderen 'pijn' berokkent. De begeleiding van opvoeders (ouders en kleuterleidsters) legt hen wel een aantal grenzen op. Naarmate ze voldoende basisvertrouwen en veiligheid kunnen opbouwen, zal dat gedrag trouwens wegvallen en plaats maken voor nieuwsgierigheid voor die ander. Ze krijgen interesse voor elkaar en gaan steeds duidelijker 'samen' spelen. Er is tijdens de kleuterleeftijd een duidelijke groei in het groepsbeleven en in de onderlinge relaties tussen kleuters. Via spel en gesprek leren kleuters elkaar kennen en ontdekken ze anderen écht als anderen. Rond de leeftijd van 4-5 jaar ontstaan er soms vriendschappen. Ze kunnen zich écht met leeftijdsgenootjes verbonden voelen. Het maakt ook dat ze met grotere interesse openstaan voor andere kleuters in hun klas tijdens kringgesprekken. Dat ze leren naar elkaar te luisteren en op elkaar in te spelen is de resultante van de begeleiding van kleuterleidsters en ouders.

Als kleuterleidster ...

De sociale dimensie speelt een belangrijke rol in de totaliteit van de school (in de klas, op de speelplaats, in de refter, ...). Kleuters vragen een intensieve begeleiding omdat 'sociaal' gedrag voor hen heel moeilijk is. De jongste kleuters worden nog sterk bepaald door het eigenbelang en de drang naar veiligheid en geborgenheid. Het is voor hun sociale ontwikkeling belangrijk de verbondenheid met anderen te stimuleren. Daarom wordt in de kleuterschool vaak gewerkt rond 'vriend zijn van ...'. Zo kunnen kleuters uitzoeken wat bij de verbondenheid met anderen hoort: b.v. vertrouwen in elkaar, elkaar helpen, bereid zijn om het na ruzie terug goed te maken, samen werken aan iets, samen spelen, samen zingen, mogen fouten maken, iets maken voor elkaar als uitdrukking van de eigen gevoelens, elkaar troosten bij verdriet, graag bij elkaar zijn, elkaar geen pijn doen, luisteren naar elkaar, ...

Een vertrouwvolle begeleiding en een ruim en uitnodigend aanbod kan de verbondenheid met anderen bevorderen. Het specifieke godsdienstaanbod kan hier een rol spelen: ontmoetingsverhalen en een aantal parabels van Jezus bieden heel wat kansen om de waarde van Jezus' omgaan met anderen te leren kennen en waarderen.

In verhalen als de ontmoeting met Zacheüs (Lc. 19, 1-10) en het gesprek met de Syrofenicische vrouw (Mc. 7, 24-30) merken ook kleuters op dat Jezus mensen kansen geeft, ook als dit niet zo gebruikelijk is.

■ Relatie met volwassenen: participeren

Kleuters

Kleuters leven niet alleen in verbondenheid met leeftijdsgenootjes. Er zijn ook andere relaties: met de ouders, met broer en/of zus, met burens en familie, met de juf en de directie, ...

De eerste naïviteit biedt voor de meeste kleuters een beschermend pantser tegenover al te grote onzekerheden. Als ze bij volwassenen veiligheid en zorg ervaren, kan er een vertrouwensband groeien. Kleuterleidsters bij de jongste leeftijdsgroepen moeten die vertrouwensband écht opbouwen. Wanneer dat vertrouwen is opgebouwd merk je dat kleuters mee opgaan in keuzes die door anderen worden gemaakt. Zij participeren aan wat volwassenen beleven. Dat participeren is heel diepgaand. Het gaat veel verder dan het gedrag of de handelingen van volwassenen imiteren. Zij participeren ook aan het emotionele, morele, sociale en levensbeschouwelijke dat volwassenen beleven. Kleuters zijn meesterlijk in hun observatie van volwassenen. Zij kunnen echter nog geen kritische afstand nemen en hun denkvermogen laat hen niet toe om altijd te begrijpen waarom volwassenen iets zeggen of doen. Kleuters zelf hebben hier meestal geen probleem mee: hun naïviteit maakt de volwassenen die ze vertrouwen, tot 'norm'. Wat moeke, vake, juf of meester zegt, is onbetwistbaar juist en goed.

Dat participeren met volwassenen op kleuterleeftijd staat hun zelfstandigheid op latere leeftijd niet in de weg. Een diepe band met volwassenen bevordert die zelfstandigheid zelfs. Zeker wanneer volwassenen kleuters opvoeden met een democratische opvoederstijl. Je kan ook aan de oudere kleuters opmerken dat ze steeds meer het 'waarom' van de dingen willen weten. Zo willen ze ook van jou als volwassene weten 'waarom iets moet' of 'waarom jij dat doet'. Een open communicatie met kleuters, die hun zelfstandigheid stimuleert, biedt ook meer kansen aan de levensbeschouwelijke groei in deze leeftijdsperiode.

Naar gelang van het milieu en de omstandigheden kunnen kleuters zich gemakkelijk richten op uiteenlopende concrete modellen. Een kleuter kan tegelijk opzien naar mama en papa, naar oudere kinderen in de buurt of op school én in de klas geboeid zijn door de leerkracht die gelooft in God en mooie verhalen vertelt. Hun vermogen tot participatie én hun eerste naïviteit maakt dat mogelijk. De oudste kleuters merken - door hun gevorderd denkvermogen - de verschillen wel op, maar kunnen ze nog niet plaatsen.

Als kleuterleidster ...

Kleuters participeren aan de levensbeschouwing van die volwassenen die ze vertrouwen. Daardoor kunnen ze het levensbeschouwelijke en de waarde ervan ontdekken. Het maakt hen ook afhankelijk van de volwassene: brengt die zijn of haar levensbeschouwing ter sprake? In 4.1.3 worden de kansen en de grenzen van dit participatief geloven besproken.

B.3 verbondenheid met gemeenschappen

■ De 'thuis' als eerste gemeenschap

Kleuters

Kinderen vragen respect voor hun thuissituatie. Dat respect is de basis van een goede verstandhouding met elk kind. Wanneer er wederzijds weinig respect opgebracht wordt voor de verschillen tussen thuis en school (b.v. in kledij, voeding, televisie kijken, vrijetijdsbesteding, levensbeschouwing, ...) kunnen kleuters het heel moeilijk krijgen. De verschillen tussen ouders en school op levensbeschouwelijk vlak merken ze soms wel op, maar begrijpen ze niet. Kleuters passen zich vrij vlot aan in een andere omgeving, met andere mensen en hun waarden en normen. Ze leren vrij snel wat thuis mag en op school niet en omgekeerd. Ze accepteren bovendien de verschillen zonder veel vragen en zonder naar de diepte van de verschillen te gaan.

Hoe groter natuurlijk de verschillen tussen hun thuissituatie en de school, hoe moeilijker de aanpassing. Hoe feller beide opvoedingsmilieus kritiek geven op elkaar, hoe meer verwarring. Kleuters zijn hierbij erg kwetsbaar.

Kleuters ervaren soms ook gebrokenheid in het gezin waarin ze opgroeien. Ook dan is respect nodig in de school. Het kan niet dat een kleuterleidster de ouders van een kind (ver-)oordeelt. Kinderen zijn immers spontaan loyaal met hun ouders.

Als kleuterleidster ...

Elke kleuter kan zich maar ten volle ontwikkelen als hij zich door de leerkracht aanvaard weet. Welke thuissituatie, welke specifieke eigenheid op welk vlak ook, alle kinderen hebben recht op een kleuterleidster die hen graag ziet en die hun gezin, familie of opvoeders waardeert. Het vraagt alertheid van de kleuterleidster om in een aantal situaties (moederdag, vaderdag, sinterklaas, nieuwjaar, schoolfeest, ...) te kunnen inspelen op kleuters in een specifieke thuissituatie: echtgescheiden ouders, een overleden ouder, een nieuw samengesteld gezin, een eigen handicap, een gehandicapte ouder, een arm gezin, een anderstalige thuissituatie, een andere culturele achtergrond, kind van politieke vluchtelingen, ...

De verscheidenheid aan thuissituaties en aan levensbeschouwingen van de ouders vormen de reële pluraliteit in de klas. Het is niet goed om de verschillen op de spits te drijven of te polariseren. Als kleuterleidster kan je ook aan ouders vragen dat niet te doen omwille van hun kind, want kleuters

zijn altijd de dupe van zulke spanningen. Het is evenwel vanzelfsprekend dat verschillen in levensvisie bespreekbaar zijn voorzover oudere kleuters daar zicht op hebben en b.v. verschillen in geloofsbeleving opmerken. Op die momenten kan de pluraliteit verrijkend zijn in de klaspraktijk. Dat is ook op kleuterleeftijd een heel belangrijke ervaring. Het staat een kennismaking met de christelijke godsdienst niet in de weg. Het omgaan met de reële levensbeschouwelijke pluraliteit, weliswaar op een wijze die voor de kleuters zinvol is, is een belangrijke opdracht voor de toekomst. Kinderen moeten met de evidentie van pluraliteit kunnen opgroeien. Het bespreekbaar maken van de verschillen binnen de klasgroep en het open beluisteren van elkaar is bij de oudste kleuters haalbaar. Het is daarbij belangrijk niet alleen oog te hebben voor de verschillen, maar ook voor datgene wat verbindt.

■ De klas als gemeenschap

Kleuters

Uit zichzelf hebben kleuters geen gemeenschapsgevoel. Zij ervaren ontmoetingen met anderen vooral vanuit hun eigen beleven. Wil je kleuters laten ervaren dat zij ook deel zijn van een klasgemeenschap, dan vraagt dat een bewuste aanpak. Wél is er een duidelijke evolutie merkbaar tijdens de kleuterleeftijd. Door de positieve ervaringen van elke dag samen te zijn in de kring, aan tafel, bij het spelen, ..., groeit er steeds meer verbondenheid tussen de kleuters. Ze zijn steeds sterker in elkaar geïnteresseerd; ze gaan spontaner met elkaar praten en spelen. Hun onderlinge contacten gaan ze

meer en meer zelfstandig regelen. Een oudere kleuter kan zich al écht met 'zijn' klas vereenzelvigen.

Als kleuterleidster ...

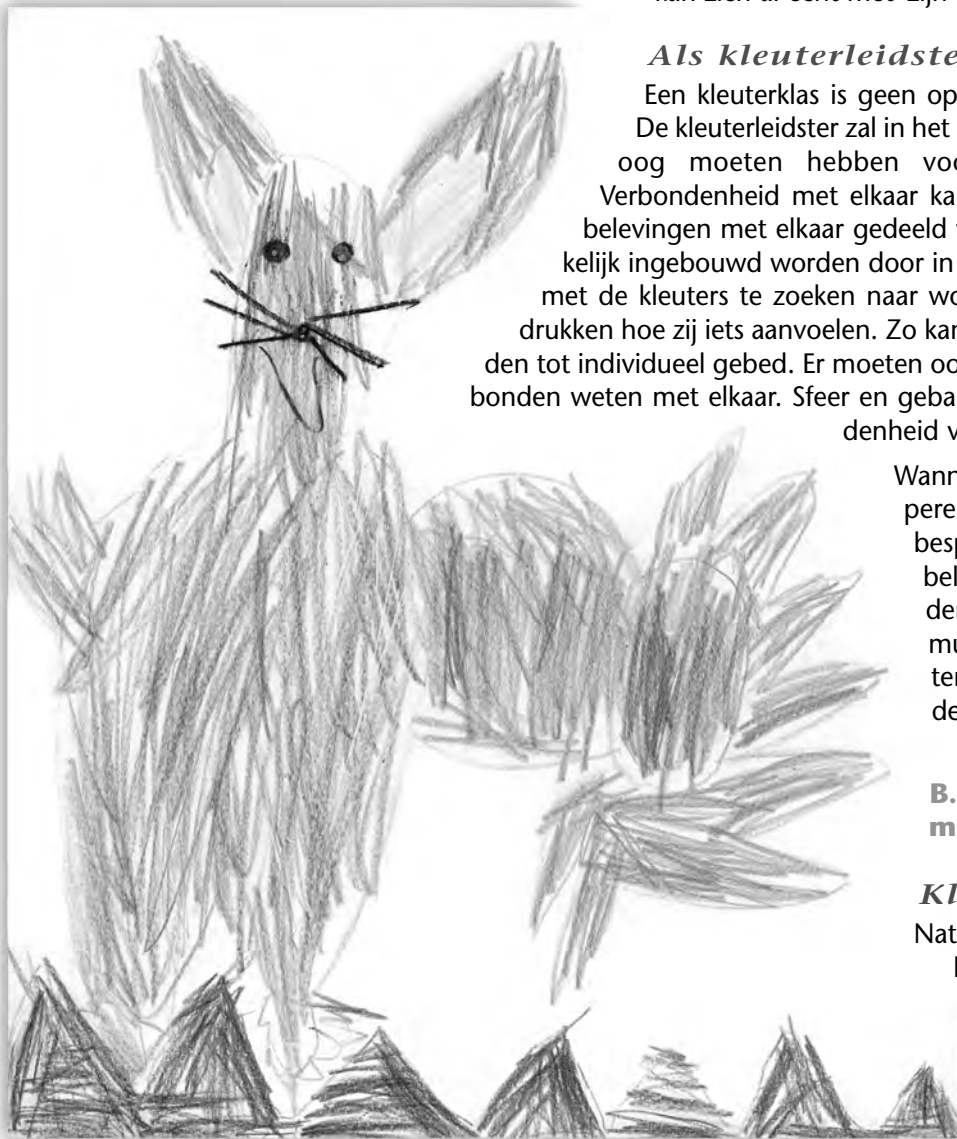
Een kleuterklas is geen optelsom van individuutjes. De kleuterleidster zal in het hele communicatieproces oog moeten hebben voor de groepsdimensie. Verbondenheid met elkaar kan maar groeien wanneer belevingen met elkaar gedeeld worden. Dat kan uitdrukkelijk ingebouwd worden door in groepsmomenten samen met de kleuters te zoeken naar woorden en tekens die uitdrukken hoe zij iets aanvoelen. Zo kan bidden niet herleid worden tot individueel gebed. Er moeten ook kansen zijn tot zich verbonden weten met elkaar. Sfeer en gebaren kunnen deze verbondenheid versterken.

Wanneer de kleuterleidster diepere belevingen benoemt en bespreekt, kan dat de eigen beleving van kleuters verhelderen. Zulke gesprekken stimuleren bij de oudste kleuters het besef van verbondenheid met anderen.

B.4 Verbondenheid met natuur / cultuur

Kleuters

Natuur staat voor de totaliteit van de 'voorgegeven wereld': alle levende organismen, maar ook het kosmische, voedsel, lichamelijkeheid, ... Kleuters zijn

meestal sterk geboeid door de natuur. Ze hebben belangstelling voor alles wat leeft, beweegt en groeit. Ze leven (letterlijk) dicht bij de grond en hebben oog voor wat daar te ontdekken valt. Ze zijn heel nieuwsgierig naar dieren en planten en ze beleven er een sterk emotionele band mee. Ze kunnen deugd hebben aan de vriendschap van een huisdier. Kleuters komen haast spontaan tot verwondering en bewondering voor de natuur.

Als kleuterleidster ...

Daarom wordt in de kleuterschool vaak rond de natuurelementen gewerkt. De oudere kleuters kunnen samen deugd beleven aan verbondenheid met al wat leeft. Die verbondenheid legt de basis om een beroep te kunnen doen op de eerste gevoelens van respect en verantwoordelijkheid tegenover de natuur.

Vanuit die verbondenheid kunnen kleuters iets aanvoelen van het waardevolle geschenk van de schepping. Een intense natuurbeleving laat kleuters genieten van het mooie en goede. Ze kunnen gevoelens van dankbaarheid om het leven zelf meebeleven met de kleuterleidster. Oudere kleuters kunnen geleidelijk aan zelfstandiger tot die beleving komen en ze uitdrukken. Het scheppingsgeloof dat deze wereld ervaart als een geschenk van God spreekt hen op deze leeftijd aan. Het problematische is echter de gehanteerde taal en voorstellingen. Kleuters beluisteren de scheppingsverhalen als verhalen die vertellen hoe alles is ontstaan en die zetten zich hardnekkig in hun voorstellingen vast. Ook met het daaraan gekoppelde godsbeeld hebben kinderen het later moeilijk.

Juist de manier waarop kleuters natuur beleven nodigt uit om intens rond natuur te werken. Het stimuleren van verwondering en bewondering is een belangrijke opdracht. De uitdaging bestaat erin om als kleuterleidster de kleuters te laten meebeleven, meevoelen dat je iemand dankbaar bent om al wat er is. Deze houding van dankbaarheid tegenover God als Schepper kan biddend en zingend samen met de kleuters worden uitgedrukt. De natuurbeleving van de kleuters wordt daardoor verbonden met God.

De natuur kan ook vernietigend zijn. Ook dat maken kleuters mee. Daarom is het belangrijk de natuur niet altijd uitsluitend positief voor te stellen. Ook hier moeten kleuters leren omgaan met grenzen en beperkingen.

C. GROEIEN IN GEVOELIGHEID VOOR GOED EN KWAAD

Kleuters

Bij observatie kan je merken dat oudere kleuters heel gevoelig zijn voor goed en kwaad. Wanneer ze naar verhalen luisteren, poppenspel bekijken, televisie (en vooral tekenfilms) bekijken, ... leven zij sterk mee met 'de goede' figuren en keren zij zich spontaan af van 'de slechte'. Zij beleven de dingen die op hen afkomen sterk zwart-wit, als goed of slecht.

■ De spanning lust - onlust bepaalt het gedrag

Pasgeboren kinderen zoeken voedsel, warmte, veiligheid en geborgenheid. De voldoening daarvan bezorgt hen lustgevoelens. Wanneer volwassenen een baby aanspreken, contact maken, voldoen aan de behoefte aan voedsel en affectie, kan deze baby basisvertrouwen opbouwen. Hij ervaart zichzelf steeds sterker als een 'ik', het centrum van alles. De aandacht die een kind opbrengt voor dingen en mensen en het contact ermee, zijn er niet omwille van die dingen en mensen, maar omwille van het ik.

De peuter vindt 'goed' wat hij ervaart als aangenaam en prettig (dus in functie van het eigen ik). 'Slecht' is wat als onaangenaam en nadelig ervaren wordt. Doordat peuters sterk emotioneel gevoelig zijn, beleven zij gevoelens van genot of pijn heel vaak met anderen mee (zowel andere peuters als volwassenen). Deze gevoeligheid is een eerste aanzet om later te kunnen meeleven met anderen. Als kleuterleidster kan je daarop inspelen door de peuters uit te nodigen mee te leven met herkenbare gevoelens van anderen.

In de peuterklas zie je meerdere peuters 'meewenen' wanneer er eentje verdriet heeft om mama.

Spontaan zie je soms een peuter zijn knuffel uitlenen aan het kindje dat verdriet heeft of een huilende peuter zijn fopspeen brengen.

■ Goedkeuring of afkeuring door vertrouwenspersonen

Jonge kinderen zijn sterk gericht op volwassenen. De vertrouwensband met hun opvoeders zorgt ervoor dat hun gedrag steeds meer wordt bepaald door de goed- of afkeuring van de volwassenen. De peuter leert bijvoorbeeld iets niet te doen wat hij spontaan wél zou doen. Want iemand die belangrijk voor hem is, vindt het niet goed. Op deze leeftijd heeft het kind dus nog voortdurend de anderen nodig om bepaalde gedragingen te verhinderen of te vermijden, of om te motiveren andere dingen wel te doen. Het kind oriënteert zijn gedrag in functie van beloning of straf, goedkeuring of afkeuring. Vanaf 2 à 3 jaar kennen de meeste kinderen al heel wat gedragingen die hun ouders of leerkrachten niet goed vinden, maar ze houden zich daar alleen aan als die volwassenen erbij zijn. Het kind voelt zich maar 'stout' als het betrapt wordt.

■ Regels leren kennen en leren naleven

In de waardering of de afwijzing door volwassenen ervaren kinderen stilaan enkele constanten: regels die iets opleggen of verbieden. De volwassenen tonen gezag bij het doen naleven van die regels. Kinderen leren als peuter te doen wat anderen vragen of opleggen. Als de volwassenen die regels consequent en systematisch hanteren, gaan de kinderen die stilaan uit zichzelf gebruiken. Een kind zal b.v. aan zichzelf zeggen dat het niet mag, terwijl het toch iets stouts doet.

Julia, 2,5 jaar, rommelt in de keukenkast terwijl mama telefoneert. Ze heeft dat al vaker gedaan en telkens heeft mama gezegd dat het niet mag. Julia zegt tegen zichzelf: "Nee, nee, maggeniet, maggeniet hoor!" Julia voelt dat het niet mag maar dit besef is niet sterk genoeg om er haar van te weerhouden.

Kinderen die een fantasievriendje of een huisdier hebben, schuiven daar wel eens de schuld op door. Het is een teken dat ze al weten dat ze iets niet hadden mogen doen. Met dit gevoel weten ze nog geen raad. Dan hoor je iets als "Hektor gedaan".

Oudere kleuters die op een vriendelijke, maar duidelijke manier aan regels worden gehouden, hebben al heel wat besef van wat goed of kwaad is. Op deze leeftijd kunnen zij zich daar, met de beste bedoelingen, zo strikt aan houden dat het soms ook omgekeerd werkt.

Mieke heeft geleerd dat iets afpakken niet lief is. Als mama haar verwijt dat ze niet reageerde toen kleine broer met de lucifers speelde, reageert ze verontwaardigd: "Maar ik mag toch niets afpakken!"

*Komen kleuters al de intentie op het spoor?
Inleving als voorwaarde voor het begrijpen van intentioneel handelen*

De meeste kleuters maken nog geen onderscheid tussen een goede of een slechte bedoeling in relatie tot een goed of slecht resultaat.

Wanneer een verhaal verteld wordt over Mark die mama helpt afdrogen en daarbij vijf kopjes breekt, en over Pieter die een kopje stuk gooit omdat hij boos is, dan vinden de meeste kleuters dat Mark stouter is dan Pieter want Mark heeft meer kopjes stuk gemaakt. Marks goede bedoelingen en Pieters boosheid tellen voor hen nog niet mee.

Soms zie je wel dat kleuters op verkenning zijn. Zij bevragen elkaar of iets al dan niet met opzet gebeurde. Ze leren dat als ze volwassenen zien die omwille van de intentie van een kind een gedrag verschillend beoordelen. Wanneer de volwassene meermaals verwoordt dat een bepaald kind niet gestraft wordt omdat iets niet opzettelijk gebeurde, dan leren kinderen het intentionele van gedrag kennen. Ze leren dat je iets kan doen vanuit een bepaalde bedoeling. Voorwaarde voor deze belangrijke stap is dat kinderen zich kunnen inleven in situaties en gevoelens van andere mensen.

Meestal situeert dit vermogen tot inleving zich rond de 8 à 9 jaar. Kleuters hebben het met inleving nog moeilijk. Ze kunnen moeilijk begrijpen dat je een andere intentie had dan de uiterlijke daad kan doen vermoeden. Bij de oudste kleuters groeit dat vermogen. Dat wordt bevorderd door inleving en perspectiefwissels. Het inlevingsvermogen heeft ook met emotioneel meeleven te maken. De emotionele gevoeligheid in het gedrag van de volwassenen wordt door kleuters sterk meebeleefd. Kleuters hebben al ervaringen van 'hoe goed het voelt om goed te doen' of 'hoe rottig het voelt iets slechts te doen'. Het stimuleren van de emotionele en morele gevoeligheid op kleuterleeftijd bevordert de hele morele ontwikkeling.

Als kleuterleidster ...

Wegens de grote verscheidenheid in morele ontwikkeling op kleuterleeftijd, is een eenvormige aanpak niet te omschrijven. Het is wel mogelijk aanzetten te geven die kleuters een volgende stap in hun morele groei helpen zetten.

Op verschillende leeftijden kan de kleuterleidster impulsen geven die de kleuter helpen het moreel aanvoelen, denken en handelen ten volle te doorleven, ondanks zijn voorlopigheid.

Door spelsituaties en verhalen kunnen impulsen tot inleving in rollen worden gegeven. Op een voor hen veilige manier (spel) verkennen kleuters hierdoor een volgende morele fase. Daarbij worden vooral rolinleving en rolverwisseling gestimuleerd.

In gesprekken met kleuters van dezelfde leeftijd valt soms het verschil op in moreel aanvoelen en denken. Dit bespreekbaar maken biedt kansen tot verdere morele ontwikkeling.

Kleuters stellen volwassenen vaak vragen over hun gedrag en het waarom van hun gedrag. De verantwoording van volwassenen kan bijdragen tot de morele groei van kleuters. Zo komen ze op het spoor van achterliggende waarden. Hierbij kan uitdrukkelijk verwezen worden naar Jezus en zijn evangelie.

Kleuters leren moreel te handelen door te participeren aan het (al dan niet) morele gedrag van volwassenen. Doordat ze dat sterk emotioneel meebeleven kunnen ze daar op kleuterleeftijd nog geen afstand van nemen. Het moreel gedrag dat kleuters meebeleven met hun kleuterleidster heeft een belangrijke invloed op hun gewetensvorming. Vooral van de waarden die de kleuterleidster concreet beleeft, gaat een sterke invloed uit.

Je kan kleuters uitnodigen tot haalbaar waardevol gedrag in - voor hen - overzichtelijke situaties. Dat begint met grenzen te stellen op peuterleeftijd en evolueert naar steeds meer uitnodigen tot realistisch waardevol kleutergedrag.

D. VERKENNEN VAN GELOOFSTAAL EN MEEBELEVEN VAN SYMBOOLGEVOELIGHEID

Kleuters

Kinderen krijgen groeikansen voor hun levensbeschouwelijke ontwikkeling wanneer ze ingeleid worden in de specifieke geloofstaal en de eigen rituelen van een godsdienst of levensbeschouwing. In

de katholieke kleuterschool worden kansen geboden om kennis te maken met en open te komen voor de christelijke geloofstaal. Op school en soms ook thuis horen kleuters volwassenen spreken in die specifieke geloofstaal: verhalen met specifieke woorden, begrippen en beelden, gebeden. Ook in een kerkelijke viering worden kleuters met die geloofstaal geconfronteerd. Voor een aantal kleuters is dit 'gewoon' omdat ze opgroeien in een gelovig gezin. Andere kleuters maken het van veraf mee of beleven thuis een ander geloof. Welke ook hun thuissituatie is, in een katholieke kleuterschool maken zij mee dat er samen wordt gebeden, dat de kleuterleidster bijbelverhalen vertelt, dat er samen met de kleuters of de lagere school een viering doorgaat, enz. Door dat mee te maken, door erover te horen kan vertrouwdheid groeien.

Het is goed erover na te denken wat je, uit het hele geloofsgegeven, in de klas wil brengen, zodat kleuters het kunnen mee-beleven. Even zinvol is het na te denken over de werkvormen die daarvoor worden gebruikt.

Voor kleuters is het moeilijk dat geloofstaal nood heeft aan beelden en symbolen⁵. Gelovig zijn kan niet zonder communicatie over een werkelijkheid die niet samenvalt met het zintuiglijk waarneembare. Typisch voor een symbool en een beeld is dat een gekende realiteit (b.v. vader) gekoppeld wordt aan een moeilijker te vatten, niet zintuiglijk waarneembare realiteit (b.v. God) op basis van één of meer aspecten van gelijkenis (God is *als* een goede Vader). De ervaring van het vaderlijke kan iets 'openbaren' van wie en hoe God is.

Naast de gelijkenis is ook het verschil tussen het symbool (Vader) en datgene waar het naar verwijst (God) van belang. Het is niet omdat er een analogie is tussen beide, dat het goddelijke zomaar in het verlengde ligt van de concrete betekenis van het symbool. Als men dit verschil niet ziet, loopt men gemakkelijk vast in te concrete voorstellingen van het goddelijke. Om die reden verbieden het jodendom en de islam afbeeldingen van God. Het christendom vangt dit risico op door te stellen dat alles in de schepping iets kan doen oplichten van wie God is: God komt aanwezig in het concreet zichtbare en beleefbare. Ook dat maakt duidelijk dat geen enkel beeld op zich voldoet.

Voor kleuters is alles wat met geloof te maken heeft (nog) geen apart terrein. Hun aangeboren nieuwsgierigheid maakt hen tot grote vraagstaarten.

Wie staat daar op die prent? Wie hangt daar aan dat kruis? Wie is dat baby'tje op de arm van die mevrouw (Maria met Jezuskind)? Waarom doe je dat kaarsje branden, juf? Wie is die meneer daar vooraan in de kerk?

Ook bij de kennismaking met niet-christelijke godsdiensten zien we eenzelfde nieuwsgierigheid.

Kleuters zijn heel actief en doen graag mee met een volwassene die ze vertrouwen. Ook aan de geloofsbeleving van de kleuterleidster zullen ze graag participeren. Op die manier verkennen ze een aantal specifiek godsdienstige inhouden en rituelen. In hun spontaan spel gaan ze daar op een eigen wijze mee aan de slag. Zo verkennen ze wat hen aantrekt en intrigeert in verhalen en rituelen.

Als kleuterleidster

De samenstelling van de klas, de leeftijd, de intellectuele en psychologische mogelijkheden van de kleuters vragen om een aanpassing van de geloofstaal en de inhouden. De verhalen die je als kleuterleidster vertelt, moeten voor kleuters herkenbaar zijn. Ook bijbelverhalen moeten voor hen herkenbare elementen en belevingen bevatten. In het deel over bijbelverhalen wordt dit verder uitgediept.

5 Een 'symbool' is iets uit de onmiddellijke omgeving dat - in een bepaalde context - een bijzondere zeggingskracht krijgt. Zo brengt het een diepere werkelijkheid aanwezig. Zowel materiële dingen als handelingen kunnen een symbolische waarde hebben.
Een 'beeld' is een symbool dat tegemoet komt aan de behoefte van de mens om zich een voorstelling te vormen van een dieperliggende werkelijkheid.

Reeds bij de jongste kleuters kan je een gebedsritueel opbouwen. Je doet dat dan door sfeer te creëren, vaak op eenzelfde tijdstip van de dag, met een vast gebed of met een lied. De eigen gebedshouding is hierbij belangrijk en voor kleuters herkenbaar: nu gaat de juf bidden.

Doordat kleuters graag meedoen, zullen ze snel nazeggen of maken ze iets wat op een kruisteken lijkt. Observatie is hier belangrijk: welke kleuters herkennen wat je doet en doen graag mee? Zijn er kleuters die heel onwennig of weigerachtig reageren? Soms zeggen kleuters zelf wat daarover thuis wordt verteld.

De pluraliteit in de samenleving is merkbaar op zulke momenten en vraagt van de kleuterleidster zowel openheid als respect voor kleuters uit gezinnen waar men andersgelovig of niet-gelovig is.

■ Symboolgevoeligheid

Kleuters

Voor jonge kinderen zijn beelden en symbolen verwarrend. Tot halverwege de lagere school vatten ze enkel de letterlijke betekenis van iets. Normaal vormen kinderen concepten (mentale beelden) op basis van zintuiglijke ervaringen: ze ontdekken dat verschillende ervaringen gevat worden in één woord. Voor godsdienstige concepten is er geen directe zintuiglijke ervaring. Vertrekpunt zijn concrete dagelijkse ervaringen, waaraan godsdienstige concepten gekoppeld worden.

Een kleuter kan het begrip 'Vader' aanvoelen en invulling geven vanuit eigen ervaringen. Zo worden ervaringen, gevoelens en belevingen geassocieerd bij de voorstelling van God als 'Vader' voor gelovige mensen.

De denkontwikkeling van kleuters laat hen niet toe om de veelheid van betekenissen en de achterliggende 'diepere werkelijkheid' van symboliek te begrijpen. Anderzijds is het opvallend dat juist beelden en gebaren met een symbolische betekenis kleuters intrigeren. Ze hebben speciale voelhoren om gevoelens af te tasten en voelen soms haarfijn de emotionele geladenheid van symbolen aan. Intuïtief voelen ze aan dat een symbool voor grote mensen ook nog andere betekenissen heeft. Het gevoelsmatige daarvan kunnen ze meebelevan met concrete volwassenen zoals hun kleuterleidster. Hun symboolgevoeligheid bestaat dus in het meebelevan van de emotionele beleving en de associatie met elementen uit hun eigen leefwereld, die toevallig in hen opkomen.

Als kleuterleidster ...

Kleuters moeten uitgenodigd worden spontane associaties te maken bij verhalen en zich in te leven in diverse verhaalpersonages. Op die manier krijgen ze kansen om geloofsbeelden te verkennen. Intuïtief gaan ze op zoek naar betekenis, ook al blijven ze vaak steken in de letterlijke betekenis. Door te associëren en dus concreet met geloofstaal te werken, kan geleidelijk het inzicht groeien dat er 'een meer' is.

Verder is het ook de bedoeling kleuters veel ervaringskansen aan te reiken die religieuze symboolkracht hebben (b.v. door de oerelementen als religieuze symbolen te verkennen). Vandaaruit kan men samen met de kleuters religieuze en godsdienstige taal 'scheppen'. Dan liggen ervaring en verwoording dicht bij elkaar, waardoor het eigene van geloofstaal gemakkelijker wordt aanvoeld.

3. EEN CHRISTELIJKE VISIE OP LEVENSBESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI

Het christelijk geloven draagt heel wat elementen in zich die de groei van kleuters kunnen bevorderen. Deze elementen worden besproken in aansluiting bij de componenten van levensbeschouwelijke en religieuze groei. Het is immers de bedoeling dat het godsdienstaanbod in de klas heel dicht aansluit bij het leven van de kleuters.

Elementen van christelijk geloven die aansluiten bij de groei van kleuters

Binnen de algemene ontwikkeling van kleuters zijn er heel wat kansen om hen in hun levensbeschouwelijke groei te stimuleren. Als kleuterleidster kan je de gastvrije ruimte creëren die kleuters de kans biedt het levensbeschouwelijke als waardevol te ontdekken.

Het levensbeschouwelijke heeft veel verschillende lagen: verwondering opwekken, tot bewondering komen, blij zijn om wat is of om wat iemand doet, genieten van ..., bewust worden van je eigen lichaam, je één voelen met een grote wereld, je samen groep voelen, woorden vinden voor wat je voelt en het durven delen met anderen, stil kunnen worden, verdriet hebben en getroost worden, vragen stellen en samen antwoorden zoeken, boos worden om het onrecht dat je ziet, proberen iets goeds te doen, leren bidden, je al of niet herkennen in een evangelieverhaal, in de huid van een bijbelrol kruipen en jezelf tegenkomen, alles van zichzelf in een schilderij leggen, ...

Deze brede levensbeschouwelijke dimensie krijgt vorm in een hele waaier van activiteiten. Er zijn de vele kleine maar soms diepe belevingen van kleuters. Daar speel je als kleuterleidster op in. Soms dienen zich onverwachte kansen aan. Het is een kunst als kleuterleidster die kansen tot levensbeschouwelijke groei te creëren en vooral ze te benutten.

Het mooie is dat de relatie die je legt met de kleuters al zoveel aspecten van geloven en van verbondenheid bevat: nabij zijn, hen bevestigen en vertrouwen geven, hen laten zijn wie ze zijn. Het is niet altijd vanzelfsprekend of gemakkelijk, maar toch: je aanwezigheid in deze goede momenten laat kleuters al heel wat van de waarden beleven die Jezus beleefde. Je laat hen beleven wat christenen geloven, nl. dat God in mensen nabij is. Zo kunnen kleuters mee-beleven wat christenen geloven: verbondenheid, liefde, nieuwe kansen krijgen na fouten, gekwetst zijn en terug rechtop staan en leven voelen.

Wat kleuters voor een groot deel meebelevend heeft ook nood aan taal en teken, aan uitdrukkelijk gelovige woorden, verhalen en gebaren. Voor heel wat kinderen is de kleuterklas een van de weinige, zoniet de enige plaats waar ze met het christelijk geloof en de figuur van Jezus kennismaken. Het is werkelijk 'beginnen'. Afhankelijk van de leeftijd bekijk je welke elementen uit het christendom je als kleuterleidster kan aanbrengen, met oog voor andere godsdiensten en levensbeschouwingen, als ze tot de leefwereld van de kleuters behoren. Kleuters zullen op hun eigen wijze omgaan met dat aanbod: de bijbelverhalen die je vertelt en de rituelen die je opbouwt. Kleuters leren wanneer iets voor hen betekenis heeft. Ze leren doorheen meebelevend en meevoelend, door de sfeer op die momenten, door associatie met eigen ervaringen, door de relationele kwaliteiten en de authenticiteit van de persoon die hen het aanbod doet.

Je mag in de kleuterklas stapstenen leggen waar kinderen hun levensbeschouwing later verder op kunnen bouwen. Je kan een basis leggen waardoor kleuters aanvoelen: met die liefde, die warmte, die verbondenheid, ... daar heeft God mee te maken. Je kan een religieuze voedingsbodem van verbondenheid met mensen en natuur laten groeien. Je kan hen Jezus leren kennen doorheen de verhalen die je over Hem vertelt. Je kan hen laten zoeken naar antwoorden op levensvragen en hen 'voorlopige constructies' laten bouwen. De vragen worden opgehouden: niet alles hoeft op kleuterleeftijd verteld of verklaard te zijn.

Het is belangrijk dat wat in de kleuterklassen aan godsdienst gebeurt, bekeken wordt in het per-

spectief van de hele basisschool. De kleuterklas mag de gastvrije ruimte zijn waar kleuters met het christendom mogen kennismaken en tegelijk volop zichzelf zijn. Van jou als kleuterleidster vraagt dit de nodige professionaliteit om de elementen van christelijk geloven die betekenis kunnen hebben voor de groei van kleuters, uitdrukkelijk ter sprake te brengen. De authenticiteit van de kleuterleidster zal kleuters positief beïnvloeden in hun eigen levensbeschouwelijke groei.

Dit schema geeft inspiratie om het christelijk geloven ter sprake te brengen. Het geeft aan hoe je de levensbeschouwelijke en religieuze groei van kleuters kan bevorderen door een geloofsaanbod. Doordat deze groeikansen leeftijds- en persoonsgebonden zijn kan dit werkplan geen concrete invulling geven van de klaspraktijk. De optie om met het godsdienstaanbod heel dicht bij de kleuters aan te sluiten maakt dat je in dit document vooral 'inspirerende inhouden' zal vinden.

SCHEMA 2		Elementen van christelijk geloven die betekenis kunnen hebben voor de groei van kleuters. Deze inspireren mensen in hun omgang met de kinderen. Mensen vertellen er ook over, voor zover dat de ontwikkeling van kleuters kan bevorderen.
COMPONENTEN VAN LEVENSBESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI		
A. Fundamentele bestaanscondities	A.1 Vertrouwen	<i>God houdt van alle mensen, zonder uitzondering. Hij is een liefhebbende Vader, die elke mens nabij wil zijn. Dit is voor christenen op eminente wijze zichtbaar geworden in Jezus. De wijze waarop Hij met mensen omging, was levenswekkend. De liefde van God is eveneens zichtbaar geworden in Maria, de moeder van Jezus. Nu wordt zij vaak gezien als de moeder van alle kinderen.</i>
	A.2 Mogelijkheden en beperkingen	<i>Elke mens draagt mogelijkheden in zich. Het is belangrijk dat opvoeders kinderen helpen deze mogelijkheden op het spoor te komen. Elke mens heeft ook grenzen en beperkingen. Daar moet hij mee leren omgaan. Dit lukt niet of moeilijk als mensen op hun beperkingen worden vastgespijkerd. God houdt van mensen zoals ze zijn: met hun mogelijkheden en hun beperkingen. Jezus heeft dit beleefd in zijn voorkeurliefde voor de zwaksten, de armsten en de kleinsten. Kinderen kwamen bij Hem op een belangrijke plaats. Deze liefde werd ook duidelijk in vergeving en verzoening. Zijn eigen levensweg doorheen lijden en dood was een weg ten leven. God bewaart immers elk leven, ondanks alles wat het leven kan afbreken, zelfs ondanks de dood. Dit geloof zet mensen ook vandaag aan om liefdevol en bevrijdend nabij te zijn bij mensen die het moeilijk hebben.</i>

B. Verbonden- heid	B.1 met zichzelf	<i>Elke mens is in zijn uniciteit 'beeld van God', 'kind van God'. In elke mens is God aanwezig als bron van vrijheid en liefde. Elke kleuter gaat op weg om zijn/haar unieke persoonlijkheid te ontdekken.</i>
	B.2 met anderen	<i>In de onderlinge relaties tussen mensen kan Gods liefde zichtbaar worden. Jezus' houding t.a.v. mensen is hiervan het voorbeeld bij uitstek. Zijn leven inspireert mensen tot een waardevolle omgang met anderen. Het houdt voor christenen een oproep in om eigenbelang niet los te koppelen van belangen van anderen. Aandacht en respect voor elke mens, met speciale zorg voor de kleinsten en de zwaksten, doet mensen leven in gerechtigheid.</i>
	B.3 met gemeenschappen	<i>Elke christen wordt uitgenodigd Gods droom over de mens te volgen door solidariteit, gericht op een universele en definitieve gemeenschap. Voor kleuters lijkt dit allemaal nog veraf. Toch worden zij nu reeds door de houding van volwassenen in de school meegenomen in die gemeenschap van het Rijk Gods. Pas later kunnen zij er zelf actief en bewust voor kiezen.</i>
	B.4 met natuur en cultuur	<i>God is voor christenen de Schepper van alles wat bestaat. Kleuters kunnen het wondere en het mysterieuze van de natuur en de mens op hun eigen manier aanvoelen en uitdrukken. Het mooie van de natuur en de rijkdom van de menselijke mogelijkheden zijn vindplaatsen van religieuze ervaringen in verband met schepping en Schepper.</i>
C. Groeien in gevoeligheid voor goed en kwaad	<i>Vanuit verbondenheid met God, medemensen en schepping trachten godsgelovige mensen het goede te doen. Kleuters zijn daar nog niet echt aan toe. Toch kan vanuit het geloven, vooral vanuit een aantal evangelieverhalen een ethisch appel uitgaan, dat hen uitnodigt om goed te doen. Deze dimensie van concreet persoonlijk gedrag is voor kleuters nog te hoog gegrepen. Het voorbeeld van volwassenen zet hen wel op weg. Wanneer mensen er niet in slagen om goed te doen of zelf kwaad veroorzaken, komt God hen telkens opnieuw tegemoet in vergeving en verzoening. Dit kan duidelijk worden in de houding van volwassenen t.a.v. kleuters die iets verkeerd doen. De figuur van Jezus is ook hier inspirerend model bij uitstek.</i>	
D. Verkennen van geloofstaal en groeien in symboolgevoeligheid	<i>Doorheen geloofstaal komt Gods Woord naar mensen. Voor christenen spreekt God zich op een unieke wijze uit in Jezus Christus. Mensen kunnen God ook op het spoor komen, maar hebben de neiging Hem te zien als een verlengstuk van zichzelf. Daarom zijn geloofstradities, verhalen, rituelen en vieringen belangrijk om te komen tot een uitgezuiverde relatie met God. In een klasgroep van kleuters worden deze geloofstaal, rituelen en vieringen binnengebracht voor zover ze aangepast zijn aan de intellectuele, levensbeschouwelijke en psychologische mogelijkheden van de kinderen.</i>	

In deel 2 vind je wel een voorstel waarbij deze elementen van christelijk geloven in het totale aanbod zijn geïntegreerd (schema 3) en een aantal adviezen voor het werken met verhalen, rituelen, enz.

LIESEDT

4. DE KLEUTER IN ZIJN LEVENSBESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI

Dit hoofdstuk bekijkt de kleuter heel concreet in zijn levensbeschouwelijke groei. Hij wil participeren aan de levensbeschouwing van volwassenen. Daartoe is een vertrouwensband nodig. Hij hecht veel belang aan rituelen. Hij heeft nood aan beelden. Hij wil een en ander zelf beginnen doen. Zijn drang naar autonomie groeit. Tenslotte is er een merkwaardige evolutie in de godsvoorstelling op deze leeftijd.

4.1 Ik wil meedoen!!!

De kleuter participeert aan levensbeschouwingen van volwassenen

Voor alle kleuters is levensbeschouwelijke en religieuze groei mogelijk.

Als kleuters thuis een christelijke opvoeding krijgen, zal de groei als christen sneller plaatsvinden. Je kan op kleuterleeftijd al geloofsgroei merken.

Wanneer kleuters thuis in een andere godsdienst of levensbeschouwing geïnitieerd worden, vraagt de begeleiding op school in die zin meer zorg: men moet die kleuters in hun eigenheid voldoende tot hun recht laten komen en niet forceren. Er zijn dan wel de impulsen op school op basis van christelijk geloven. Ze hebben hun werking, maar de betrokkenheid van die kleuters bij het godsdienstaanbod is minder voorspelbaar.

4.1.1 GELOVEN IS ALTIJD EEN PERSOONLIJK VERHAAL VAN VERTROUWEN

Geloven heeft alles te maken met liefde, 'zich geliefd' (loved) weten. Het is je toevertrouwen aan diegene die je liefheeft. Vele ouders zorgen voor hun kinderen zonder er veel over na te denken: ze voeden ze, koesteren ze, wiegen ze, troosten ze, houden van ze. Heel jong reeds mogen de meeste kinderen ervaren dat ze mensen mogen vertrouwen, dat ze aangesproken worden, dat ze voor anderen waardevol zijn. Op dat basisvertrouwen steunt hun hele identiteitsontwikkeling. Een dergelijke 'bodem' hebben de meeste kinderen al verworven voor ze naar school komen.

Bij elke mens ontstaat en groeit dat basisvertrouwen binnen de meest persoonlijke relaties, en wel met eigen betekenissen en unieke klemtonen. Er is een duidelijke band tussen wat mensen meemaken en hoe ze omgaan met wat hen van buiten af wordt aangereikt. Hoe je iets hebt ervaren gaat mee bepalen hoe je naar iemand of naar een verhaal luistert. Persoonlijke ervaringen kleuren je eigen perceptie van nieuwe dingen, bepalen je betrokkenheid en de betekenis die nieuwe ervaringen zullen krijgen.

Bij kleuters is dat nog sterker, omdat het ook te maken heeft met de beperktheid van hun denkvermogen. Omdat er nog heel wat is wat ze zich niet kunnen voorstellen, lossen ze dit op door wat op hen afkomt aan te passen aan wat ze al kennen, met de 'denkcategorieën' die ze reeds kennen.

Als over God of Jezus verteld wordt en kleuters herkennen bepaalde ervaringen in het verhaal, dan maken ze zich aan de hand van beelden of elementen uit het verhaal wel een eigen voorstelling. Als ze God leren kennen als diegene aan wie mensen zich toevertrouwen, door wie ze zich gedragen voelen, die hen liefheeft zoals hun moeder, hun vader, hun kleuterleidster, dan kunnen jonge kleuters dit aanvoelen en het zich voorstellen. Het basisvertrouwen dat kinderen verwerven is een belangrijke ervaring om vandaaruit een godservaring te kunnen invoelen. De kracht en de diepte van deze religieuze relatie kunnen kinderen niet verwoorden. Hun basisvertrouwen maakt dat ze deze relatie kunnen aanvoelen, meebelevén en als herkenbare ervaring beleven.

Of kleuters zich aangesproken kunnen voelen door verhalen over Jezus, door de Jezusfiguur zelf, door waarden die christenen beleven, wordt door hun eigen persoonlijk levensverhaal mee bepaald.

Als kinderen van huis uit voldoende basisvertrouwen hebben opgebouwd, staan ze open en ontvankelijk voor wat goed en waardevol is.

Ook voor kinderen met een gebrekkig basisvertrouwen kan kennismaken met God als een liefdevolle Vader bevrijdend zijn. Hun verlangen naar liefde kan zich hierop enten. In alle kinderen - en zeker in kinderen voor wie de thuissituatie verre van ideaal is - leeft een 'groter' verlangen. Wat de kleuterleidster binnenbrengt, kan soms andere perspectieven openen dan wat kinderen thuis op levensbeschouwelijk of religieus vlak mee beleven.

4.1.2 PARTICIPEREN AAN HET GELOOF OF DE LEVENSBESCHOUWING VAN LEVENSECHTE MENSEN

Jonge kinderen verwerven hun basisvertrouwen in hun relatie met anderen. Het is niet toevallig dat verbondenheid in het ontwikkelingsplan voor de katholieke kleuterschool een voorwaarde is voor het opbouwen van een positieve ingesteldheid tegenover zichzelf en de wereld. Een positief ingesteld kind groeit en ontwikkelt. Als kinderen zich moeilijk kunnen verbinden met anderen, maakt dat een 'normale' ontwikkeling heel moeilijk. Jonge kinderen leren juist heel veel doordat ze anderen nadoen en met hen meedoen. Belangrijk hierbij is te weten dat ze dat in sterkere mate doen wanneer ze anderen vertrouwen en wanneer ze verbonden met hen leven: ouders, broers en zussen,

grootouders, de kleuterleidster, ... Als verbondenheid niet (voldoende) kan ervaren worden in het thuismilieu, hebben kleuters behoefte aan 'inhaalansen' op school.

Voor vele facetten van het leven gaan kinderen met de volwassenen meedoen. Zo is de taal die kinderen spreken diegene die ze thuis horen. Ze bootsen hun ouders na. Wat hun ouders doen, is goed. Kleuterleiders hebben veel invloed op kleuters omdat ze hun vertrouwenspersonen zijn. Dus participeren de kinderen ook aan hun taal, hun gevoelens, hun waarden en normbeleving, hun geloofsbeleving ... Daarom spreken we over *participatief geloven*.

Voor jonge kinderen is het belangrijk dat ze in contact komen met concrete mensen die hun godsdienst beleven en die hen erover vertellen. Vroeger gebeurde dat bijna overal thuis, waar kinderen hun ouders zagen bidden en meedingen naar vieringen. Dat gebeurde ook op school, waar bijbelverhalen werden verteld en de geloofsbeleving evident was.

De hele maatschappelijke ontwikkeling brengt ons in een situatie waar kinderen vaak alleen nog op school in contact komen met een godsdienst. Toch is het ook nu essentieel dat kinderen godsdienstige rituelen zien, beleven en eraan kunnen deelnemen. Volwassenen (in de klas de juf/meester) spreken iets of iemand aan die ze niet zien, spreken hun verlangens en emoties uit, danken iemand en zingen blij voor die persoon. Dat intrigeert kleuters ten zeerste. Wanneer ze een vertrouwensband hebben met die volwassene, willen ze ook meedoen. Zo zetten ze hun eerste 'geloofspasjes'. Volwassenen nemen hen mee in de godsrelatie die zij beleven en laten de kleuters het relationele daarvan ook meebeleven.

Niet alleen het basisvertrouwen speelt een belangrijke rol in de godsdienstige ontwikkeling, ook de aangeboren drang om te bevragen en te onderzoeken, die jonge kinderen eigen is, zal een motor zijn van de godsdienstige ontwikkeling. Uit zichzelf komen kinderen tot diepere levensvragen vanuit hun ervaringswereld. Hun vele 'waarom'-vragen zijn uiting van nieuwsgierigheid en verraden een drang om te begrijpen. Als jonge kinderen zien hoe volwassenen hun geloof beleven, maakt dit hen heel nieuwsgierig. Deze nieuwsgierigheid zal de evolutie van het godsbeeld sterk beïnvloeden.

Zo stellen kleuters vanuit hun bewondering voor natuurelementen ook vragen naar oorsprong en doel van levende wezens. Zij hebben een heel specifieke manier van omgaan met natuur: uit zichzelf komen ze tot verwondering voor dieren, planten, bloemen, enz. Hun omgang hiermee doet hen niet enkel heel veel vragen stellen; ze voelen in deze natuurbeleving ook het mysterieuze van het leven aan.

Kleuters stellen uit zichzelf een heel aantal zinvragen. Hun drang om de antwoorden op hun vragen te kennen, maakt hen tot nooit vermoeide vragers, tot kleine filosofen, tot weetgrage gesprekspartners. Kleuters zijn tot heel veel vragen en denken in staat. Liever dan hun nieuwsgierigheid af te sluiten met pasklare antwoorden, kan de kleuterleidster groeikansen bieden door met de kleuters op zoek te gaan. Zo stimuleert ze dat kleuters zelf een persoonlijk antwoord formuleren, hoe voorlopig en onvolledig ook.

De eerste fase van geloofsontwikkeling bij kleuters verloopt dus in een meedoen met de volwassenen die ze vertrouwen. Dat participatief geloven gebeurt niet omdat volwassenen het opdringen, maar wel omdat het eigen is aan kleuters.

4.1.3 PARTICIPATIEF GELOVEN: KANSEN EN GRENZEN

Het feit dat jonge kinderen participatief geloven, biedt heel veel kansen, maar heeft ook zijn grenzen.

Kansen zien we in het feit dat godsdienstige opvoeding als een dimensie van de totale opvoeding wordt gezien. Ze heeft invloed op de totale ontwikkeling van de kleuters. Bovendien heeft de wijze waarop jonge kinderen geloven invloed op hun sociale, emotionele en morele ontwikkeling. Ze kunnen op jonge leeftijd het 'mysterie' al meebeleven. Op die leeftijd leren ze al iets aanvoelen van solidariteit, altruïsme en verantwoordelijkheid. Op school maken ze kennis met de christelijke en meer bepaald de katholieke geloofstraditie. In gesprekken met elkaar en met de leerkracht ervaren ze ook dat er verschillen zijn in levensvisie. Die verschillen zijn juist de motor voor levensbeschouwelijke groei.

Het feit dat kleuters 'participatief leven' heeft gevolgen voor de kleuterleidster. Kleuters hebben een 'zesde zintuig' om af te tasten wat jij belangrijk en goed vindt. Ze voelen aan of God echt deel uitmaakt van jouw leven. Ze voelen aan of je wat je vertelt ook écht beleeft. Dat kan men zien als een rijkdom. Het werkt anderzijds ook confronterend. Die confrontatie stelt je voor de opgave om jezelf als mens en als gelovige kritisch te bevragen. Je eigen houding heeft immers consequenties voor de levensbeschouwelijke groei van de kleuters. Kleuters bevragen je en roepen op tot authenticiteit.

De grenzen van participatief geloven hebben te maken met wat we verstaan onder godsdienstige opvoeding. Kleuters kunnen geen kritische afstand nemen van wat wordt aangereikt. Ze worden 'mee-genomen' in het geloof van de volwassenen in wie ze vertrouwen hebben. Dat maakt hen sterk afhankelijk van die volwassenen. Zowel het geloofsaanbod als de sfeer en de relatie waarbinnen een aanbod gebracht wordt, moeten open zijn. Er mag geen druk liggen op de pedagogische relatie tussen kleuter en kleuterleidster.

Na het vertellen van een evangelieverhaal in de derde kleuterklas komt een jongen zeggen dat zijn mama 'dat allemaal niet gelooft van die Jezus ...' en hij ook niet. Een kind voelt de verschillen tussen thuis en de klas duidelijk aan en zit ermee in de knoop. Het heeft geen zin dan te gaan polariseren. Het kind is dan altijd de dupe. Eerder is het aangewezen de kleuter telkens opnieuw uit te nodigen om het goede van thuis en het goede van de klas te verwoorden.

Omwille van de eigenheid van kleuters en de participatieve manier waarop zij 'leren geloven' is er respect nodig voor anders- en niet gelovige kleuters. Dat geldt ook voor kleuters die opgroeien in gezinnen waar men eerder onverschillig staat tegenover geloven en levensbeschouwing. In het concrete klasgebeuren kan dit onder meer door te differentiëren en door samen met de kleuters te zoeken naar rituelen die hen verbinden. Kleuters vragen hierbij omwille van hun eigenheid een persoonlijke aanpak.

4.2 Mag ik de kaars uitblazen?

De kleuter hecht veel belang aan rituelen

Elke religie heeft eigen rituelen om met het transcendente om te gaan. In de meeste culturen hebben mensen steeds gezocht naar rituelen om hun relatie met God/goden te beleven.

Ook de christelijke traditie heeft heel wat rituelen waarmee mensen doorheen de eeuwen hun persoonlijke godsrelatie hebben beleefd. Elke relatie vraagt om taal en teken. Zo vraagt de relatie met Jezus en met God om uitgesproken te worden. Er is behoefte aan beelden en symbolen om de beleving van die relatie uit te drukken en te verdiepen.

Het is niet verwonderlijk dat uit godsdienstpsychologisch onderzoek blijkt dat juist het meebeleven van rituelen voor jonge kinderen heel belangrijk is voor de geloofsontwikkeling.

4.2.1 RITUELEN GEVEN KINDEREN DE KANS TOT PARTICIPEREN

Door rituelen worden jonge kinderen ingeleid in de praktijk van de godsdienst. Tegelijk worden ze daardoor ook ingewijd in de omgang met God en met Jezus. Ze leren spreken tot God en tot Jezus en naar Hen luisteren. Ze leren ook iets voor Hen doen. Zo krijgen ze de kans ook iets van Jezus' en Gods aanwezigheid te ervaren. Door kinderen op die manier geloof te laten mee-beleven, worden hen kansen geboden de diepere dimensie van het leven te leren kennen.

4.2.2 AFGESTEMD OP HUN LEEF- EN BELEVINGSWERELD

Kleuters hebben nog geen godsdienstige basis. Wanneer je hen iets aanreikt (o.a. de rituelen waarvoor je hen uitnodigt mee te doen) zal het hen moeten aanspreken. De rituelen en de daarbij behorende verhalen zijn best afgestemd op hun leef- en belevingswereld. Kleuters beleven hun relaties nog sterk egocentrisch. Dat zal hun beleving van rituelen ook tekenen.

Hun leefwereld is nog vrij beperkt: vooral familie, school, vriendjes. Kleuters hebben sterk de behoefte aan versterking van hun 'basisveiligheid'. Ze gaan naar school, moeten er met andere volwassenen en andere kleuters leren omgaan. Telkens wordt hun basisveiligheid hierbij bevraagd. De bevestiging en de uitbreiding van hun basisvertrouwen is een opdracht voor elke ouder en kleuterleidster.

Ook in godsdienst kan daaraan gewerkt worden. Het eerste godsbeeld van jonge kinderen is vooral 'moederlijk' en 'vaderlijk': God zorgt voor je, houdt van je. Dat is de basis waarop ook later andere aspecten van godsdienst worden gebouwd (bijvoorbeeld de ethische dimensie). Tijdens de kleuterleeftijd is het aangewezen kinderen in relatie te brengen met een 'basisvertrouwen biedende' Jezus, God en Maria. Dat kan precies gebeuren door het samen beleven van godsdienstige rituelen. Daarom kan Maria (als moeder van Jezus) voor kleuters vrij snel ook een vertrouwensfiguur worden. Voor het godsdienstig aanbod in de kleuterklas kan je daarom bewust kiezen voor verhalen en rituelen die aansluiten bij de basisbehoefte aan vertrouwen.

4.2.3 EEN SFEER VAN VERTROUWEN EN VEILIGHEID

Om een sfeer van vertrouwen en veiligheid tot stand te brengen, wordt een kader gecreëerd waarbinnen kleuters de ruimte krijgen om tot stilte en gebed te komen, als ze daar klaar voor zijn. Het is wenselijk de godsdiensthoek in de klas daarvoor in te richten. Ook de godsdienstige rituelen van andersgelovige kleuters moeten tot hun recht kunnen komen. Zoniet voelen zij zich verweesd en kan er voor hen geen sfeer van vertrouwen en veiligheid zijn.

4.3 Heb je er geen prent bij? Kleuters hebben beelden nodig

Kleuters vragen vaak om prenten ter ondersteuning. Er zijn tal van redenen voor. Het heeft vooral met hun denkontwikkeling te maken. Die laat hen nog niet toe abstract te denken. Het heeft ook te maken met wat je hen wil aanreiken. Wat je erfahrbaar, bespreekbaar, uitwisselbaar wil maken, is voor hen soms heel abstract. Woorden over gevoelens zijn voor kleuters in aanvang abstracte termen. Ze gaan voor hen maar iets betekenen wanneer ze gekoppeld zijn aan hun concrete ervaringen. Daarom is het belangrijk dat volwassenen telkens dezelfde woorden gebruiken om over gevoelens te spreken.

Een peuter begrijpt je niet als je hem vraagt of hij verdriet heeft, of hij bang of blij is. Prenten of logo's helpen kleuters in het herkennen en benoemen van een gevoel.

Kleuters hebben nood aan een uitdrukkelijke koppeling van concrete ervaringen aan gevoelens of waarden die je wil bespreekbaar maken. Beelden (afbeeldingen, prenten, foto's) slagen erin om vriendschap, vertrouwen, hulp, troost, verdriet, uitsluiting, zorg, tederheid, samenwerking, angst, ... herkenbaar én bespreekbaar te maken.

Ook met lichaamstaal kan de kleuterleidster abstracte inhouden uitbeelden.

Beelden spelen eveneens een rol in de mogelijkheid én in de wijze waarop kleuters met Jezus kennismaken. De verhalen die je over Jezus vertelt, worden ondersteund door afbeeldingen, zeker afbeeldingen die de relatie tussen Jezus en mensen weergeven. Dergelijke prenten spreken kleuters aan omdat ze de mogelijkheid bieden zich in die relatie te verplaatsen.

4.4 Mag ik het zelf doen? Kleuters streven naar autonomie

Het valt op dat kleuters meedoen met volwassenen. Wie kleuters van dichterbij observeert, merkt dat er zich tijdens deze leeftijd een duidelijke groei in karaktervorming voordoet. Kleuters willen vanaf 3 en vooral vanaf 4 jaar steeds meer dingen zélf doen. Hun drang naar autonomie wordt steeds duidelijker. Het wordt overduidelijk in hun tweede koppigheidsfase. Ze hebben zichzelf als individu ontdekt en eisen ruimte op voor het eigen 'ik'.

Het godsdienstaanbod in de kleuterklas komt tegemoet aan de drang van kleuters om zelf aan de slag te gaan. Als kleuterleidster kan je daartoe, vooral bij de oudste kleuters, werkvormen aanbieden

waarin zij zelf actief aan de slag kunnen met je aanbod. In de keuze van werkvormen en ook in je leerkrachtstijl bied je aan kleuters ruimte om zich te positioneren ten opzichte van wat wordt binnengebracht. Die aanpak wordt ook opgeëist door de reële levensbeschouwelijke verscheidenheid in de klas.

In het deel 2 vind je hiervoor een aantal aanzetten.

4.5 Hoe ziet God eruit juf? Heeft hij ook een vrouw en kinderen? Evolutie in de godsvoorstelling tijdens de kleuterleeftijd

Het denkvermogen van kleuters heeft nog een hele evolutie door te maken. Op kleuterleeftijd lopen realiteit en fantasie nog in elkaar over. Wat ze niet begrijpen, lossen kleuters vaak op met hun fantasie. Leerkrachten schrikken soms van de uitspraken van kinderen. Ze stellen God als heel menselijk en tegelijk heel magisch voor. Ze gaan daar heel vrijmoedig mee om.

4.5.1 HOE GAAN KLEUTERS OM MET WAT VOLWASSENEN OVER GOD EN JEZUS VERTELLEN?

De godsdienstpsychologen Jaspard en Hutsebaut deden onderzoek naar de ontwikkeling van de godsvoorstelling¹. Dit onderzoek baseert zich op een langdurige observatie van kinderen tussen 3 en 7 jaar, die opgroeiden in een positief beleefd familiaal klimaat, waar ze de kans kregen regelmatig in

¹ J.M. JASPARD en D. HUTSEBAUT, *De godsvoorstelling bij kinderen tussen 3 en 7 jaar*. In: F.H. KUIPER en H.J.M. Vossen (samenstellers), *Jonge kinderen grootbrengen met geloof. De godsdienstige opvoeding van het jonge kind*. Praktische theologie, Waanders, Zwolle, blz. 65-82.

contact te komen met de religieuze werkelijkheid. Het uitgangspunt van dit onderzoek was de vraag: hoe integreert een kind de religieuze werkelijkheid als het die tegenkomt op zijn levensweg?

De manier waarop kleuters omgaan met het religieuze is leeftijdsgebonden. Dit evolueert naarmate ze opgroeien. Dat jonge kinderen soms 'rare', fantasierijke voorstellingen hebben, is eigen aan de leeftijd. Hierin ligt zeker geen reden om over de religieuze werkelijkheid te zwijgen. De resultaten van het

onderzoek duiden onder meer aan dat kinderen onder de 6 jaar wel degelijk 'het anders-zijn van God' kunnen vatten. Jonge kinderen zijn in staat om God niet alleen antropomorf (helemaal op de mens gelijkend) voor te stellen.

De geschetste ontwikkeling verloopt wel trager wanneer kinderen in een heterogene levensbeschouwelijke context opgroeien. Er mag in die omstandigheden toch een gelijkaardige ontwikkeling verwacht worden.

4.5.2 VÓÓR 3 JAAR: EEN EERSTE VERMOEDEN VAN EEN PERSONAGE

Peuters zijn nieuwsgierig naar hoe volwassenen omgaan met Jezus en God. Ze bootsen bijvoorbeeld gebedshoudingen na. Ze hebben belangstelling voor voorwerpen waar een naam mee wordt geassocieerd.

Een peuter merkt op of in een ruimte een kruisbeeld hangt. Een Mariabeeld doet hem vragen stellen. Hij zal Maria met mama associëren.

Tussen 2,5 en 3 jaar gaan peuters Jezus (of God) onderscheiden van voorwerpen die met zijn naam verbonden zijn. Dat kan, omdat de naam Jezus bij verschillende voorwerpen wordt gebruikt (b.v. kribbe, kruis, ...). Ze krijgen belangstelling voor wat Jezus beroepshalve doet (b.v. klokken luiden, zingen, ...). Jezus woont in de kerk, maar wat doet Hij daar (eten, koken, ...)? Hoe voelt Jezus zich? Heeft Hij geen kou, is Hij ziek, droevig, blij? Kinderen stellen hierover heel veel vragen aan volwassenen. Ze worden in hun eigen invullingen al dan niet bevestigd.

Ze stellen zich Jezus voor als de volwassenen uit hun omgeving. Jezus wordt wel eens gelijk gesteld

aan de pastoor. Dat leunt aan bij het verlangen om Jezus te zien. Hier vormt zich geleidelijk aan een probleem: Jezus ontsnapt aan de directe waarneming. Hij wordt telkens losgekoppeld van de dingen die zijn naam dragen.

Voor de driejarige is Jezus een personage dat menselijk is, min of meer gekend, gekoppeld aan voorwerpen, plaatsen en speciale gedragingen van volwassenen (die men graag imiteert).

4.5.3 TUSSEN 3 EN 4,5 JAAR: INTUÏTIE VAN EEN PERSONAGE DAT VERSCHILT VAN MENSEN

De Jezusfiguur krijgt steeds meer specifieke eigenschappen. Dat gebeurt op basis van ervaringen van de kinderen zelf en vanuit getuigenissen uit de omgeving. Ze verbinden Jezus met specifieke gedragingen van volwassenen.

Jezus wordt thuis voorgesteld aan het kruis. Hij woont in de kerk. Daar kan je Hem goeiedag zeggen, maar je ziet Hem niet. Er wordt heel wat aan Hem toegeschreven: de bomen, de bloemen, de zon, het mooie weer, de maan. Hij wordt ook verbonden met de dood van familieleden en van mensen uit de omgeving.

Op deze leeftijd is de drang om Jezus te zien zeer sterk. Als volwassenen Jezus in de hemel situeren, wekt dit onzekerheid op. Het maakt de onzichtbaarheid wel begrijpelijker voor kinderen, maar het blijft moeilijk dat te aanvaarden. Dan komen er vragen over de afstand tot de hemel, over middelen om ernaartoe te gaan en terug te keren. Kinderen leren dan dat alleen doden daar naartoe kunnen. Ook personages uit religieuze verhalen zijn in de hemel.

Als God steeds meer wordt vernoemd, zorgt dit voor verwarring tussen God en Jezus. Beide wonen in de hemel, samen met de doden, Sinterklaas, Maria, ... Nu en dan komen ze naar de aarde om op vragen van mensen te antwoorden en goede dingen te brengen (o.a. Sinterklaas). Ze komen ook om heel specifieke dingen te doen: om aanwezig te zijn bij een ziek kind, om in de kerk te zijn, om de natuur of het weer te maken, om alles te brengen wat je vraagt in je gebed.

Of het kind werkelijk geïnteresseerd is en contact zoekt met het religieuze is sterk afhankelijk van het milieu waarin het opgroeit.

De belangstelling voor Jezus hangt sterk samen met de religieuze interesse van de moeder. Dat is vooral duidelijk bij de jongens: ze imiteren quasi perfect de religieuze gebaren en houdingen van de moeder. De zorg die ze besteden aan het gebed, is afhankelijk van het plezier dat ze er hun moeder mee verschaffen. Meisjes zijn al iets zelfstandiger ten opzichte van hun moeder. Ze nemen gemakkelijker initiatief tot religieuze gebaren (b.v. kusjes sturen). Jezus is vaak het onzichtbare gezelschap tijdens het spel. Meisjes lijken een eigen vertrouwdheid met Jezus te ontwikkelen. Ze zijn gevoelig voor zijn vriendschap. De relatie met God / Vader ligt problematischer. De verschillen tussen jongens en meisjes hebben te maken met het mannelijk statuut van het goddelijk wezen. Die verschillen zullen nog toenemen.

4.5.4 TUSSEN 4,5 EN 6-7 JAAR: NAAR EEN SPECIFIEKE OPVATTING OVER HET GODDELIJKE

Opvallend is de complexiteit van de religieuze belevingen en ontwikkelingen op deze leeftijd. Heel het leven van het kind lijkt te zijn betrokken op de gehechtheid aan en de conflicten met de God van zijn ouders. God wordt transcendent en immanent op dubbele wijze:

- transcendent: in ruimte en tijd én in zijn almachtig handelen. Goddelijke aanwezigheid wordt gedacht in de sfeer van voor en na het leven: voor je in de buik van mama komt en nadat je dood bent. Bovendien kan God alles, Hij is almachtig en alwetend.
- immanent: God is alomtegenwoordig. Door zijn tegenwoordigheid en zijn alwetendheid schept Hij orde in de natuur en heeft Hij een belangrijke invloed op het familiale leven. Hij is een veiligheidsbrengende aanwezigheid en een absoluut model van wat je moet doen en hoe je moet zijn.

Wanneer kinderen via verhalen steeds meer vertrouwd worden met Jezus en God, zullen ze zich vanaf 4,5 jaar zelf naar Jezus en God keren met hun wensen en verlangens. Vijfjarige meisjes zoeken naar de gevoelde aanwezigheid van Jezus en/of God, bij wie ze in de gunst willen komen. Op deze leeftijd willen kinderen 'iemand zijn' in de ogen van Jezus en/of God (net zoals in de ogen van hun ouders en de juf/ meester). Daartoe leven ze bepaalde 'spelregels' of gedragsregels na: vriendelijk zijn, iets voor een ander doen, bidden, ... om zo Gods interesse te verdienen. Dit godsbeeld/Jezusbeeld beïnvloedt dus duidelijk ook hun sociale ontwikkeling.

Jongens hebben op deze leeftijd meer de wens om zich te identificeren met Gods almacht. Dat biedt ondersteuning voor de vorming van een ik-ideaal. Bij hen is er ook een sterke belangstelling voor een slechte, kwade almacht, waartegen ze samen met God een bondgenootschap kunnen vormen. Dat geeft hen de kans tot deelname aan Gods almacht. Door het stellen van zulke goede daden proberen ze hun moeder aan zich te binden (cfr. de oedipale fase).

Tegelijk worstelen kinderen op deze leeftijd met het gegeven dat God onzichtbaar is. Eigenschappen als almacht, alwetendheid, alomtegenwoordigheid worden op kleuterleeftijd op een zeer magische wijze geïnterpreteerd. God kent alle wensen en kan aan verwachtingen van mensen beantwoorden. Als ze Hem iets vragen en het gebeurt niet, komt dat omdat God het niet wilde, er geen zin in had of omdat het kind iets verkeers heeft gedaan. Ontgoochelingen doen niet twifelen aan Gods almacht.

Dit gebeurt precies op het moment dat kinderen moeten beginnen te leven met de onzekerheden die samenhangen met het ontdekken van de begrensdheid van volwassenen. De voorstelling van 'de almachtige God' zal voor het eerst in twijfel getrokken worden, wanneer kleuters rond 6 jaar ontdekken dat God niet kan verhinderen dat er kwaad bestaat. Hun denkontwikkeling laat deze reflectie en de daaraan verbonden twijfel meestal ten vroegste aan het einde van de kleuterleeftijd toe. Tot dan toe denken kleuters eerder intuïtief. Het is alsof ze denken in stukjes en brokjes. De verschillende elementen zijn nog niet met elkaar verbonden. Toch zoeken ze naar een zekere objectiviteit. Vandaar hun voortdurende waarom- en hoe-vragen. Volwassenen geven daarop echter dikwijls antwoorden vanuit een voor het kind onbegrijpelijke logica. Vandaar de steeds herhaalde vragen.

Het onderscheid tussen fantasie en werkelijkheid is nog niet zo duidelijk. Symbolen worden nog letterlijk geïnterpreteerd. Nogal wat ervaringen worden vanuit hun magisch denken ingekleurd.

Juist hun verdere ontwikkeling in denken zal een evolutie in hun geloofsbeleving bepalen. Wanneer kinderen halfweg de lagere school loskomen van de letterlijke betekenis van verhalen en symbolen, kunnen ze op zoek gaan naar diepere betekenissen in verhaal en symboliek. Wanneer ze kunnen reflecteren over betekenissen in de - soms reeds goed gekende - geloofsverhalen, opent dat in hun puberteit de mogelijkheid voor een meer bereflecteerde omgang met levensbeschouwingen.

5. LEVENSBESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI VRAAGT COMMUNICATIE

Communicatie is onmisbaar in een mensenleven. Voor kleuters heeft deze communicatie een eigen karakter: ze verloopt niet alleen verbaal, maar ook met alle mogelijke andere expressiemiddelen. Ze evolueren hierin sterk in de kleuterleeftijd. Christenen spreken over een heel eigen communicatie: woord - woord - Woord. In de communicatie tussen kinderen en kleuterleidster komt ook God aan het woord. Daarom wordt het eigene van de geloofscommunicatie hier onder de aandacht gebracht. Belangrijk is het ook verschillende niveaus van communicatie te doorlopen: het niveau van de ervaring, van de betekenisverlening en van de reflectie. Het komt erop aan kansen te creëren en te benutten waarin communicatie mogelijk is.

5.1 KLEUTERS EN COMMUNICATIE

Communicatie is vanaf het prilste begin in een mensenleven onmisbaar. Baby's en peuters zoeken contact en reageren op de communicatie die met hen gezocht wordt. Zij hebben geen 'woorden' nodig om zich uit te drukken. Hun lichaamstaal en hun klanken hebben voldoende contactwaarde. Ze zijn 'meesters' in het imiteren.

Op die jonge leeftijd spelen vele leerprocessen zich af in de interactie met vertrouwenspersonen. De kleuterleidster wordt - na een periode van gewenning - voor peuters en kleuters ook een vertrouwenspersoon. Als kleuters de kleuterleidster vertrouwen en zich bij haar veilig voelen, is de grondvoorwaarde gelegd voor goede communicatie.

De communicatie tussen de kleuters en de kleuterleidster én tussen de kleuters onderling kent tijdens de kleuterschool een hele evolutie.

Hoe jonger de kleuters, hoe meer ze directe nabijheid en lichaamstaal nodig hebben om iets te begrijpen. Oudere kleuters kunnen zich verbaal al sterker uitdrukken. Dat heeft ook gevolgen voor de communicatie tussen de kleuters onderling. Peuters en jonge kleuters zoeken niet echt 'verbaal' contact. Hun lichaamstaal (lees: duwen en bijten) zorgt soms voor problemen. Bij de oudste kleuters groeit kameraadschap en wordt er behoorlijk veel gepraat. Er worden geheimen uitgewisseld. Kringgesprekken zijn naar hun aanvoelen soms te kort omdat ze allemaal zoveel te vertellen hebben.

Binnen de communicatie tussen kleuterleidster en kleuters spelen zich vele leerprocessen af. De leidster is het centrum van milieuverrijking in dienst van levensbeschouwelijke en religieuze ontwikkeling.

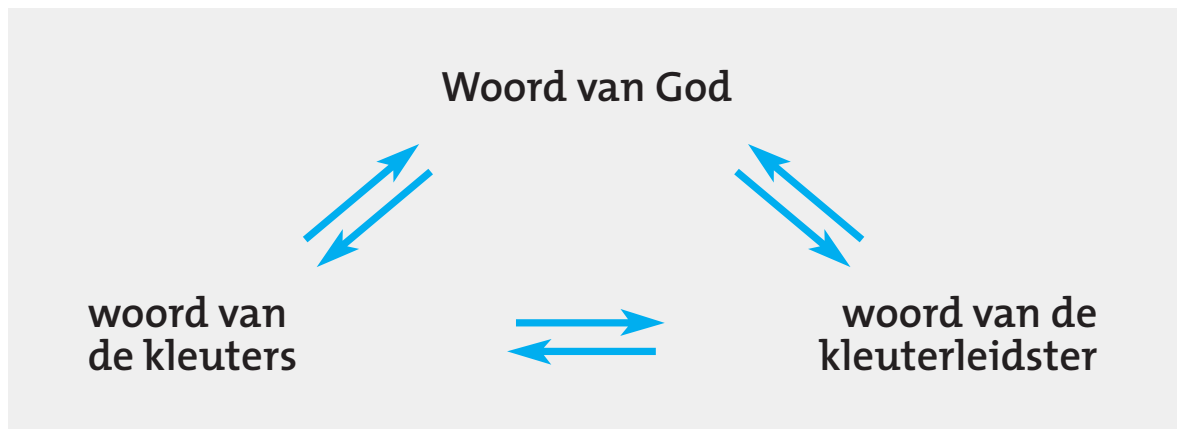
Vanuit hun eerste naïviteit leven kleuters mee met de kleuterleidster, zoals ze in woord en daad uiting geeft aan overtuigingen. Door hun participatieve ingesteldheid is 'vrijblijvende communicatie' eigenlijk bij voorbaat onmogelijk. Men doet altijd, of men het nu wil of niet, aan 'geloofscommunicatie'. Kleuters kunnen immers - dit is eigen aan hun ontwikkelingsfase - geen afstand nemen van de overtuigingen en grondhoudingen van hun opvoeders. Ze worden er een stuk door 'gevormd', ten goede of ten kwade.

De kansen maar ook de grenzen van dit participeren van kleuters aan de levensbeschouwing van hun opvoeders vind je terug in 4.1.

5.2 DE SPECIFIEKE COMMUNICATIE VAN GODSDIENST: woord - woord - Woord

In de kleuterklas gebeurt communicatie op basis van een wisselwerking tussen de ervaringswereld van de kleuters en van de kleuterleidster. De originaliteit van het godsdienstaanbod bestaat erin dat

men in deze wisselwerking ruimte wil laten voor het Woord van God. De kleuters leren het christendom kennen en krijgen ruimte om dit als kleuter te verkennen. Tijdens dat proces komt het Woord van God in de communicatie tussen kleuterleidster en kleuters als voedende bron van inspiratie tot zijn recht.

In dit communicatieproces heeft elk een eigen inbreng. Kleuters en kleuterleidster doen die vanuit hun persoonlijke ervaringen, opvattingen, gevoelens en behoeften.

Ook het Woord van God heeft zijn inbreng en zal beluisterd worden. Bijbel en traditie getuigen van dit Woord. Het heeft een eigen dynamiek en kan mensen raken, hoe en waar ook. De Geest waait waar hij wil. Waar zo'n gelukkig moment (kairos) zich voordoet in de kleuterklas, zal men het als kans tot geloofsgroei benutten.

Communicatie is hier bedoeld als een gebeuren waarbij de totale mens betrokken is. Ze doet een beroep op verbale en non-verbale expressievormen: lichaamstaal, lichaamsexpressie, muzische, dramatische en liturgische expressievormen.

5.3 GELOOFSCOMMUNICATIE

In geloofscommunicatie drukt men een diepste overtuiging uit, die te maken heeft met wat men uiteindelijk als 'waar' en 'betrouwbaar' ervaart en waar men zijn leven op bouwt. Geloofscommunicatie is daarom meer dan een vrijblijvende gedachtenwisseling. Het is communicatie over wat men van levensbelang vindt. Het gaat over wat mensen breekt of heelt, ziek of gezond maakt, verlamt of doet opstaan, vernietigt of tot leven wekt en over de plaats van God daarin.

Het verkennen van het christendom met kleuters brengt mee dat er zich zulke momenten van geloofscommunicatie voordoen. Als kleuterleidster spreek je uit wat voor jou van levensbelang is. Elke kleuter is in deze communicatie een unieke mens. Momenten van diepe communicatie tussen kleuters en kleuterleidster en tussen kleuters onderling kunnen een grote invloed hebben. Zowel de herkenning in de ervaring die ter sprake komt, de identificatie met een ander kind of een personage uit een verhaal, als de confrontatie met een totaal ander aanvoelen, kan kleuters levensbeschouwelijk doen groeien. Het laat hen bewust worden van hun eigen aanvoelen. Het confronteert hen met eigen emoties of handelen. Het gesprek zorgt ervoor dat ze iets voor zichzelf durven uitspreken. Het geeft hen kracht het eigen gedrag bij te sturen. Het zijn zoveel momenten waarop kleuters bezig zijn met hun persoonlijke visie op leven en geloven. Het zijn kleine, maar belangrijke stappen in hun geloofsontwikkeling.

Kleuters hebben in dit communicatieproces heel veel vertrouwen en respect nodig. Zij zijn zeker geen 'onbeschreven bladen'. Ze dragen overtuigingen en gezindheden met zich mee, opgebouwd door eigen ervaringen en door participatie aan de overtuigingen van hun eerste opvoeders. Ze hebben het recht daarin begrepen en gerespecteerd te worden.

Geloofscommunicatie is maar geloofwaardig als de gesprekspartners met even grote onbevangenheid andere vormen van geloven en zingeving kunnen tegemoet treden en naar waarde schatten.

Vertrekkend vanuit het principe van gelijkwaardigheid tussen mensen, gaat een diepe geloofsovertuiging hand in hand met een diep respect voor niet- en andersgelovigen. Zoniet komt men in de buurt van onverdraagzaamheid en fanatisme. Voor christenen strookt dit niet met de eigen criteria van menswaardigheid. Bij kleuters merken we een grote onbevangenheid ten aanzien van andere zingevingsystemen. Het klimaat van respect dat de kleuterleidster kan creëren, roept bij hen respectvol gedrag op. Hoewel ze er niet aan toe zijn om zich deze houding op duurzame wijze eigen te maken (want dit is integratie op volwassen niveau), kunnen hun momentele houding en gedrag er wel door gestuurd worden. Alleszins doen ze participatieve ervaringen op van een sfeer van openheid en respect. Dat zal op termijn de communicatiebekwaamheid van de kinderen gunstig beïnvloeden.

5.4 NIVEAUS VAN COMMUNICATIE

Omwille van het belang van een diepgaande communicatie voor de levensbeschouwelijke groei van kinderen is het aangewezen dat je als kleuterleidster verschillende niveaus van communicatie inbouwt. Kleuters kunnen maar denken en redeneren als ze concrete aanknopingspunten hebben en als ze er zich betrokken op weten. Daarom is het niet wenselijk deze communicatieniveaus alleen en altijd met de groep te doorlopen. Je kan soms beter werken in kleinere groepen en differentiëren in functie van de betrokkenheid.

Er wordt onderscheid gemaakt tussen drie communicatieniveaus:

- het niveau van de ervaring;
- het niveau van de betekenisverlening;
- het niveau van de reflectie.

HET NIVEAU VAN DE ERVARING:

STILSTAAN BIJ ERVARINGEN EN ERVARINGSKANSEN AANREIKEN MET ELEMENTEN VAN GODSDIENSTIG LEVEN

Communicatie op dit niveau:

- Kinderen verwoorden eigen ervaringen over onderwerpen en luisteren naar elkaar.
- De oudste kleuters worden zich bewust van fundamentele ervaringen en de betekenis ervan. Dat kunnen ze tot expressie brengen, o.m. op non-verbale wijze.
- De oudste kleuters kunnen ervaringen uitwisselen, merken hierbij verscheidenheid op en kunnen die - met ondersteuning - ook respecteren.
- Ervaringskansen i.v.m. godsdienst worden aangereikt in een atmosfeer van verbondenheid via verhalen, godsdienstige rituelen, enz.

HET NIVEAU VAN DE BETEKENISVERLENING:

IN VRIJHEID DE DIEPTE VAN HET CHRISTELIJK GELOOF LEREN KENNEN

Communicatie op dit niveau:

- Kleuters kunnen contact maken met hun eigen 'gevoelde betekenissen'. 'Gevoelde betekenissen' zijn betekenissen die zich direct vanuit de ervaringsstroom aanbieden en tot uiting komen in gevoelens en houdingen, b.v. angst in het donker. Zulke gevoelde betekenissen kunnen onbewust sterke invloed uitoefenen op stemmingen en houdingen van kleuters. In het com-

municatieproces kunnen zulke gevoelde betekenissen naar boven komen via allerhande vormen van expressie, ook via rollenspel en fantasiespel. De kleuterleidster kan kansen aangrijpen om kleuters te helpen om moeilijke gevoelens te verwerken.

- Bij de oudste kleuters zijn er die inzien dat niet alle mensen (en niet alle kleuters in de klas) dezelfde betekenis geven aan dezelfde ervaringen. Dat doet zich sterker voor als er cultuurverschillen zijn.
- Kleuters ondervinden op welke wijze christenen betekenis geven aan fundamentele levenservaringen in het getuigenis van de kleuterleidster en in verhalen (vooral bijbelverhalen) en geloofsrituelen waarin ervaringen gelovig worden geduid. In het christendom maakt de persoon van Jezus Christus met woorden en daden duidelijk hoe fundamentele levenservaringen kunnen geplaatst worden in een heilsperspectief.
- Sterke ervaringen van kleuters kunnen, in een godsdienstige context, mogelijk uitgroeien tot religieuze en/of godservaringen.

HET NIVEAU VAN DE REFLECTIE:

DE OUDSTE KLEUTERS KUNNEN KOMEN TOT REFLECTIE OP ERVARING EN BETEKENISVERLENING: 'FILOSOFEREN'

Communicatie op dit niveau:

- De oudste kleuters kunnen 'filosoferen'. Men moet wel rekening houden met het concrete stadium van denkontwikkeling waarin ze zich bevinden. Kleuters kunnen terugblikken op concrete ervaringen en stilstaan bij betekenissen die deze hebben voor henzelf en anderen. Op basis daarvan kunnen ze partiële uitspraken doen over godsdienstige en andere gegevens. Het is belangrijk dat kleuters kansen krijgen zulke uitspraken te doen. Zo bouwen ze voor zichzelf een 'voorlopig' en persoonlijk mens- en godsbeeld op.
- In deel 2, hoofdstuk 1 wordt dit concreter uitgewerkt als element van de leerkrachtstijl.

5.5 KANSEN TOT COMMUNICATIE CREËREN EN BENUTTEN

Het belang van communicatie voor de levensbeschouwelijke groei van kleuters is geschetst. Het is nu de kunst om deze communicatie mogelijk te maken en te laten gebeuren.

Verhalen en gesprekken liggen als middel hiertoe enigszins voor de hand. In deel 2 wordt daarover concreet gesproken. Daarbij zal er aandacht zijn voor hun plaats in het communicatieproces. Daarnaast zijn er vele expressieve werkvormen die non-verbale communicatie mogelijk maken.

Kleuters kunnen moeilijk een langere tijd met sterke gevoelens of belevingen bezig zijn. Zij hebben er behoefte aan om dit uit te drukken. Sterke belevingen vragen trouwens altijd om expressie. Heel het domein van expressieve uitingsvormen is belangrijk, omdat het meer kansen biedt het emotionele en affectieve uit te drukken. Via spel, dramatiseren en alle mogelijke plastische werkvormen drukken kleuters spontaan hun aanvoelen en beleven uit. Verbaal en non-verbaal drukken kleuters uit wat iets voor hen betekent. Een kleuterleidster die een verscheidenheid aan werkvormen aanbiedt en de kleuters kan motiveren om zich persoonlijk uit te drukken, kan in de loop van een jaar een groei vaststellen in religieuze expressie. Bij oudere kleuters zit daar soms een duidelijke geloofsontwikkeling in.

DEEL 2

DE KLEUTERLEIDSTER AAN HET WERK

De volgende hoofdstukken stellen zich op het standpunt van de kleuterleidster. Verschillende aspecten van haar opdracht komen aan bod: de leerkrachtstijl, die verband houdt met de eigen positie van de kleuterleidster; de plaats van het godsdienstaanbod binnen de belangstellingscentra; de begeleiding van het groeiproces van de kleuters; het omgaan met levensbeschouwelijke verscheidenheid in de klas; verhalen en bijbelverhalen; het godsbeeld en het Jezusbeeld; de functie van rituelen en symboliek; kerkelijke feesten; verschillende vormen van expressie; de planning en de evaluatie van het eigen werk.

In dit praktijkdeel vind je vaak voorbeelden uit de kleuterklas. Kleine logo's maken je snel wegwijs in de bruikbaarheid van het voorbeeld voor jouw leeftijdsgroep.

Peuters

Dit logo geeft voorbeelden die enkel voor peuters bedoeld zijn. Voor het aanbod aan deze groep lees je best ook de voorbeelden die bij jonge kleuters staan.

Jonge kleuters

Een jonge kleuter vraagt ook een eigen aanpak. Wie in een eerste en/of een tweede kleuterklas staat vindt hier praktijkvoorbeelden. De oudste kinderen van een tweede kleuterklas vragen al wat meer uitdieping die je in de praktijkvoorbeelden bij de oudste kleuters kan vinden.

Oudere kleuters

Oudere kleuters vragen naar meer inhoud en uitdieping. Zij hebben meer oog voor details en vragen honderduit. Het aanbod zal op deze nieuwsgierigheid van kleuters moeten inspelen. Praktijkvoorbeelden voor deze groep herken je aan dit logo.

6. DE LEERKRACHT AAN HET WERK

Kleuterleidsters hebben doorgaans een heel specifieke stijl. In een sfeer van ontmoeting begeleiden zij kleuters in hun ontwikkeling. Die opdracht is grotendeels afhankelijk van wie zij zelf zijn als persoon. Van hen wordt immers verwacht dat zij de kinderen voorgaan vanuit een christelijke overtuiging. Dit is niet vanzelfsprekend. Een kleuterschool kan niet goed werken zonder samenwerking: binnen het team, met de ouders van de kleuters en zo mogelijk ook met de plaatselijke geloofsgemeenschap.

6.1 LEERKRACHTSTIJL: ONTMOETEN IN EEN GASTVRIJE RUIMTE

Elke kleuterleidster heeft een eigen stijl om met kleuters om te gaan. In elke school is er een specifiek opvoedingsklimaat. De levensbeschouwelijke groei van kleuters krijgt de meeste kansen als er een positief en gastvrij opvoedingsklimaat is en als kleuterleidsters een ontmoetende leerkrachtstijl bezitten. In een *ontmoetende leerkrachtstijl* staan volgende elementen centraal¹.

1. *Respect voor de menselijke persoon.* Elk kind is uniek in zijn interesses, achterliggende gevoelens, ervaringen, ontwikkelingsniveau, levensbeschouwelijke keuze van de ouders. Het is belangrijk dat de school (en vooral de leerkracht) dit erkent en aanvaardt.
2. *Open communicatie.* Daarvoor is het nodig gevoelig te zijn voor de signalen die een kind uitzendt. Men tracht de diepere betekenis van die signalen te achterhalen.
3. Een *responsieve houding* van de leerkracht. Dat betekent dat de leerkracht verduidelijkt, verklaart, duidt, verheldert, waardeert. Op die manier worden de signalen van de kleuter beantwoord door er daadwerkelijk iets mee aan te vangen.
4. *Echtheid.* Zowel bij kleuters als bij de leerkracht wordt gestreefd naar een overeenkomst tussen denken en spreken, tussen impressies en expressies.

Een ontmoetende leerkrachtstijl kan b.v. veel concrete vormen aannemen:

- Pogen de *emoties* van kleuters te *verhelderen*, zodat zij er zelf beter zicht op krijgen.
- *Eigen ideeën* van kleuters respecteren.
- Zich bewust zijn van de gevoelens en emoties van kleuters en vanuit hun gezichtspunt die gevoelens en emoties erkennen en begrijpen (*empathie*).
- De *relatie met elke kleuter* kennen en trachten te verbeteren.
- *Echt en actief luisteren en kijken* naar kinderen: kleuters ernstig nemen.
- Gelegenheden benutten om de ervaringen van kleuters te *expliciteren*, bijvoorbeeld door op een tekening te vermelden welk verhaal kleuters er bij vertellen.
- Kleuters helpen zien wat *belangrijk* is door doorheen de activiteiten aan te duiden wat waardevol is en wat niet.
- *Echt zijn*, zich niet verstoppen in een rol.
- Bij *conflicten* de betrokken kleuters hun verhaal laten vertellen en samen met hen een oplossing kiezen.
- De kleuters *zichzelf laten zijn* door hen geen gevoelens op te dringen.

¹ Voor het beschrijven van de leerkrachtstijl baseert dit document zich op het Ontwikkelingsplan voor de katholieke kleuterscholen van het V.V.K.Ba.O. (sept. 2000) en de daarin beschreven 'ontmoetende leerkrachtstijl'.

De levensbeschouwelijke groei van kleuters wordt niet alleen mogelijk door een stimulerend opvoedingsklimaat en een ontmoetende leerkrachtstijl. Er is ook een doeltreffende didactische aanpak nodig. Kleuters krijgen de beste kansen tot ontwikkeling als je uitgaat van contexten die voor hen iets betekenen, als ze actief en betrokken zijn, als ze een duidelijke structuur aangereikt krijgen en als je hen ondersteunt in hun zelfstandigheid. Je kan hieraan werken door te kiezen voor ervarings-situaties:

- ontmoeten;
 - explorerend beleven;
 - ontwikkelingsondersteunend leren;
 - zelfstandig spelen.
- Elk van deze ervarings-situaties heeft specifieke kansen voor de levensbeschouwelijke groei van kleuters.

Tijdens activiteiten waar *ontmoeten* centraal staat, is er tijd voor de verbondenheid tussen kleuters (samen eten, dansen, zingen of bidden, onderlinge gesprekken, een warme sfeer, genieten ...). In dergelijke situaties beleven kleuters alles ook sterk met de kleuterleidster mee. Het levensbeschouwelijke komt tijdens deze momenten soms heel specifiek aan bod in de vragen of opmerkingen van kleuters tijdens spontane gesprekken of door een andere toevallige aanleiding.

Er vliegt een vogeltje of een insect in de klas, een kleuter toont je vol bewondering een mooie bloem, ... Als kleuterleidster kan je deze momenten benutten.

- Tijdens situaties van *explorerend beleven* kunnen kleuters de werkelijkheid op een veelzijdige en actieve manier ontdekken. Er is inbreng van kleuters én kleuterleidster. De ervarings-situaties zijn gericht op de totale persoon. Deze ervarings-situaties scheppen ervaringskansen voor de godsdienstige en morele ontwikkeling. De kleuterleidster zal zorgen voor rijke interactieve tussenkomsten waardoor het levensbeschouwelijke op een waardevolle manier aan bod komt. Een aanbod van verschillende actieve werkvormen én een ontmoetende leerkrachtstijl maken zoiets concreet.

Samen op stap in de natuur om te kijken, te voelen, te proeven; gesprekken, filosoferen met de oudste kleuters; bibliodramatische en muzische werkvormen, enz.

- Tijdens situaties van *ontwikkelingsondersteunend leren* zal je als kleuterleidster sterker sturen. Je wil de kleuters specifieke kennis en vaardigheden leren (leren rustig worden, dansen op meditatieve muziek, leren samen bidden, de bijbel leren kennen). Je zal hierbij oog moeten hebben voor de individuele verschillen. Differentiëren is soms noodzakelijk, wil je alle kleuters in hun levensbeschouwelijke groei ondersteunen.

Kleuters leren Jezus kennen als inspirerende figuur. Via verhalen over ontmoetingen van Jezus leren ze zich in te leven in allerlei relatiewijzen. Kleuters gaan zich met Jezus identificeren. De actieve werkvormen waarin dat mogelijk gemaakt wordt, vragen een ontwikkelingsondersteunende begeleiding.

- Wat tijdens al deze situaties aan bod komt, kan door kleuters op eigen tempo verdiept worden in *zelfstandig spel*. Tijdens de kerstperiode wordt Jezus ontelbare malen in de poppenhoek geboren. De mogelijkheden om met de beelden of de ervaringen uit (bijbel)verhalen zelfstandig verder te spelen worden groter door een bewuster aanbod van vrij spel.

Een schapenvel, een hoed, een stok ...: kleuters spelen het bijbelverhaal van de goede Herder spontaan na. Een kartonnen boot die tijdens het vertellen van het

bijbelverhaal werd gebruikt, wordt tijdens vrij spel optimaal benut. Bijbelboekjes en kijkboeken in de boekenhoek laten kleuters toe het verhaal nog eens aan elkaar te vertellen. Spelen met een ark en vele dieren. Zelfstandig schilderen of iets knutselen bij een bijbelverhaal dat kleuters mooi vinden.

Doorheen en vooral na het uitwerken van verschillende ervarings situaties is het goed om over je eigen aanpak na te denken: wat vangen kleuters ermee aan? Heb je al dan niet 'verdieping' bereikt? De houding om te reflecteren over jezelf, over kleuters en over realisaties is een belangrijk element in je leerkrachtstijl. Door de participatieve wijze waarop kleuters hun levensbeschouwing verwerven, is de wijze waarop een kleuter zijn relatie beleeft met de volwassene essentieel. Die relatie is de bodem waarop het aanbod zich kan enten. Kunnen en durven reflecteren over jezelf en je relatie met kleuters en over je godsdienstaanbod is daarom zo belangrijk.

6.2 DE EIGEN POSITIE VAN DE KLEUTERLEIDSTER

Elke kleuterleidster kan en mag zichzelf, op een authentieke manier, situeren in een brede bedding van levensbeschouwelijke vorming. Elke kleuterleidster stimuleert kleuters om het levensbeschouwelijke te ontdekken als een dimensie van het leven. Zij ondersteunt kleuters in het ontdekken van zinvragen en in hun zoeken naar antwoorden.

Kleuters mogen ervaren dat ze verbonden kunnen leven met het gezin, maar ook met leeftijdsgenootjes, met de kleuterleidster, met natuur, ... Ze mogen door vele concrete momenten ervaren dat ze één groep zijn ondanks de verschillen. Er zijn heel wat gewone klasrituelen die verbondenheid mogelijk maken en uitdrukken. Hierbij is er oog voor sfeer en symboliek zonder dat dit direct uitdrukkelijke geloofsbeleving is.

In katholieke scholen is er speciale aandacht voor christelijk geloven. Kleuters leren deze godsdienst kennen doordat de kleuterleidster hem verhalenderwijs binnenbrengt. De kleuterleidster vertelt geloofsverhalen zo, dat kleuters ze leren waarderen en ze kunnen verbinden met eigen ervaringen. Door het meebeleven met de kleuterleidster van het dagelijkse gebedsritueel leren kleuters aandacht te hebben voor stilte, bezinning, meditatie en bidden.

De leerkrachtstijl biedt daarbij ruimte aan alle kleuters om daarin zichzelf te zijn en betrokken te kunnen zijn, ook wanneer ze thuis andersgelovig of niet gelovig zijn. Bij de oudste kleuters kan er juist omwille van het andersgelovig zijn meer structureel aandacht zijn voor verschillende vormen van geloofsbeleving.

Kinderen met het christelijk geloof laten kennismaken is hen meenemen in wat je zelf als kostbaar en waardevol beleeft. Dat is de bedoeling. Het eigen geloven is daarbij de beste basis. Dat is echter niet vanzelfsprekend voor alle kleuterleidsters. Sommige hebben het moeilijk met geloven. Nu is geloven een veelzijdig en dynamisch gebeuren, dat gestalte krijgt in vele vormen. Elke gelovige is en blijft een zoeker. Er zijn voor iedereen periodes van moeizaam zoeken en van twijfelen. Dat geldt ook voor kleuterleidsters die elke dag geloof ter sprake brengen of voorleven.

Om deze opdracht ook in moeilijke tijden aan te kunnen moet je kunnen terugvallen op je didactische competentie. Vanuit de opleiding ben je gekwalificeerd om kleuters in hun levensbeschouwelijke en gelovige groei te begeleiden. Je bent 'doorgeefster van een traditie'. Het christelijk geloof heb je zelf meegekregen 'van horen zeggen'. Op jouw beurt vertel je het verhaal verder aan kleuters. Daartoe heb je de noodzakelijke competentie (sfeer opbouwen, verhalen vertellen, gesprekken begeleiden, verwondering en genieten stimuleren, warme en open leerkrachtstijl, ...) verworven. Dat maakt dat de gestelde verwachtingen - ook vanuit een zoekende gelovige houding - kunnen worden waargemaakt. De verworven capaciteiten vragen om een permanente vorming en nascholing. Waar didactische competentie samengaat met authentiek christelijk geloof, beleven heel wat kleuterleidsters hun opdracht in de kleuterklas als hun roeping als mens en als christen.

Kleuters confronteren je als kleuterleidster met je authenticiteit. In de ogen van de kleuters ben je hun (soms enige) toetssteen en model voor het christelijk geloof waarmee je hen laat kennismaken. Je woorden en nog meer je daden worden spontaan door hen getoetst aan de boodschap die je ter sprake brengt.

Het is belangrijk te erkennen dat je kwetsbaar bent in je levensbeschouwing. Soms ben je bang om met je gelovige 'kwetsbaarheid' geconfronteerd te worden. Reacties van kinderen en ouders kwetsen je soms omdat ze je eigen levensvisie in vraag stellen. Daarom is het voor een kleuterleidster belangrijk hierin een soepele weerbaarheid te verwerven. Zonder jezelf te verliezen kan je toch een heel eind meedenken en meevoelen met mensen van een andere overtuiging. Het lerarenteam is daarom een uitstekende 'oefenplaats' voor gesprekken over levensbeschouwing en geloven. In de huidige samenleving moeten kleuterleidsters vaak tegen de stroom op roeien. Via contacten met de gelovige gemeenschap kan je voeling houden met concrete vormen van christelijk leven. Je kan er steun en draagkracht vinden.

6.3 TEAMWERKING

Samen met je collega's (kleuterleidsters én onderwijzers) draag je het christelijke opvoedingsproject van je school. In elke school is goede communicatie, met dezelfde openheid voor collega's als voor de kinderen, een stevige basis om een levensbeschouwelijke en religieuze dimensie te kunnen leggen in de opvoeding en het onderwijs van de kinderen.

Het is wenselijk dat de invoering van dit werkplan godsdienst voor de kleuterschool aanleiding geeft tot vorming en samenkomsten voor geloofscommunicatie en verdieping rond de Blijde Boodschap. Een gelovige spiritualiteit en de steun van andere gelovigen zijn belangrijk voor mensen die te midden van een complexe en plurale wereld steeds opnieuw uitgedaagd worden hun eigen geloofsverhaal te hertalen voor kleuters.

LEVENSBSCHOUWELIJKE OPVOEDING VRAAGT IN-TEAM-ITEIT

Levensbeschouwelijke opvoeding is een onderdeel van de opvoeding dat dicht op je vel zit. Zeker als kleuterleidster word je daarmee geconfronteerd, omdat kleuters participeren aan wat je zelf beleeft. Je geeft als mens zin aan je leven. Dat is heel persoonlijk en niet steeds rationeel uit te leggen. Enerzijds maakt dit gegeven je kwetsbaar naar ouders (want via de kinderen bereikt dit hen) én naar collega's. Anderzijds deel je die kwetsbaarheid met hen: via de kleuters weet je (soms via intieme details die kleuters vertellen zonder goed te weten wat ze zeggen) hoe ouders zin geven aan hun leven. Onderlinge gesprekken vormen een oefenterrein voor wat belangrijk is in de opvoeding van kleuters: waardering voor een persoonlijke levensvisie, respect voor de eigenheid van anderen en de rijkdom van verscheidenheid. Tijdens deze gesprekken groeit ook verbondenheid door het samen zoeken naar zin van leven en door respect voor elkaars kwetsbaarheid.

Levensbeschouwelijke opvoeding vraagt - zoals de andere aspecten van opvoeding - teamoverleg binnen de school over de wijze waarop aan de componenten van levensbeschouwelijke en religieuze groei wordt gewerkt: over het godsdienstaanbod in de kleuterschool, over de keuze van bijbelverhalen en de uitwerking ervan, over kansen tot geloofsbeleving door wat er aan pastoraal samen kan worden opgezet, enz. Er kunnen afspraken gemaakt worden met de hele school, of met een aantal collega's. In je schoolwerkplanning kan dit mee opgenomen worden. Dit teamoverleg kan heel motiverend werken. Het biedt kansen om op elkaars werk verder te bouwen. Het team kan steeds meer de individuele leerkracht dragen en ondersteunen, ook op levensbeschouwelijk vlak.

6.4 SAMENWERKEN MET OUDERS EN MET DE LOKALE GELOOFSGEMEENSCHAP

Je werkt als kleuterleidster niet op een eiland. Je werkt samen met de ouders aan de opvoeding van hun kinderen. Soms is er een goede band met de plaatselijke geloofsgemeenschap. Dat kan een goede steun zijn.

6.4.1 OUDERS ALS PARTNERS IN DE OPVOEDING VAN HUN KINDEREN

Als kleuterleidster voed je andermans kinderen op. Het is optimaal voor de kleuters dat de normen en waarden die daarbij worden gehanteerd, aansluiten bij die hun ouders. De waarden en normen waarmee ouders hun kinderen opvoeden worden door hun levensbeschouwing beïnvloed. De levensbeschouwelijke verscheidenheid die in de maatschappij aanwezig en voelbaar is, zorgt voor een verscheidenheid aan levensvisies bij de ouders waar je als kleuterleidster mee kennismaakt.

Andermans kinderen opvoeden vraagt respect voor die verscheidenheid. Een kleuter heeft voor alles behoefte aan veiligheid bij zijn opvoeders en verdient daarom respect voor zijn thuismilieu. In vele gevallen sluiten de waarden en normen die thuis gelden aan bij die van de school. Dan ervaar je als kleuterleidster de ouders inderdaad als partners in dezelfde opvoederstaak. In een aantal situaties ligt het moeilijker. Van de kleuterleidster worden heel wat - soms moeizame - inspanningen gevraagd om ouders als partners te ontdekken. Wanneer ouders mogen ervaren dat je als kleuterleidster mee zorg draagt voor hun kind, dan kan het onderling vertrouwen groeien. Zo kunnen b.v. kansarme ouders steun krijgen van kleuterleiders, wanneer zij een gedeelde zorg ondervinden.

Elke ouder is om de zorg voor zijn kind aanspreekbaar. Die zorg dwingt respect af, ook al heb je soms moeite met de waarden en normen waarin ze gestalte krijgt. In uitzonderlijke situaties van verwaarlozing en mishandeling komt de zorg voor kinderen in het gedrang. Dan zal je je verantwoordelijkheid als opvoeder moeten opnemen door externe hulp in te schakelen.

Als kleuterleidster moet je ook ouders te woord kunnen en durven staan als het gaat over geloof en zingeving. De verwachtingen van ouders ten aanzien van het godsdienstaanbod zijn zeer verscheiden. Het is in het belang van de kleuter dat er open communicatie mogelijk is tussen ouders en kleuterleiders. Soms is het wenselijk van beide zijden duidelijk te maken wat wel en niet kan verwacht worden. Van jou als kleuterleidster mag worden verwacht dat je kan omgaan met de reële verscheidenheid in de thuismilieus van de kleuters. Dit vraagt reflectie en concretisering in de klaspraktijk. Zo is er b.v. differentiatie nodig rond moeder- en vaderdag wanneer een ouder overleden is of wanneer de ouders gescheiden zijn. Ook wanneer ouders anders- of niet-gelovig zijn is differentiatie noodzakelijk.

"Ik gaf na het sinterklaasfeest aan alle kleuters hun zelf geknutselde Sinterklaasmijter mee. Op elke mijter had ik vooraan een rood kruis gezet. Een Turkse moeder kwam me boos vertellen dat ze het daar heel moeilijk mee had. Het deed me nadenken over de evidentie waarmee ik dat deed. Ik werd me er bewust van dat het kruisteken voor Islamgelovigen juist heel moeilijk is. Ik nam me voor eerst eens na te denken over wat ik de kleuters laat maken."

6.4.2 DE BAND MET DE LOKALE GELOOFGEMEENSCHAP

Op een aantal plaatsen is er een goede band met de plaatselijke geloofsgemeenschap. Sommige ouders en leerkrachten behoren tot die gemeenschap. Kleuters vertellen in de klas spontaan over vieringen, e.d. Er zijn leken die in die gemeenschap verantwoordelijkheid dragen en die ook ouder zijn van kinderen van de school of op de school werken. Er is een pastor die kinderen kan aanspreken op hun niveau en er zijn vieringen waar de kinderen iets aan hebben.

Soms is een en ander onmogelijk, omdat er geen binding is, tenzij heel formeel. Er is geen contact tussen de parochiepriester of het -team en de school. Ofwel beperkt het contact zich tot een kort bezoek van de pastoor in de kleuterklas, één per jaar.

Te midden van deze verscheidenheid kunnen een aantal kritische vragen geformuleerd worden:

- Ervaar je als kleuterleidster bemoediging en ondersteuning van de plaatselijke geloofsgemeenschap?
- Is er vanuit de kleuterschool een band met de geloofsgemeenschap? Welke?
- Maken de kleuters kennis met gelovige mensen uit de directe schoolomgeving? Hoe probeer je kleuters te laten ervaren dat deze mensen samen parochie maken?
- Als er vieringen of andere activiteiten met kleuters doorgaan: probeer te toetsen of wat gebeurt ook voor de kinderen betekenis heeft. Kunnen deze vieringen de verbondenheid tussen kinderen, ouders en parochiegemeenschap realiseren?
- Kan je gelovige ouders in bepaalde klassituaties betrekken?

De kansen, maar ook de beperkingen van een band met de geloofsgemeenschap worden door de concrete situatie bepaald. Wie de concrete mogelijkheden ter plaatse benut, kan kleuters laten ervaren dat geloof mensen samenbrengt en verbindt.

7. THEMATISCH WERKEN

Het godsdienstaanbod sluit aan bij de leef- en belevingswereld van de kleuters. Daarom verloopt het geïntegreerd in de totale werking binnen de kleuterklas. Het wordt verweven in de belangstellingscentra. Daarnaast kunnen er ook eigen godsdienstige belangstellingscentra uitgewerkt worden: naar aanleiding van een kerkelijk feest, bij een bijbelverhaal of in functie van één van de componenten van levensbeschouwelijke en religieuze groei. Deze worden dan wel opengetrokken naar het leven in zijn totaliteit.

7.1 IN DE TOTALE WERKING VAN DE KLEUTERKLAS

In een kleuterklas benadert men het kind in zijn totaliteit. In de dagelijkse klaspraktijk zijn er geen 'vakken'. Men integreert de verschillende ontwikkelingsdomeinen in een geheel van ervarings-situaties, waardoor kleuters de werkelijkheid al spelend verkennen en beleven. In weinig andere onderwijsvormen slaagt men erin om het kind zó in zijn totaliteit aan te spreken en te benaderen. Wat in de kleuterklas gebeurt, is vanuit de kinderen bedacht. Men wil hen doen groeien op tal van ontwikkelingsdomeinen tegelijk. Vandaar de noodzaak om thematisch te werken. Belangstellingscentra worden zo uitgebouwd, dat alle ontwikkelingsdomeinen op een evenwichtige manier aan bod komen. Naar gelang van de beleving van de kleuters moet er soepel mee kunnen omgegaan worden.

7.2 HET GODSDIENSTAANBOD VERWEVEN IN BELANGSTELLINGSCENTRA (BC)¹

Vanuit observatie van de kleuters in de klas, vanuit hun basiservaringen, vanuit de seizoenen, vanuit de actualiteit, vanuit kansen voor ..., kiest de kleuterleidster (met de kleuters) een belangstellingscentrum dat gedurende een week of twee weken in de klas tot leven komt. De keuze en de uitbouw van belangstellingscentra zeggen iets over de leerkracht en iets over de school. In een katholieke school mag verwacht worden dat een christelijke mensvisie de keuze van elk BC en het godsdienstig aanbod inkleurt.

7.2.1 IN BIJNA ELK BC KAN EEN GODSDIENSTIG PROCES WORDEN OPGEZET DAT DIEPGANG GEEFT

Een goed BC is waarde-vol: het wil kleuters helpen gevoelig te worden voor waarden in hun eigen ervaringen. Waarden worden immers nooit 'abstract' aangereikt: ze zijn steeds verbonden met concrete ervaringen. Het is dan ook belangrijk dat de kleuters kansen krijgen om die waarden te beleven, in de klas en in de school.

In een BC is er naast de ervaring en de waardebeleving ook plaats voor een duidelijk godsdienstig aanbod. Dit expliciet godsdienstige is uiteraard op niveau van de kleuters en sluit aan bij hun ervaringen.

7.2.2 KANSSEN VOOR LEVENSBESCHOUWELIJKE GROEI EN GELOOFSCOMMUNICATIE

De uitwerking van het godsdienstaanbod in een BC heeft tot doel kansen te bieden aan de levensbeschouwelijke groei en de geloofscommunicatie. De ervarings-situaties, de verhalen die verteld en besproken worden, de verwerking van de inhoud bieden kleuters en kleuterleidster kansen om elkaar

¹ In het ontwikkelingsplan voor de katholieke kleuterscholen (VVKBaO) gebruikt men het begrip 'belangstellingscentrum'. Daarom zal ook in dit document met deze term gewerkt worden. Hij zal telkens als 'BC' afgekort worden.

te beluisteren, om uit te proberen, in te oefenen en samen te beleven wat waardevol is. Bijbelverhalen hebben in dat proces een eigen rol. Ze leggen - sterker dan andere verhalen - de band met de christelijke geloofstraditie. Maar uitdrukkelijke geloofsverhalen zijn niet de enige manier om levensbeschouwelijk op te voeden. In de belevingen van de kleuters ga je zoeken naar diepere ervaringen. Verwondering, het aanvoelen van mysterie, verbondenheid met zichzelf/anderen/natuur, het aanvoelen van het goede ...: er ligt een religieuze diepte in het leven van de kleuters zelf. Zeker bij de jongste kleuters is te veel uitdrukkelijke geloofstaal niet aangewezen.

7.2.3 EEN GODSDIENSTAANBOD INTEGREREN IN EEN BELANGSTELLINGSCENTRUM

Het godsdienstaanbod wordt best op een authentieke manier geïntegreerd in een BC. Als kleuterleidster zoek je steeds naar kansen voor menselijke en religieuze groei bij de kleuters. Daarbij kan je het godsdienstig aanbod evenwichtig spreiden over het hele BC. Je maakt een planning vanuit het groeiproces (zie hoofdstuk 8) dat je wil bevorderen. Zo mag er rustig tijd zijn om gedurende enkele dagen de ervaring van kleuters te verkennen. Kleuters krijgen daardoor de kans contact te maken met hun eigen ervaringen en ze uit te diepen. Ook het aanbrengen en het uitdiepen van expliciet godsdienstige elementen, zoals een bijbelverhaal, kunnen over een aantal dagen gespreid worden. Het is de bedoeling de kleuters door verschillende werkvormen kansen te geven om het aanbod uit te diepen. Verwerkingsmogelijkheden kunnen op verscheidene momenten van het proces voorkomen. Aan het eind van het BC ga je op zoek naar mogelijke verankeringen². Bij de oudste kleuters kan dat zelfs in overleg met hen gebeuren.

Het godsdienstaanbod heeft vaak raakpunten met andere leerplannen. Zeker de leerplannen wereldoriëntatie en muzische opvoeding hebben ontwikkelingsdoelen die met het godsdienstaanbod mee worden gerealiseerd. Het leerplan muzische opvoeding bevat bovendien impulsen om het godsdienstaanbod op een creatieve manier uit te werken.

Naargelang van de leeftijd van de kleuters zal het godsdienstaanbod verschillend worden uitgebouwd. De jongste kleuters - die van dag tot dag leven - hebben minder aan een proces dat telkens verder bouwt op de vorige dag(en). Voor hen staan de sfeer en het meebeleven centraal. Regelmatige herhaling is

aangewezen. Hoe ouder de kleuters worden, hoe meer ze herkenningspunten zien tussen de ervaringsactiviteiten, de verhalen, de bijbelverhalen, de liederen, de verwerkingsmogelijkheden, enz. De oudste kleuters kunnen aan het eind van een BC soms duidelijk te kennen geven dat ze de diepere boodschap hebben aangevoeld en/of begrepen.

7.2.4 EEN OCCASIONEEL GODSDIENSTAANBOD

Een BC kan soms doorkruist worden door een actuele klassituatie of door een onverwachte inbreng van een kind. Op dat ogenblik kan je een occasioneel godsdienstaanbod uitwerken, waarmee de kleuters geholpen worden de actuele situatie te beleven en te verwerken.

Geoffry krijgt een broertje, de hamster in de klas heeft kleintjes, Bert is nieuw in de klas, de oma van Jolien is na een lange ziekte gestorven, een leerkracht of een kind van de school sterft plots, Mieke gaat verhuizen, een kleuter heeft het moeilijk met de ruzies thuis, waar hij getuige van is, ...

² Verankeringen zijn elementen van een groeiproces. Verhaalelementen, beelden, symbolen, handelingen waar een kleuter zijn ervaringen aan gekoppeld heeft, kunnen verankeringen zijn. Het is 'van hem/haar' geworden. In concrete situaties kan later aan de hand van zo'n beeld of verhaal (een verankering) de godsdienstige betekenis worden opgeroepen die het kind eraan koppelde.

Ingrijpende ervaringen van kleuters. Je kan er - los van het lopende BC - op inspelen, ook met een godsdienstaanbod. Zo bied je kansen aan de kleuters om de gevoelens, die bij zulke sterke belevingen horen, op een zinvolle en hoopvolle wijze te beleven. Er bestaan heel wat mooie prentenboeken die dergelijke ervaringen bespreekbaar helpen maken.

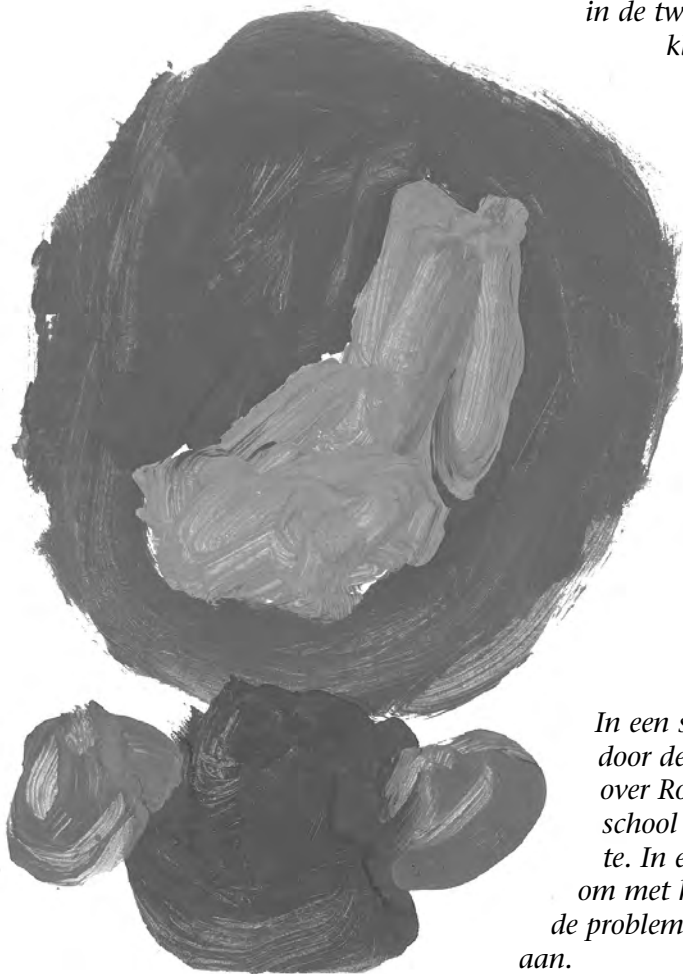
7.2.5 EEN GEMEENSCHAPPELIJK SCHOOLTHEMA ALS BC

In heel wat scholen wordt een aantal keer per jaar gekozen voor een thema dat met de hele school wordt uitgewerkt. Ook in die situatie kan het hele team zorgen voor een zinvol godsdienstig aanbod met differentiatie volgens de leeftijd. Ook tijdens deze weken kan het godsdienstige een verdiepende meerwaarde aan een thema geven.

Ook wanneer de lagere school een thema uitwerkt, kan je er met de kleuters bij aansluiten. Dit gebeurt vaak in verband met projecten van Broederlijk Delen, Missio, Welzijnszorg, of met pastorale thema's van een bisdom. Deze organisaties hebben een animatiedienst (meestal per bisdom) waar ook voor de kleuterschool specifiek materiaal te verkrijgen is. Hoe goed het aangeboden materiaal ook mag zijn, het vraagt meestal toch een aanpassing aan de leeftijd van de kleuters en de eigen klas- of schoolsituatie.

Een school steunt een scholenproject van Broederlijk Delen in Guatemala. De hele school spaart mee. De kleuterschool 'hertaalt' dit project voor de kleuters en kiest voor een intercultureel BC rond Guatemala in de tweede en derde kleuterklassen. In een aantal klassen wordt in één van de hoeken een

'schooltje' opgebouwd met de kleuters. Het godsdienstaanbod sluit hierbij aan: de kleuters verkennen hoe zij zorg kunnen dragen voor anderen. Ze spelen situaties uit de klas en van thuis. Zo ervaren ze wie voor hen zorgt. Nadien gaan ze op zoek naar situaties waarin zij voor anderen (kunnen) zorgen. Door zich in te leven in kinderen van Guatemala ontdekken ze dat zij er mee voor kunnen zorgen dat deze kinderen naar school kunnen gaan. In een viering met de hele school ervaren de kleuters hoe de kinderen van de lagere school dit beleven en omgekeerd.

In een school, gelegen in een kansarme buurt, wordt door de kleuters anders omgegaan met de verhalen over Robbie van de actie Welzijnszorg dan in een school gelegen in een randstad of landelijke gemeente. In een peuter- en eerste kleuterklas is het moeilijk om met het materiaal iets te doen. De kleuters kunnen de problematiek van armoede dichtbij of veraf nog niet aan.

7.3 EEN 'GODSDIENSTIG' BELANGSTELLINGSCENTRUM

Naast de 'gewone' BC's, die onmiddellijk aansluiten bij de ervaringswereld van de kleuters, zijn er ook 'godsdienstige' BC's nodig. Hiermee worden BC's bedoeld die een specifiek godsdienstige inhoud hebben. Ook deze BC's moeten in hun uitwerking voldoende aanknopingspunten hebben met het leven van de kleuters. Zo denk je bijna evident aan Kerstmis of een ander kerkelijk feest, maar er zijn meer mogelijkheden. Bijbelverhalen kunnen uitgroeien tot schitterende BC's. Ook de componenten van levensbeschouwelijke en religieuze groei kunnen aanleiding zijn tot het uitwerken van een 'godsdienstig' BC.

7.3.1 EEN KERKELIJK FEEST ALS BC

Je wil kleuters laten kennismaken met Kerstmis en Pasen. Dit zijn kerkelijke feesten die op een zinvolle manier als BC kunnen worden uitgewerkt voor kleuters. Deze BC's worden als volwaardige BC's uitgewerkt, dus met aandacht voor alle facetten van de ontwikkeling van kleuters. In hoofdstuk 14 wordt ingegaan op de plaats van kerkelijke feesten in de kleuterklas.

7.3.2 DE BIJBEL ALS BC

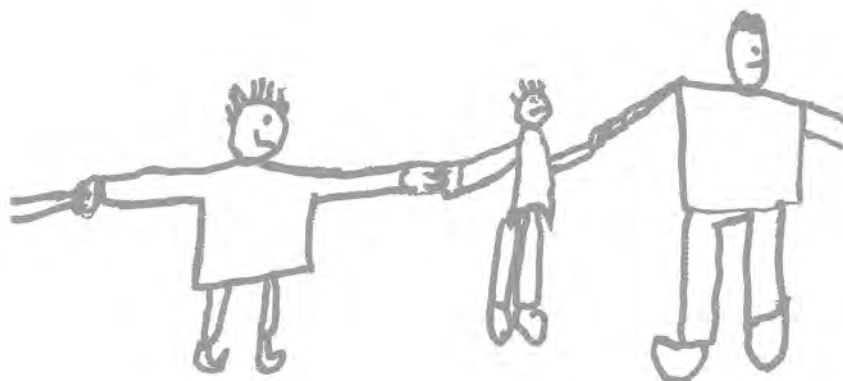
Je kan een BC uitbouwen rond een bijbelverhaal. Verhalen als de goede herder (in de eerste en tweede kleuterklas), de ark van Noach, David (in de derde kleuterklas) bieden een ruime kans voor allerlei ontwikkelingsdomeinen. Ze bezitten voldoende diepte-ervaringen die de basis zijn voor de uitbouw van een rijk thema. Deze BC's zijn overigens unieke kansen om het eigene van de katholieke kleuterschool vorm te geven.

Je kan ook eens een verhalencyclus uitwerken. Elke dag wordt een verhaal (of een deel van een vervolgvertelling) verteld. De kleuters kunnen door verschillende werkvormen actief met deze bijbelverhalen aan de slag.

In een derde kleuterklas wordt het verhaal van de ark van Noach als BC uitgewerkt. Er wordt gewerkt rond boten, varen, wilde dieren, ... Het verhaal wordt in het godsdienstaanbod verder uitgediept.

7.3.3 BC'S ROND COMPONENTEN VAN LEVENSBESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI

Je kan ook godsdienstige BC's uitwerken die aansluiten bij de componenten van levensbeschouwelijke en religieuze groei. Basiservaringen als vertrouwen en omgaan met eigen mogelijkheden en grenzen, verbondenheid met anderen en natuur, morele waarden, ... het zijn stuk voor stuk thema's voor een boeiend BC. Een passend bijbelverhaal kan als rode draad in het BC functioneren.

8. WELK GROEIPROCES BEVORDEREN ?

Het levensbeschouwelijke en het religieuze wordt geïntegreerd in de totale groei van de kleuter. Daarom is het belangrijk een goed zicht te hebben op het leerproces dat kleuters doormaken. In dit hoofdstuk volgt daarom een basisschema voor leerprocessen.

8.1 BASISSCHEMA VOOR LEERPROCESSEN

Hoe integreert een kleuter het levensbeschouwelijke en religieuze wanneer je dat binnenbrengt in zijn ervaringswereld ?

Deel 1 handelde uitgebreid over de specifieke wijze waarop kleuters met het levensbeschouwelijke omgaan. Een kleuter die opgroeit in een gelovig gezin zal dit geloof thuis én op school mee-beleven. Voor die kleuters die opgroeien in een gezin, dat weinig aandacht besteedt aan een specifieke levensbeschouwing, is het nodig om hen op een rustige en respectvolle manier in contact te brengen met het levensbeschouwelijke. De leerweg hiervoor heeft een aantal belangrijke fasen:

- Vooraleer kleuters een inhoud kunnen integreren moeten ze die kunnen *verkennen* via aanknopingspunten met hun leef- en belevingswereld (assimilatie). Soms gebeurt dat snel, omdat het nieuwe nauw bij hun leefwereld aansluit; soms moeten ze moeite doen om een inhoud te kunnen aanvoelen of denken.

Kleuters kunnen zich Jezus als 'God' moeilijk voorstellen. Daarvoor denken ze te antropomorf: ze geven menselijk eigenschappen aan het transcendente. Spontaan grijpen ze naar beelden en voorstellingen die ze wel kunnen denken, b.v. Jezus als vriend.

- Kleuters zijn in tweede instantie genoodzaakt om zichzelf aan te passen aan wat wordt aangereikt (accommodatie). Daartoe worden *kansen tot verdieping* gecreëerd. Naarmate het 'nieuwe' wordt aangereikt, voelen ze de noodzaak om hun - aanvankelijk gevormde - voorstelling bij te sturen en aan te passen. Het nieuwe moet eerst meer doordringen vóór duidelijk wordt dat het toch 'anders' is dan ze zich voorstelden.

Zo hebben kleuters het moeilijk met de onzichtbaarheid van God en met het feit dat God niet verhindert dat er kwaad bestaat. Dat laatste maakt het hen moeilijk om hun (eerste) voorstelling van een 'almachtige' God vol te houden. Ze moeten zich aanpassen. Dat proces kan jaren duren.

- Tijdens het leerproces hebben kleuters behoefte aan *verwerking en verankering* van wat ze meemaken (integratie). Het aangereikte wordt 'van hen'. Ze kunnen het zich verbeelden en tot uitdrukking brengen en ze kunnen zich ermee identificeren. Het heeft voor hen zin en betekenis gekregen.

In een derde kleuterklas wordt 2 weken gewerkt rond het verhaal van de uitverkiezing van David. Tijdens een kringgesprek komt ter sprake dat iedereen wel iets goed kan. Een kleuter verwijst naar het Davidverhaal: David werd niet gekozen omdat hij iets goed kon, maar omdat hij goed was. In de klas zit een mongooltje. Eén van de kleuters merkt op: hij is als de kleine David ... hij kan niet zoveel maar hij heeft een groot hart.

Vanuit deze kijk op een leerproces kan je een concreet stappenplan uitwerken binnen elk BC.

SCHEMA 3 BASISSCHEMA VOOR LEERPROCESSEN

LEVENSBSCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI
VAN KLEUTERS

COMMUNICATIE
EEN LEERPROCES DOORHEEN DRIE FASEN

Fase 1: aanknopingspunten zoeken in de leefwereld en de belevingswereld van de kleuters en die uitgebreid verkennen (assimilatie)

contact maken met, stil staan bij, voelen, ruiken, horen, zien, luisteren, aanvoelen, meevoelen, in zich opnemen, herkennen, bewust worden, ...

Fase 2: telkens opnieuw kansen tot verdieping creëren en kleuters begeleiden in dit verdiepingsproces (accommodatie)

ontdekken, zich inleven, gevoelig worden voor, kennis maken, aandacht opbrengen, het nieuwe laten doordringen, confronteren, begrijpen, vergelijken, verschillen zien, zich een beeld vormen, voorbeelden geven, taal vinden om zich uit te drukken, in gesprek gaan, ...

Fase 3: kansen bieden tot verwerking en verankering (integratie)

- verwerken: participeren, zich identificeren met, waarderen, bevragen, erkennen, inzien, kunnen hanteren, ...
- verankeren: verwoorden, verbeelden, tot expressie brengen, zin ontdekken en geven, gevoelig zijn voor symbolen, ...

GERICHT OP LEVENSBSCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI:

- IDENTITEITSONTWIKKELING
- GROEPSVORMING
- HANDELINGSBEKWAAMHEID

Deze fasen volgen elkaar duidelijk op. Fase 3 heeft de beide vorige fasen nodig. De integratie is heel voorlopig: het is mee-leven. Hier is nog geen integratie mogelijk als een 'eigen vrije keuze' van de kleuters.

8.2 LEVENSBESCHOUWELIJKE GROEI REALISEREN IN DE KLEUTERKLAS

Er zijn 3 grote gebieden te onderscheiden in het godsdienstig aanbod op kleuterleeftijd:

- levenservaringen, ter sprake gebracht via verhalen of eigen belevingen,
- uitdrukkelijke geloofstaal, aangereikt in verhalen of andere teksten,
- een geheel van rituelen, feesten en symboliek die mee te beleven zijn.

Deze gebieden zijn in de concrete klaspraktijk niet steeds helder af te zonderen van elkaar. Elk aanbod - of het een beleving van kleuters is of een verhaal of een ritueel - zal eerst door de kleuters worden verkend. Tijdens deze activiteiten moet de kleuterleidster aanvoelen of de kleuters nog meer tijd nodig hebben voor deze verkenning, ofwel of ze al kansen tot verdieping kan creëren of aangrijpen. Ook de aard van het volgende aanbod wordt door de reacties van de kleuters bepaald. Zo is het soms meer aangewezen om één aspect van het verhaal sterker te verkennen omdat de kleuters door die beleving heel sterk geboeid zijn.

De fasen die hierboven werden afgebakend lopen in de praktijk voortdurend in elkaar over. Als je in de uitwerking in je BC voor jezelf een duidelijke 'rode draad' hebt getrokken tussen de ervaringen, de geloofstaal en de aangeboden rituelen, dan wordt dat concreet in het aanbod dat je in je klasboek plant. Een geheel van impulsen vormt die rode draad van het godsdienstaanbod. De klemtoon van een impuls zal verschillend zijn naar gelang die ligt op het ervaringsvlak of de geloofstaal of de rituele beleving. Ook in de begeleiding van kleuters is het steeds weer zoeken naar verdiepingkansen.

In je voorbereiding bepaal je wél de impuls die je in de concrete activiteit wil leggen. Je kan onderscheid maken tussen:

• *Impulsen vanuit ervaring*

Het hele gamma van gesprekken, verhalen, spelen, natuurbeleving, ..., dat ervaringen oproept. Het kind staat hier centraal met zijn ervaringen. De componenten die we uitgebreid hebben besproken worden op een kindgerichte wijze uitgewerkt zonder dat hierbij expliciete geloofstaal wordt gebruikt.

• *Impulsen vanuit geloofstaal*

Geloofstaal kan eveneens als 'ervaringsgegeven' binnengebracht worden. Dan kies je zorgvuldig geloofsverhalen die kleuters kunnen begrijpen, omdat ze bij hun ervaringswereld aansluiten. Op die manier maken ze kennis met de christelijke godsdienst. Zo kunnen kleuters ook vertrouwd worden met enkele verhalen uit het Oude Testament. Eigenlijk gebeurt hier meer dan louter kennismaking: kleuters leven onmiddellijk mee met de kleuterleidster.

• *Impulsen vanuit rituelen, feesten, symbolen*

In de kleuterklas zijn er heel wat rituelen die aansluiten bij de componenten van levensbeschouwelijke en religieuze groei. Ze drukken de verbondenheid uit van de kleuter met zichzelf, anderen, natuur en cultuur. Godsdienstige rituelen leiden kleuters binnen in de geloofsbeleving zelf. Door kleuters mee te laten bidden krijgen ze kansen om in relatie te gaan staan met God en met Jezus. Wanneer je kleuters rituelen en symbolen aanreikt, bied je hen kansen om de religieuze dimensie op een actieve, meebelevende manier te leren kennen.

In schema 4 wordt duidelijk welke impulsen impact kunnen hebben op de componenten van levensbeschouwelijke en religieuze groei.

SCHEMA 4 COMPONENTEN VAN LEVENS- BESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI		Groeiproces	Belevingen van kleuters
A. Fundamentele bestaanscondities	A.1 Vertrouwen	Bevestigen en uitbreiden van basisvertrouwen	Vele ervaringen worden ingekleurd door een vraag om basisvertrouwen De band met de kleuterleidster is daarbij van groot belang. Kleuters hebben een eigen plaats in deze relatie. Ze hebben ook behoefte om deze beleving spelend te verkennen. Dat kan door aanbod in hoeken (o.m. een knuffelhoek).
	A.2 Mogelijkheden en beperkingen	Bevorderen van ik-sterkte	De koppigheidsfase duidt op beginnend zelfbesef. Kleuters worden zich doorheen ervaringen bewust van hun mogelijkheden. Ze hebben het moeilijk met het aanvaarden van beperkingen.
B. Verbondenheid	B.1 met zichzelf	Ondersteunen in de ontdekking en bewustwording van zichzelf. Ruimte daarvoor geven in de klasactiviteiten, met aandacht voor kleuters die het moeilijk hebben zichzelf te accepteren.	Via ervaringen en verhalen kunnen kleuters bewuster met zichzelf omgaan. Dit is een langzaam proces omdat kleuters de werkelijkheid en hun relaties sterk egocentrisch beleven maar zich daar niet bewust van zijn.
	B.2 met anderen	Op kleuterleeftijd kan er een sterke evolutie zijn van sterk egocentrisme naar aandacht voor en rekening houden met anderen. Het bevorderen en uitbreiden van hun relatiebekwaamheid doorheen de belangstellingscentra die worden uitgewerkt.	Peuters en jonge kleuters zijn sterk ik-gericht. Door spel en door de begeleiding van volwassenen leren kleuters met elkaar rekening te houden en elkaar te respecteren. Oudere kleuters gaan meer belang hechten aan de groep. Op die leeftijd kunnen specifieke vriendschappen ontstaan.
	B.3 met gemeenschappen	Tijdens de kleuterschool gaan kleuters zich bewuster identificeren met hun gezin, hun familie, hun klas, hun school. Groepsverbondenheid en solidariteitsbeleving met	Kleuters beleven zichzelf niet bewust als deel van een gemeenschap. Wel gaan ze zichzelf steeds bewuster ervaren als deel van hun gezin, hun klas, ... Ze kun-

Geloofsverhalen en -beelden die een eigen bijdrage vormen in het aanbod	Klasrituelen die gelovige belevingen uitdrukken
Jezus houdt van mensen. Hij brengt een goede, bevrijdende boodschap. Maria houdt van kinderen. God is een liefhebbende Vader, die elke mens nabij wil zijn. In gebed kan je die Vader aanspreken: Hij is er altijd, Hij luistert.	Vele klasrituelen bieden kleuters vertrouwen en veiligheid. Belangrijk hierbij is een vertrouwvolle sfeer en een ontmoetende leerkrachtstijl. Rituelen helpen de relatie kleuter - kleuterleidster opbouwen en uitdrukken: onder meer in het onthaal, elke morgen. Rituelen bevestigen het basisvertrouwen van kleuters.
God houdt van ons, met onze mogelijkheden én met onze beperkingen. God vergeeft wie fout was. Dat blijkt uit verhalen van het oude testament en in de persoon van Jezus die mensen vergeeft.	Binnen de klasgroep leren kleuters elkaar kennen met wat ze kunnen en wat ze niet kunnen. Contact tussen kleuterleidster en kleuters kan ingebouwd worden in vaste dagrituelen, zoals het naamspel. Kleine tekens kunnen het zelfvertrouwen vergroten.
Elke mens is in zijn uniciteit 'beeld van God', 'kind van God'. In een aantal psalmen komt dit 'gedragen zijn door God' tot uitdrukking.	Stilte-ervaringen en sfeervolle momenten van rust bieden kansen aan kleuters om te ervaren hoe je dicht bij jezelf kan komen. Rituelen bieden kansen om dit positief bewustzijn lichamelijk te beleven. In vaste dagrituelen kan zelfexpressie worden ingebouwd. Tijdens verjaardagsrituelen kan er speciale aandacht zijn voor de persoon van elk kind.
In Jezus is God mens geworden. Daarom wordt Hij 'Zoon van God' genoemd. Zijn leven inspireert mensen tot een waardevolle omgang met elkaar. Aandacht en respect voor elke mens, met speciale zorg voor de kleinsten en de zwaksten, is één van de klemtonen van christenen. Jezus leert dat God te ervaren is in de onderlinge relaties tussen mensen. Waar mensen elkaar liefhebben kan men God nabij weten.	Doorheen heel wat klasrituelen groeit onderlinge verbondenheid. Kringgesprekken en klassikale activiteiten kunnen die verbondenheid bevorderen. In gebed en meditatie kan die verbondenheid ook tot uitdrukking komen.
Contact met de geloofsgemeenschap kan de verbondenheid met God, met elkaar, met gelovigen versterken. Tijdens schoolvieringen kunnen kleuters deze verbondenheid ervaren. Ook buiten de school kunnen kleuters dat ervaren.	Feesten zijn verdichtingsmomenten van gemeenschappen. In klas en school kan er aandacht zijn voor de wijze waarop er wordt gefeest. Zo krijgen kleuters kansen tot het beleven van onderlinge verbondenheid. Kerkelijke feesten krijgen speciale aandacht. Zo wordt (bij de oudste kleuters) verwezen naar de gemeenschap die zich met Jezus verbonden voelt.

		deze groepen en mogelijke solidariteit met concrete anderen zijn iets verder weg. Verbondenheid met grotere gemeenschappen is nog moeilijk.	nen het specifieke ervan zelf duidelijker omschrijven. Tijdens feesten (thuis en op school), tijdens een aantal specifieke groepsactiviteiten kan deze verbondenheid met een grotere groep groeien.
	B.4 met natuur en cultuur	Groeien in verwondering, bewondering, dankbaarheid voor natuur en cultuur. Aandacht voor het mysterieuze van de natuur en de cultuur.	Ontdekken, bevragen, volop beleven, genieten met alle zintuigen, onzekerheid en soms vrees voor het ongekende, geboeid zijn, overrompeld zijn, onder de indruk zijn van de grootsheid, het specifieke van natuur en cultuur, oog hebben voor het kleine, blij zijn om het ontdekken, alles willen weten over, informatie opzoeken, ...
C. Groeien in gevoeligheid voor goed en kwaad		Morele ontwikkeling van kleuters mogelijk maken en stimuleren.	Peuters en jonge kleuters stemmen zich hierbij nagenoeg volledig af op volwassenen. Bij de oudste kleuter merken we een grote gevoeligheid voor goed en kwaad. Hij oordeelt vooral op uiterlijk gedrag en heeft nog maar weinig oog voor de intentie. Dat verandert als kleuters zich kunnen inleven in de ander. Ze hebben wel al een morele gevoeligheid die ze sterk emotioneel meebeleven met volwassenen.
D. Verkennen van geloofstaal en groeien in symboolgevoeligheid		Aangepast aan hun leeftijd komen kleuters open voor geloofstaal, geloofsrituelen en geloofsvieringen.	De eigen ervaringen en belevingen van kleuters moeten herkenbaar zijn in de verhalen die worden verteld. Kleuters horen - soms van dichtbij, soms van veraf - volwassenen over hun geloof spreken. Op een katholieke school horen ze die geloofstaal en vieren ze mee. Door alles mee te maken en door erover te horen kan vertrouwdsheid groeien.

Het wonder, het mysterieuze van de natuur en de mens kunnen kleuters aanvoelen in de eigen beleving van natuur en cultuur. God kan als 'Schepper' aangevoeld worden in het mooie van de natuur en in de menselijke mogelijkheden.	In sommige rituelen wordt bewondering en dankbaarheid uitgedrukt voor de schepping en voor de menselijke mogelijkheden.
Een aantal evangelieverhalen bevatten een ethisch appèl, dat kleuters kan aansporen om goed te doen. De gevoeligheid voor het morele appèl kan zich ontwikkelen. Dit kan gebeuren in de context van een milde humoristische sfeer, zonder krampachtigheid. Concreet ethisch gedrag is bij kleuters vaak te hoog gegrepen.	In klasrituelen en in de leerkrachtstijl kan verzoening mogelijk gemaakt en uitgedrukt worden. Het 'goede' in concrete situaties kan benoemd en gevaloriseerd worden. Men kan samen deugd beleven aan 'het goede doen'. Vooral voor dit laatste zijn kleuters erg gevoelig.
Het specifieke van een godsdienst wordt via verhalen en feesten binnengebracht in de klasgroep. Deze aanbreng moet wel aangepast zijn aan de intellectuele en psychologische mogelijkheden van de kleuters. In klasgroepen met veel andersgelovige kleuters zal er ook aandacht zijn voor hun geloofstaal en feesten.	Een aantal specifiek godsdienstige rituelen kunnen verkend worden. Kleuters leren wat bidden is door mee te doen met de leerkracht. Hierbij zijn respect en openheid voor anders- en niet-gelovige kleuters nodig. Door actief te participeren aan korte celebraties of vieringen in de klas of met de school krijgen kleuters kansen om eigen ervaringen (non-verbaal) uit te drukken en verbondenheid te beleven. Via symbolen kunnen ze leren uitdrukking te geven aan belangrijke waarden in het klasgebeuren.

8.3 DIFFERENTIËREN OM STERKER TE BEGELEIDEN

Je kan differentiëren in je aanbod, in de verwerkingsmogelijkheden en in de verankeringsmogelijkheden.

In het aanbod en de verwerking kan je differentiëren in functie van de kleuters zelf: omwille van het taalniveau van de kleuters, om betrokkenheid te verhogen, omwille van hun nood aan veiligheid, omwille van het anders-gelovig zijn van kleuters.

Door verscheidene werkvormen aan te bieden kan je de persoonlijke verwerking van de kleuters stimuleren. Door meermaals met kleine groepen te werken kan je in je begeleiding persoonlijker en gericht werken. Zo kan je een sterkere communicatie uitbouwen.

Na een gezamenlijk aanbod voorziet de kleuterleidster verscheidene verwerkingsmogelijkheden. Er zijn kleuters die schilderen of kleien, andere kunnen samen met de kleuterleidster dramatiseren, terwijl nog andere vrij spelen.

Aan het eind van een BC is er een gesprek over de afsluiter. De kleuters vertellen wat bij hen is blijven hangen. Er komen heel verschillende dingen aan bod. Elk kind krijgt de opdracht om daar die dag iets rond te maken. Aan het eind van de dag brengen ze dat samen als bezinning. Met een lied wordt het BC afgesloten.

Door te differentiëren stimuleer je kleuters om op een persoonlijke manier met het godsdienstige om te gaan. Daardoor worden ook verschillen tussen kleuters duidelijker merkbaar. Het vraagt een

open en uitnodigende leerkrachtstijl, die kleuters helpt om te gaan met levensbeschouwelijke verscheidenheid.

Differentiatie moet ook in evenwicht blijven met het samen beleven van wat verbindt.

Je kan je godsdienstaanbod binnen het BC starten met een klassikaal gesprek of een gezamenlijke beleving (b.v. samen op stap in de natuur). Verder in de weken wordt er regelmatig in kleine groepen gewerkt. Aan het eind van het BC werk je samen met de kleuters een feest uit. Daarbinnen wordt een viering voorzien, waarin alle belevingen samengebracht worden. Wat de verschillende kleuters hebben uitgewerkt of gedramatiseerd, krijgt er een plaats. Op die manier groeit onderlinge verbondenheid.

S H A H H

9. LEVENSBESCHOUWELIJKE VERSCHEIDENHEID

De levensbeschouwelijke verscheidenheid, zoals deze ook in de kleuterklas aanwezig is, vraagt bijzondere aandacht. Kleuters zijn zeer kwetsbaar: ze hebben nog geen eigen mening op levensbeschouwelijk vlak en ze participeren aan het leven van volwassenen, die ze vertrouwen. Daarom wordt van de kleuterleidster zeer veel respect verwacht voor de levensbeschouwelijke overtuiging van het gezin waarin een kleuter opgroeit.

Kleuters en lagereschoolkinderen zijn voor hun godsdienstige ontwikkeling sterk afhankelijk van hun ouders en leerkrachten. Die afhankelijkheid blijft tijdens de hele basisschool. Jonge kinderen kunnen immers nog niet kritisch afstand nemen van wat ze thuis of op school beleefd zien.

De verschillen tussen ouders en school op levensbeschouwelijk vlak merken ze soms wel op, maar ze begrijpen die niet. Bovendien kunnen kleuters zich vrij vlot aanpassen aan een andere omgeving, aan andere mensen en hun waarden en normen. Ze leren vrij snel wat thuis mag en op school niet en omgekeerd. Kleuters aanvaarden bovendien de verschillen zonder veel vragen. Ze gaan op deze leeftijd niet naar de diepte van de verschillen. Hoe groter natuurlijk de verschillen tussen hun thuis-situatie en de school, hoe moeilijker het is voor kinderen om zich aan te passen. Bovendien ondergaan ze zoveel verschillende invloeden: van hun ouders, grootouders, buurt, media (vooral van de televisie).

Dit alles vormt de reële pluraliteit die de klas binnenkomt. Het is niet goed om de verschillen op de spits te drijven of te polariseren. Ook aan ouders kan dit worden gevraagd omwille van hun kind. Kleuters zijn immers altijd de dupe van dergelijke discussies.

Het is evenwel vanzelfsprekend dat verschillen in levensvisie bespreekbaar zijn, voorzover oudere kleuters er zicht op hebben. Zij merken b.v. verschillen in geloofsbeleving wel op. Op zulke momenten kan pluraliteit verrijkend zijn in de klas. Ook op kleuterleeftijd is dit een heel belangrijke ervaring. Bovendien staat de erkenning van pluraliteit de kennismaking met de eigen godsdienst of levensbeschouwing niet in de weg. Het omgaan met de reële levensbeschouwelijke pluraliteit, weliswaar op een wijze die voor de kleuters zinvol is, is een belangrijke opdracht voor de toekomst. Wie binnen een BC oog heeft voor dit aspect van intercultureel onderwijs (ICO), biedt kansen tot verdieping. Kleuters kunnen er bewust van worden dat er verschillen in godsdiensten zijn, dat mensen op deze wereld op verschillende manieren bidden, dat er over God verschillende beelden zijn, enz.

Het bijbelboek Ruth vertelt het verhaal van Naomi (een oudere joodse vrouw) en haar schoondochter Ruth (van 'vreemde' afkomst). Na de dood van haar man blijft Ruth voor haar schoonmoeder zorgen, tegen de gebruiken in. Dit verhaal is - mits een goede doorvertaling - in deze context bruikbaar.

De pluraliteit inzake levensbeschouwing van de ouders is een realiteit die respect vraagt van de kleuterleidster. Bovendien is het goed dat kinderen met de evidentie van die pluraliteit opgroeien. Dan moet in de opvoeding datgene aangereikt worden wat kinderen leert om met levensbeschouwelijke pluraliteit om te gaan. Het bespreekbaar maken van de verschillen binnen de klasgroep en het open beluisteren van elkaar is ten vroegste bij de oudste kleuters haalbaar. Belangrijk zijn daarbij niet alleen de verschillen, maar ook wat verbindt.

Je kan met kleuters van elke leeftijd rituelen opbouwen die verbondenheid uitdrukken en laten beleven. Een sfeer van warme aandacht voor elkaar is daarbij aangewezen. Zo kan elk kind tot zijn recht komen.

10. VERHALEN

In de communicatie met kleuters komt er ruimte om hun diepere belevingen te verwoorden, te verhelderen en te verdiepen. Via verhalen maken ze contact met belevingen en ervaringen die herkenbaar of nieuw zijn voor hen. Via verhalen kunnen kleuters ook de kracht en de diepte van geloven ontdekken. Kleuters leven zich snel en intens in een verhaal in. Zij zijn heel ontvankelijk voor de waarden in verhalen en ze gaan die sterk emotioneel invoelen.

Verhalen vervullen meerdere belangrijke functies binnen de levensbeschouwelijke en religieuze groei die tijdens de kleuterleeftijd op gang komt.

10.1 VERHALEN NODIGEN KLEUTERS UIT OM HUN LEEF- EN BELEVINGSWERELD TER SPRAKE TE BRENGEN

Als iemand goed vertelt, dan zie je het na twee zinnen al gebeuren: de kleuters zitten midden in het verhaal. Zij zijn al iemand in het verhaal. Zonder druk of confrontatie zie je kleuters hun eigen beleving herkennen. In gesprekken kan je de (jongere en oudere) kleuters verder bewust laten worden van hun eigen belevingen. Wanneer ze de kans krijgen om een verhaal of een personage te verkennen (b.v. in een rollenspel), kan dat hun beleving verhelderen, verdiepen of eventueel bijsturen.

Fantasieverhalen bieden specifieke kansen omdat ze duidelijk fictieve figuren aanbrenge. Daardoor zie je een zeer sterke rolopname bij de kleuters.

Een nieuwsgierig heksje mogen spelen, een uitgesloten verdrietige kleine reus, een bang klein beertje, ... het zijn kansen om kleuters dicht bij hun eigen beleving te laten komen.

Met verhalen kan gewerkt worden aan alle componenten voor levensbeschouwelijke en religieuze groei (zie deel 1). Verhalen kunnen het basisvertrouwen bevestigen, de eigen mogelijkheden doen ontdekken, verdriet helpen verwerken. Verhalen laten verbondenheid ervaren met zichzelf, met anderen, met de natuur. Verhalen laten waarden meebelev en roepen op tot moreel goed handelen. Verhalen uit verschillende culturen kunnen vertrouwd maken met levensbeschouwelijke en culturele verscheidenheid.

10.2 VERHALEN ROEPEN OP EN CONFRONTEREN

Een verhaal dat voor een aantal kleuters herkenbaar is, kan voor anderen in de klas nieuw en confronterend zijn. Ook dat is een functie van verhalen. Soms kan je ze heel bewust vertellen als uitnodiging voor een aantal kleuters om hun gedrag bij te sturen.

Een verhaal als 'Kom je met me spelen?' over een meisje dat verhuist en zich alleen voelt op de nieuwe school, kan kleuters zonder druk uitnodigen zich in te leven in de nieuwe kleuter in de klas die zich alleen voelt of die wat aan de kant wordt gezet. Ook hier ligt een weg om een kind uit een andere cultuur in de klas op te nemen.

10.3 VERHALEN: DRAGERS VAN WAARDEN

Verhalen zijn altijd 'waarde-vol': ze bevatten een visie op de mens, op geluk, enz., maar zijn daarom nog niet bruikbaar. Daarom vragen verhalen een kritische analyse.

Meestal zijn kinderboeken vanuit een goed waarde-aanvoelen geschreven of getekend. Juist omwille van de waarden, zijn verhalen in de levensbeschouwelijke opvoeding zo belangrijk. Kleuters beleven ze sterk mee. Ze kunnen hen bevestigen in hun positieve ingesteldheid tegenover de wereld, tegenover mensen en dingen. Zo zullen ze kleuters ook bevestigen in hun basisvertrouwen. Op die manier kan dat basisvertrouwen verder groeien. Verhalen laten kleuters toe zich in te leven in waardevolle visies en houdingen zonder te moraliseren.

Pluk van de Petteflet, een jongetje dat Annie M.G.Schmidt creëerde, laat kleuters gevoelig worden voor de natuur. Hij neemt hen mee in het opnemen van de zorg voor het behoud van de natuur. Het verhaal laat aanvoelen dat afkomst en uiterlijk niet belangrijk zijn in het leven. Het kiest voor een respectvolle en waarderende manier van omgaan met mensen, dieren en voorwerpen. En juist omdat het verhaal zo sterk is, heb je nergens het gevoel dat er 'gemoraliseerd' wordt.

Verhalen bieden ook waarden aan die kleuters thuis eventueel niet of weinig kunnen beleven (humor, vrijheid, natuurbeleving, creativiteit, gezelligheid, vergiffenis geven, ...). Dank zij de kleuterleidster krijgen ze kansen om die zelf ook uit te proberen. Tijdens hun spel en tal van andere activiteiten integreren ze een bepaald 'nieuw' gedrag.

Vooraf voor de morele ontwikkeling hebben verhalen en drama-activiteiten (o.a. rollenspel) een grote betekenis. Kleuters oefenen zich tijdens het vertellen of tijdens spelsituaties in het inleven en kunnen hierdoor ontdekken dat anderen iets anders aanvoelen of beleven dan zijzelf. Door onder meer rollenspel krijgen kleuters kansen om zich in iemand anders te verplaatsen en een situatie vanuit een ander perspectief te zien. Zulke perspectiefwissels zijn belangrijk voor hun morele ontwikkeling, omdat die de overstap naar een volgende morele fase stimuleren. Een kind moet zich namelijk eerst kunnen inleven in een ander voor het tot empathie of sympathie kan komen.

10.4 VERHALEN: DRAGERS VAN WAARHEID

Verhalen zijn ook dragers van waarheid.

Dat kan historische waarheid zijn, wanneer een verhaal bedoelt geschiedenis te vertellen.

Vele verhalen dragen existentiële waarheid in zich, wanneer ze de kinderen (en de volwassenen) uitnodigen hun eigen leef- en belevingswereld ter sprake te brengen (zie 10.1). Die verhalen zijn oproepend en confronterend (zie 10.2) omdat ze bepaalde levenswaarden aanbrenge(n) (zie 10.3).

Bijbelverhalen dragen geloofswaarheid in zich. Het zijn belijdenissen van het geloof in God en in Jezus. Het is noodzakelijk dat bijbelverhalen vanuit die geloofswaarheid worden verteld. Ook al kunnen kleuters die geloofswaarheid nog niet doorgronden - wie kan dat trouwens wel? - toch is het belangrijk dat kleuterleiders de verhalen vertellen vanuit een voeling met het geloofsgetuigenis dat erin uitgesproken wordt. Op dat alles wordt in volgend hoofdstuk verder ingegaan.

11. BIJBELVERHALEN

Bijbelverhalen hebben een bijzondere plaats in een godsdienstaanbod in de kleuterklas. Het zijn verhalen en ze spelen een unieke rol in de geloofscommunicatie: woord - woord - Woord. Er is een ruime keuze aan verhalen, die ook aan kleuters kunnen verteld worden. Wel is het belangrijk dat kleuterleidsters op een verantwoorde manier werken met deze verhalen: gelovig en pedagogisch verantwoord, met goed doordachte doelen en geschikte werkvormen.

11.1 BIJBELVERHALEN

Bijbelverhalen belijden het geloof in God en in Jezus. Om die verhalen te kunnen vertellen moet er eerst een diepere bodem gecreëerd worden. Dit is mogelijk door te werken rond de componenten van levensbeschouwelijke en religieuze groei, zoals ze in deel 1 beschreven zijn. Eerst bouw je een vertrouwensband op. In de omgang en in kleine dingen van elke dag maak je kleuters open en gevoelig voor het godsdienstige. Dit is de basis voor het vertellen van bijbelverhalen.

Het is niet zo belangrijk veel bijbelverhalen te vertellen. Met een paar goed gekozen en uitgewerkte bijbelverhalen kan je vaak meer bereiken! Belangrijk is dat je als kleuterleidster weet waar je naar toe wil en waarom je een bepaald verhaal vertelt. Zo zal de keuze van een verhaal niet gebeuren op basis van uiterlijkheden of details, maar omwille van de 'binnenkant' van een verhaal. De diepere ervaring of beleving die erin steekt moet herkenbaar zijn voor de kleuters.

Het is niet altijd aangewezen een volledig verhaal te vertellen. Soms is één beeld of een stuk uit het verhaal even zinvol. Zeker voor de jongere kleuters is dit soms de beste keuze.

In de kleuterklas worden heel wat 'tophit' bijbelverhalen verteld, terwijl ook heel wat 'onbekende' verhalen kleuters kunnen boeien.

11.1.1 VERHALEN UIT HET OUDE TESTAMENT

In het Oude Testament vind je heel wat mooie verhalen. Er zijn de mythologische verhalen over schepping en de ark van Noach. Er zijn de verhalen over Mozes en de uittocht, over de koningen David en Salomo, over profeten, over de ballingschap en het volk dat de kracht heeft om te herbeginnen. Er zijn psalmen en spreuken, enz.

Hoeveel mooie verhalen het oude testament ook heeft, de kleuterschool heeft andere doelen dan kleuters een veelheid aan verhalen te vertellen. Het gaat niet om de kwantiteit. Een aantal verhalen kunnen zeker een rol spelen. Bepalend is telkens hoe met deze verhalen wordt gewerkt. Ook een verhaal uit het oude testament vraagt om een rustige, diepgaande uitwerking die kleuters toelaat:

- verschillende aspecten van het verhaal te verkennen;
- vertrouwd te worden met de beelden in het verhaal;
- vertrouwd te worden met de heel eigen bijbeltaal in het verhaal;
- zelf deze beelden en deze taal te gebruiken: daartoe moeten kansen geboden worden;
- op hun tempo en met respect voor hun eigenheid uit te drukken wat dit verhaal bij hen oproept;
- zich in het verhaal te herkennen en zich met rollen te identificeren;
- het verhaal 'van henzelf' te laten worden.

Soms aarzelt men om een verhaal uit het Oude Testament te kiezen omwille van het godsbeeld dat er in wordt gehanteerd. Omdat dit probleem verder reikt dan alleen oudtestamentische verhalen, wordt dit in hoofdstuk 12 besproken.

Het is niet zo zinvol om hier een lijst te maken van 'bruikbare' oudtestamentische verhalen. Er zijn ook verschillen in de literaire genres. Mythologische verhalen als het scheppingsverhaal en het zondvloedverhaal vragen een andere aanpak dan verhalen over grote figuren als Mozes, Jozef en David.

Vooral de mythologische verhalen vragen een sterke doorvertaling en worden best in een heel BC geïntegreerd (zie 7.3.2).

Ook de keuze van werkvormen is belangrijk. Zo kan b.v. een verhaal als Ruth vanuit een prentbespreking worden opgebouwd, samen met de kleuters.

In 11.2 worden in de schuingedrukte 'voorbeelden' een aantal suggesties gedaan voor het werken met oudtestamentische verhalen.

11.1.2 VERHALEN UIT HET NIEUWE TESTAMENT

In het nieuwe testament staan verhalen over het leven van Jezus en de eerste kerk. Je kan in de evangeliën onderscheid maken tussen verhalen van en verhalen over Jezus.

Verhalen van Jezus

Jezus zelf vertelde heel wat parabels en gelijkenissen. Een aantal zijn eenvoudig genoeg om aan kleuters te vertellen. Andere vragen om vereenvoudiging en doorvertaling. Sommige parabels zijn nog te moeilijk. De jongste kleuters nemen parabels enkel als verhaal op; oudere kleuters begrijpen dat Jezus zelf die verhalen verteld heeft.

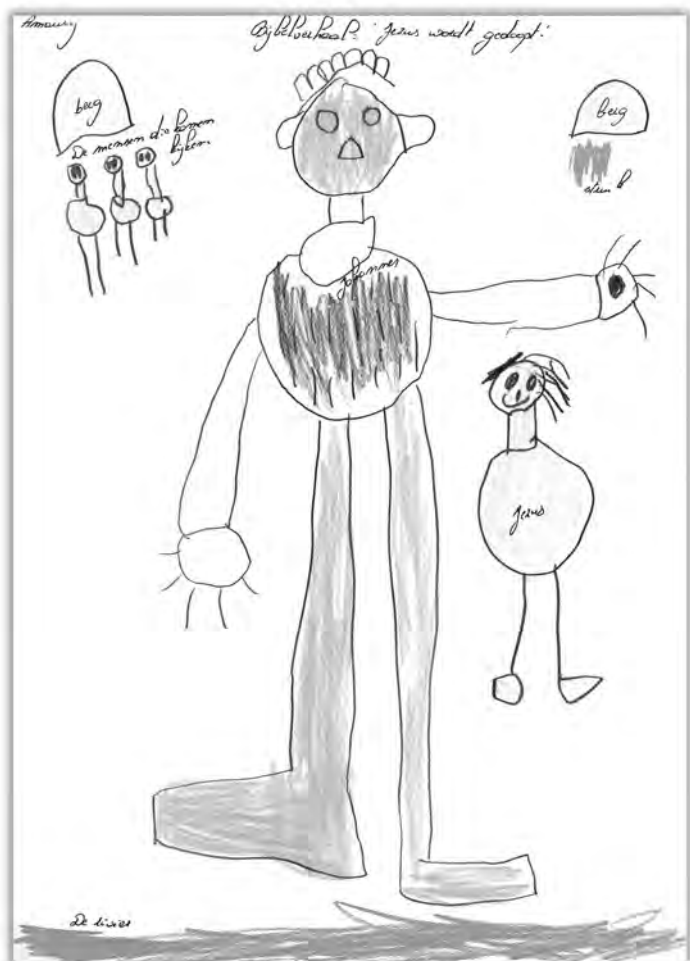
Het is boeiend te observeren wat kleuters met dergelijke verhalen doen. De oudere kleuters kunnen op zoek gaan naar betekenissen in deze verhalen. Ze geven zelf betekenis aan beelden die erin gebruikt worden. Ze zoeken zelf naar redenen van Jezus om een verhaal te vertellen. Door je begeleiding komen ze op het spoor van de diepere motivatie van Jezus, nl. zijn unieke relatie met God. Jezus laat door zijn verhalen mensen aanvoelen wie God is: de goede Vader, de Heer die gasten uitnodigt, de goede Herder, de zaaier, de heer die talenten geeft.

Verhalen over Jezus

Heel wat verhalen gaan over Jezus: de verhalen over zijn geboorte, over de roeping van vrienden, over ontmoetingen en gesprekken, over de laatste maaltijd met zijn vrienden, over zijn dood, over zijn leven over de dood heen, ... Ook die verhalen vragen om een eigen vertelstijl, zodat ze niet enkel tot 'historisch verslag' gereduceerd worden, maar dat de diepe en meerzinnige waarheid die ze in zich dragen kan oplichten.

Jezus ontmoet vele mensen, ook heel verschillende mensen, in verscheiden levenssituaties. Hij voert allerlei gesprekken met hen. Zijn omgang met mensen straalt liefde en gerechtigheid uit. Op die manier wordt Hij in die verhalen beleden als 'door God gezonden Zoon', 'Leraar van Godswege', 'Profeet van God', 'Heiland voor de mensen', 'de Messias'.

Ontmoetingsverhalen laten kleuters kennismaken met Jezus als iemand die er voor elke mens wil zijn, die aandacht

heeft voor mensen, die een speciale aandacht heeft voor wie er niet bij hoorde. Jezus geeft mensen steeds nieuwe kansen, veroordeelt niet, nodigt mensen uit om uit verziekte situaties op te staan en opnieuw te geloven dat het anders kan. Jezus spijkt mensen niet vast op fouten en steunt hen wanneer ze opnieuw beginnen. Jezus raakt mensen aan en geeft hen zo zijn warmte en zijn kracht. Hij helpt mensen terug in zichzelf te geloven. Jezus laat mensen rechtop staan en helpt hen te kijken naar waar het op aan komt. Hij gaat als een 'open mens' met anderen om. Mensen ervaren Jezus als 'vol van Gods' kracht', als 'Zoon van God'.

Kleuters zijn geboeid door de relatie tussen Jezus en de mensen. Je kan hen gericht laten kijken naar de gevolgen van de ontmoetingen met Jezus. Heel wat mensen werden er blij en diep gelukkig door. Jezus' wijze van omgaan met mensen wekte ook verwondering: "Wie is die man?" Zo kan je samen met de kleuters naar Jezus kijken vanuit het standpunt van diegene die Jezus ontmoet en je afvragen: wie is Jezus? Hoe gaat Hij met mensen om? Waarom staat Hij zo tussen de mensen?

Getuigenissen over de verrezen Jezus

Over de verrijzenis van Jezus als gebeuren zijn er geen verhalen. De verrijzenis als gebeuren hoort thuis in de geborgenheid van God. Wel zijn er verhalen die getuigen over de werkelijkheid van Jezus' verrijzenis. Die getuigen belijden: "Hij leeft!", "Hij is werkelijk opgestaan", "Hij leeft bij God en ook bij ons", "Na zijn dood heeft Hij zich laten zien". Verhalen over het lege graf en over verschijningen getuigen op hun eigen wijze van dat verrijzenisgeloof.

Het is moeilijk om die verhalen met hun eigen bedoeling aan kleuters duidelijk te maken. Kleuters interpreteren alles heel letterlijk. Ze zouden b.v. verrijzenis interpreteren als de dode Jezus die uit het graf komt. Ook tekeningen die dat suggereren zijn misleidend. Kleuters besluiten daaruit immers dat ook vandaag mensen die gestorven zijn zo maar uit hun graf kunnen komen.

Toch kunnen die getuigenissen over de verrijzenis niet achterwege gelaten worden. Het is noodzakelijk dat de kleuterleidster zelf eerst en vooral inziet dat die getuigenissen uitspreken dat Jezus leeft, ook na zijn dood. Ze kunnen dus niet herleid worden tot ervaringen van mensen, herinneringen of gevoelens van nabijheid.

Wel kunnen die ervaringen, herinneringen en gevoelens een instap zijn voor de kleuters. Wanneer iemand gestorven is, ervaren mensen soms dat die persoon er nog steeds is en dat je hem/haar heel dicht bij je kan voelen. Wie een gestorvene zo aanwezig weet, vindt daarin troost en kracht om verder te leven. Mensen kunnen die ervaring beleven omdat de overledene ook werkelijk leeft, ook na zijn/haar dood. Die betekenis van verrijzenis en leven na de dood kan aan kleuters worden meegegeven, opdat ze op een zinvolle manier met dood en rouwen leren omgaan.

Daarnaast is het ook aan te raden om het bijzondere en unieke van Jezus' leven, dood en verrijzenis op te roepen. Dat kan door gebruik te maken van poëtisch - metaforische taal die het mysterie hiervan in zich draagt. Bijvoorbeeld: rond kerstmis kunnen kinderen het blijde, het vreugdevolle mee ervaren in de volgende geloofsbelijdenis (eventueel in liedvorm): "Hij komt van also hoge, van also verre, en toch is Hij zo dicht bij ons, Hij heeft voor de mensen zoveel goede dingen gedaan."

Rond Pasen kan dan de verrijzenis als "terugkeer naar de Vader" mee opgenomen worden als duiding. Kleuters kunnen de diepere dimensie daarvan nog niet vatten, maar ze kunnen wel iets van het mysterie aanvoelen dat in die metaforen besloten ligt.

11.1.3 WONDERVERHALEN?

Wonderverhalen zijn een specifiek literair genre uit de bijbel dat als (té) moeilijk voor kleuters wordt ervaren. Vooral het feit dat kleuters verhalen - en dus ook deze verhalen en beelden - letterlijk nemen, doet vaak besluiten om geen wonderverhalen te vertellen. In het nieuwe testament stelt dat een heel specifieke vraag: als alle wonderverhalen (genezingen, uitdrijvingen van boze geesten, dodenopwekkingen en natuurwonderen) weglaten worden, wordt dan het beeld van Jezus niet vertekend?

Je vindt wonderverhalen in het Oude en het Nieuwe Testament. De aanpak die hier aangegeven

wordt, richt zich vooral op verhalen uit het Nieuwe Testament, maar kan ook op de verhalen uit het Oude Testament worden toegepast.

Je kan differentiëren volgens de leeftijd van de kleuters. Bij 4-jarigen kan je verkennend en associatief werken met een beeld uit zo'n verhaal, zonder daarbij het hele verhaal te vertellen. Bij 5-jarigen kan je in een aantal van deze verhalen het wonder als metafoor (beeld voor iets diepers) uitleggen, op voorwaarde dat het symbolisch spreken verwijst naar een ervaring van de kleuters.

De angst van de leerlingen in 'de storm op het meer' is voor kleuters herkenbaar. De ervaring dat Jezus mensen rustig maakt en bemoedigt, is een godsdienstig antwoord op die angst. Dat het beeld van de storm oproept wat mensen onrustig, bang maakt, kunnen kleuters heel goed vatten. Ook het rustig worden door de fysieke aanwezigheid van Jezus is voor hen herkenbaar. Het verhaal moet dus zo aangepast worden dat de klemtoon niet op het stillen van de storm ligt en dat Jezus niet als tovenaars wordt voorgesteld. Juist omwille van de kracht van het verhaal - Jezus die ons nabij blijft en bemoedigt - kan het verteld worden aan de oudste kleuters. (Mc. 6, 45-52 en Mt. 14, 22-34)

Verhalen over genezingen

'Genezingen' gebeuren in de context van een ontmoeting. Door de beeldtaal wordt juist uitgedrukt dat mensen veranderen wanneer ze Jezus ontmoeten. Mensen staan op en gaan naar anderen toe, mensen willen terug anderen aankijken en zien voor het eerst met een open blik, mensen horen anderen en kunnen terug samen-leven, ... Het leven van mensen wordt grondig dooreen geschud door de ontmoeting met Jezus. Hun leven neemt een nieuwe wending. Die 'wondere' ervaring van Jezus' omgang met mensen heeft men in verhalen uitgeschreven. Het zijn dan ook 'sterke' verhalen, die juist het unieke van Jezus willen weergeven: Hij is Heiland voor de mensen, van God gezonden.

Je hoeft die verhalen niet uit de weg te gaan, maar je kan ze ook niet letterlijk vertellen. Die verhalen moeten zo aangepast en verteld worden dat ze laten aanvoelen hoe krachtig Jezus - vanuit de verbondenheid met zijn Vader - met mensen omgaat. De 'verwondering om Jezus' is het voorname dat moet doorklinken in de verhalen. Ook kleuters kunnen delen in die verwondering.

De blinde Bartimeüs wordt beter van de ontmoeting met Jezus. Jezus roept hem bij zijn naam en heeft aandacht voor hem. Bartimeüs hoort erbij en dat maakt hem diepgelukkig. Hij wil bij Jezus blijven. (Mc. 10, 46-52)

De schoonmoeder van Petrus is ziek. Jezus gaat naast haar bed zitten en houdt haar hand vast. Na een tijdje voelt ze zich beter en wil ze opstaan. Jezus' aanwezigheid maakte haar beter. Ook dit verhaal vertelt dat de genezene Jezus wil 'dienen'. (Mc. 1, 29-31)

Verhalen over natuurwonderen

Natuurwonderen gebeuren met dingen en natuurelementen. Toch vertellen die verhalen ook over het goede dat aan mensen gebeurt. Die verhalen bevatten een zeer sterke symboliek, die vooral afkomstig is uit het Oude Testament. Met die beelden wordt Jezus getekend als Messias, de gezondene van God. Deze symboliek is voor kleuters niet echt haalbaar. Daarom kunnen die verhalen enkel verteld worden als de ervaringen erin voldoende herkenbaar zijn voor de kleuters. Het voorbeeld van 'de storm op het meer' is hierboven voorgesteld. Het feit dat Jezus mensen rustig maakt en bemoedigt is herkenbaar. Kleuters weten immers wat angst is. Mits de nodige aanpassingen is dat verhaal zinvol voor kleuters.

Verhalen over dodenopwekkingen

Die verhalen getuigen van het geloof van christenen dat het leven niet eindigt bij de dood. Niet alleen Jezus, maar alle mensen zijn door God geroepen om te verrijzen. Verrijzenis is niet hetzelfde als 'een dode die weer tot leven komt'. Kleuters kunnen niet anders dan dit magisch opvatten. Ook bepaalde prenten geven daar aanleiding toe! "Komt oma dan ook uit haar graf?" Daarom is het beter die verhalen niet te vertellen in de kleuterklas.

Magische interpretaties

Kleuters interpreteren alles letterlijk en komen op die manier tot een magische interpretatie van de wonderverhalen. Dat is geen probleem als het om een voorbijgaande fase gaat. Het is belangrijk dat kleuters voelen dat jij als volwassene deze wonderen anders aanvoelt en begrijpt. Je hoeft de magische voorstellingen van kleuters niet af te breken, maar ook niet te stimuleren. Je legt er gewoon een eigen, eenvoudige, authentieke duiding naast.

Wonderverhalen kunnen ook zo verteld worden en met prenten ondersteund, dat kleuters aanvoelen dat mensen beter worden van hun ontmoeting met Jezus. Je eigen omgaan met die verhalen en de actualisatie ervan zijn daarvoor essentieel. Kleuters zullen aan jouw vertelstijl en aanpak ervaren dat het verhaal niet als 'miraculeus' te verstaan is. Daarom is het belangrijk dat je jezelf verdiept in de geloofsboodschap in elk van die verhalen.

Als kleuters hun Jezusbeeld magisch inkleuren is een discussie erover met hen heel moeilijk. Ze zitten nu eenmaal in een leeftijdsfase die door hun magisch omgaan met de dingen getypeerd wordt. Indien je hun magische voorstelling wil wijzigen, kan dat door het vertellen van bijbelverhalen die een ander beeld van Jezus aanreiken. Op die manier corrigeren kleuters gaandeweg - meestal ongemerkt - hun eigen gods- en Jezusbeelden.

Je zal je bewust moeten blijven van je eigen houding tegenover deze wonderverhalen. Als je er zelf niet uitkomt of als je er niet in slaagt om een niet-magisch Jezusbeeld mee te geven door deze verhalen, vertel je ze beter niet. Je kan de kleuters namelijk opzadelen met iets waar jij als volwassene mee zit en wat zij niet begrijpen.

Geef kleuters tijd om het verhaal te verkennen en uit te diepen. Muzische werkvormen als zingen, schilderen, kleien, knutselen, dansen en bewegen op muziek, drama, ..., bieden kansen om met het diepere van een bijbelverhaal én met hun eigen aanvoelen hiervan contact te maken.

11.2 WELKE DOELEN WIL JE BEREIKEN?

Werken met bijbelverhalen bij kleuters is een spannend gebeuren: enerzijds is de aansluiting bij de leefwereld van de kleuters zeker niet evident te noemen, anderzijds is het opvallend dat kleuters van deze verhalen houden.

Enkele vragen vooraf

- Waarom denk ik bij mijn BC aan dit bijbelverhaal?
- Wat heeft het bijbelverhaal in zich, wat is de kracht van dit verhaal voor de kleuters? Wat kan het verhaal bij kleuters losmaken? Is het verhaal geschikt voor hen?
- Welke plaats krijgt dit bijbelverhaal in mijn BC?
- Hoe ga ik het binnenbrengen in de klas? Wat doe ik vooraf om de kleuters zoveel mogelijk kansen te geven het verhaal te begrijpen en het diepere ervan aan te voelen? Hoe start ik? Wat voorzie ik als afsluiting?

- Welke kansen voorzie ik voor de kleuters om met dit bijbelverhaal te 'werken' in de klas? Hoe laat ik hen dit verhaal verkennen? Hoe help ik hen op zoek te gaan naar het diepere erin? Kunnen kleuters met elkaar en met mij als kleuterleidster hierover in gesprek gaan?
- Hoe kan ik samen met de kleuters naar het verhaal luisteren? Hoe kunnen we elkaar beluisteren en samen op zoek gaan naar de betekenis?
- Welke symbolen zitten er in dit bijbelverhaal en hoe ga ik er in de klas mee om?
- Welke kansen voorzie ik voor kleuters om dit bijbelverhaal te integreren?
- Wat doe ik opdat kleuters zich zo verscheiden mogelijk kunnen uitdrukken?
- Hoe bied ik kleuters de veiligheid (o.a. door differentiatie) om zich persoonlijk uit te drukken?

Welk doel wil je bereiken?

Je kan bijbelverhalen vertellen vanuit heel verschillende doelstellingen:

- Kennismaken met de bijbel als boek.
- Kennismaken met een bijbelverhaal.
- Het bijbelverhaal verkennen.
- Jezus leren kennen die vertelt, helpt, troost, mensen ontmoet.
- Eigen associaties maken bij een bijbelverhaal, bij een bijbelfiguur of -beeld.
- Zichzelf of eigen ervaringen herkennen in een bijbelverhaal of in een personage van het verhaal.
- Zich inleven in een personage: de gevoelens van dat personage meebelevén.
- Aanvoelen wat een verhaal of een beeld uit een verhaal betekent.
- Samen zoeken naar de diepere betekenis van een bijbelverhaal.
- De diepere betekenis van een bijbelverhaal of een beeld op een 'creatieve' eigen wijze uitdrukken (via taal, muziek, dans, lichaamsexpressie, beeldend, ...).
- Ontdekken dat Jezus beelden gebruikt om over God te spreken.
- ...

Welk doel je vooropstelt is afhankelijk van de leeftijd van de kinderen, van het bijbelverhaal zelf, maar ook van de plaats die dit bijbelverhaal krijgt in het proces dat je tijdens dit BC wil opbouwen. In een volgende stap kies je dan de werkvorm in functie van het gekozen doel. In 11.3 vind je hierover meer.

Afhankelijk van de leeftijd

Niet alle bijbelverhalen zijn geschikt voor kleuters. De leeftijd en de mogelijkheden van de kinderen bepalen de keuze van en het omgaan met de essentie van een verhaal. Bijbelverhalen zijn bestemd om iets in de luisteraar wakker te maken. Zo kan je bij de keuze en de uitwerking vooraf telkens de

vraag stellen: "Hoe kan het verhaal kleuters helpen om te groeien?".

Kleuters mogen op hun eigen wijze ingroeien in hun omgaan met bijbelverhalen. Daarom zullen de doelen en dus ook de werkvormen verschillen naar gelang van de leeftijd van de kleuters.

Een voorbeeld:

In elke kleuterklas kan je het verhaal van de goede herder vertellen. Het doel en de werkwijze zullen dan wel sterk verschillen van klas tot klas.

• Bij *peuters* kan je als doel stellen dat de peuters in de figuur van de goede herder hun eigen vader- en moederervaring herkennen. De zorg van de herder voor zijn schapen krijgt de sterkste klemtoon. Door het al dramatiserend te vertellen kunnen de peuters zich inleven in de rol van 'schaap' (diegene waar goed voor wordt gezorgd!). Zij kunnen meebelevén hoe

verdrietig de herder is als hij het schaap kwijt is. Zij delen in de vreugde wanneer het wordt teruggevonden. Elk om de beurt willen ze 'verloren schaap' zijn, want dat wordt door de juf geknuffeld wanneer het wordt teruggevonden. Het basisvertrouwen wordt hierdoor versterkt.

- In een *tweede kleuterklas* kan je als doel stellen: het verhaal als 'verhaal door Jezus verteld' verkennen. Het beeld van de herder wordt verder verkend: wie draagt zorg voor ons? Je kan vertrekken

met een prent van Jezus die zit te vertellen: "Waarover vertelt Jezus? Zal ik jullie een van zijn verhalen vertellen?". Na het verhaal kan er gedramatiseerd worden. Er zijn ook andere verwerkingsmogelijkheden: een schaap kleien, een eigen 'herderboek' maken, een groepswerk maken over de mensen die zorg voor ons dragen, iets knutselen voor wie voor ons zorgen, ...

- In een *derde kleuterklas* kan het doel zijn: verder en dieper doorwerken met het beeld van de herder. Dit vraagt enige differentiatie.

In een kleine groep kan je gaan filosoferen: is er iemand die zorg draagt voor iedereen? Waarom zou Jezus dit verhaal vertellen? Waarom zou hij God 'herder' noemen? Die kleuters kunnen aanvoelen dat de betekenis van het verhaal dieper reikt dan eerst gedacht.

Voor de meeste kleuters kan je het houden bij de herkenning van hun ouders in de zorg van de herder. Zij kunnen het verhaal van de goede herder als Jezusverhaal herkennen.

Er zijn ook kleuters die weinig of geen ervaring hebben met mensen die voor hen zorgen. Ook zij verdienen voldoende aandacht bij het spreken rond dit verhaal.

Het is belangrijk dat alle kleuters kansen krijgen om met het verhaal te 'werken': het leren kennen, de inhoud en de beelden verkennen, met elkaar en met de kleuterleidster in gesprek gaan, in de band met de kleuterleidster iets herkennen van de zorg van die herder, expressiekansen krijgen bij de basiservaring dat mensen van hen houden en hen verzorgen.

Ook in functie van de leeftijd ga je met het vertellen van een bijbelverhaal of met een beeld uit een verhaal verschillende doelen kunnen nastreven. Vooral bij de jongere kleuters hoeft je niet steeds het hele verhaal te vertellen. Soms gaat het maar om één aspect van een verhaal of breng je aan de hand van één of twee prenten een beeld aan. Je kan dit ook zo als doel uitschrijven: kleuters leren Jezus kennen die '...' (bijvoorbeeld zorgend) met mensen omgaat.

Bij jonge kleuters kunnen zo aspecten van Jezus' persoonlijkheid worden aangebracht zonder het hele verhaal te vertellen. Jezus ziet langs de weg een man die ziek is. Hij gaat naar hem toe, legt zijn hand op zijn hoofd en blijft een beetje bij hem. De man is blij dat iemand hem ziet en hem nabij is.

Afhankelijk van de plaats in het proces van een BC

Bijbelverhalen hebben eigen doelstellingen, maar de manier waarop die bereikt worden heeft ook te maken met de plaats in het hele BC.

- Is het bijbelverhaal je basisverhaal waarop je het BC opbouwt? Dan zal je het bijbelverhaal vrij vroeg in het BC vertellen en nadien verder uitdiepen.

Je werkt in de derde kleuterklas een BC uit rond de ark van Noach. Het verhaal wordt de eerste dag verteld. De dagen nadien worden kleine stukken opnieuw verteld. De laatste dag wordt het BC afgesloten met een viering waarin het verhaal aan de hand van schilderijen en kleiwerkjes van de kleuters wordt gereconstrueerd.

- Je kan een BC ook opbouwen in de richting van een bijbelverhaal. Je kan dan samen met de kleuters vooraf de diepere beleving verkennen, die in het bijbelverhaal tot uiting zal komen. Het bijbelverhaal komt dan centraler in het BC terecht.

Bij de allerjongste kleuters ga je voor het eerst over Jezus vertellen als diegene die alle mensen graag ziet. De eerste dagen grijp je die ervaringen aan, waarbij ze oog krijgen voor 'de mensen die voor ons zorgen en die ons graag zien'. B.v. het eetmoment, het verzorgen van een knie na de speeltijd, de directie die iets brengt, de leerkracht op de speelplaats die je bij de hand neemt, een kleuter die een andere kleuter troost, oma die ons na school opwacht, mama die mij een appel of koek meegeeft, papa die mij draagt, ... Pas daarna vertel je over Jezus. Het verhaal wordt herkenbaar vanuit de ervaringen die in de voorbije dagen speciale aandacht kregen.

In de tweede kleuterklas werk je een BC uit vanuit de observatie dat nogal wat kleuters bang zijn van iets. Het godsdienstaanbod bouw je op rond een stuk uit 'de storm op het meer' met als centrale zin: 'Waarom zijn jullie bang? Ik ben toch bij jullie.' Als doel hiervoor stel je voorop dat kleuters Jezus leren kennen als diegene die er is en die mensen nabij blijft. Nadien wil je kleuters laten ontdekken dat je Jezus heel dicht bij je kan weten als het rustig en stil is rondom jou. Op zulke momenten kan je Jezus heel wat vertellen. De verdere doelen hebben dus met gebedsopvoeding te maken. Het verhaal van de storm 'werkt' in dit BC anders dan in een andere context.

- Soms wordt een verhaal niet in zijn geheel verteld. Wel vertel je elke dag een stukje, om het pas in de afsluitende viering samen te brengen.

In de derde kleuterklas werk je een BC uit rond natuurelementen. Je wil kleuters laten aanvoelen dat de natuur 'Gods schepping' is. Het scheppingsverhaal zal - als je het vertelt uit Genesis - door de kleuters opgenomen worden als een getrouwe weergave van de manier waarop God als grote kunstenaar dit alles heeft gemaakt. Daarom kies je er niet voor om het scheppingsverhaal zo te vertellen. Je wil de kleuters eerst intens laten genieten van de verschillende oerelementen. Je voorziet een gevarieerd aanbod om de natuurelementen plastisch te verwerken. Je sluit bij hun natuurbeleving aan met een verhaal over Franciscus, die vanuit eenzelfde natuurbeleving begint te zingen over zijn broers en zussen water, zon, wind, ... In een klein groepje ga je met kleuters filosoferen over de verhouding van jezelf als mens tegenover de natuurelementen: is er een moeder aarde? Is er iemand die voor de aarde zorgt? In de afsluitende viering 'maken' de kleuters een mooie wereld, met alles wat ze in de voorbije 14 dagen hebben gemaakt: schilderijtjes of driedimensionale werkjes.

In de gebedssfeer met rustige muziek vertel je dat mensen die zo blij zijn met het mooie in de natuur, God hiervoor willen danken, omdat ze voelen dat Hij ervoor zorgt dat al dat mooie er is. Als mensen zo blij zijn dan gaan ze - net als Franciscus - zingen. Zo zingen mensen al heel lang een lied over Gods schepping. Een aangepaste versie van het scheppingsverhaal vertel je of zing je terwijl zij hun werkjes samenbrengen.

Afhankelijk van het bijbelverhaal zelf

Er zijn verschillende soorten bijbelverhalen. Daardoor zijn er ook verschillende doelen die je met bijbelverhalen kan bereiken.

- Een aantal verhalen uit het Oude Testament (scheppingsverhaal, ark van Noach, ...) bevatten heel wat beelden. Je kan ermee werken door er bepaalde elementen of beelden uit te nemen.

Je kan het scheppingsverhaal uitwerken met als doel: aanvoelen dat al wat er is door God aan ons 'gegeven' is.

Je kan de regenboog aan het eind van het Noachverhaal leren zien als een teken van Gods verbond(enheid) met de mensen.

- Soms kan je een verhaal vertellen om kleuters met een specifieke geloofsbeleving of geloofsvraag te laten kennismaken.

Met een aantal stukjes uit psalmen kunnen kleuters ontdekken dat mensen God danken, voor Hem zingen en dansen, maar dat ze ook klagen over hun levenssituatie en God hun verdriet toeschreeuwen, ...

- Er zijn een aantal joodse figuren die voor kleuters betekenis kunnen krijgen wanneer ze hen via (vervolg)verhalen leren kennen. Jozef, Mozes, David, maar ook Ruth zijn toegankelijk voor kleuters wanneer over hen op een bevattelijke manier wordt verteld.

Doelen als: de verhalen over Jozef, Mozes, ... leren kennen en waarderen.

Soms kan je heel specifieke doelen stellen. B.v. bij het verhaal over de uitverkiezing van David: begrijpen waarom de profeet Samuël de kleine David kiest als nieuwe koning van Israël.

- In het nieuwe testament hebben verhalen ook zo hun specifieke doelen. Dit bleek in 11.2. Zelfs los van het verhaalgenre kan je verschillende doelen beogen.

Jezus leren kennen of een specifiek aspect van Jezus' persoonlijkheid leren kennen. Meeleven met Jezus of met iemand die Hij ontmoet. Zich kunnen inleven in de leerlingen of de tegenstanders van Jezus. Gevoelig worden voor een beeld uit een verhaal of begrijpen wat Jezus met dit beeld wil zeggen.

11.3 AANDACHTSPUNTEN BIJ HET VERTELLEN VAN BIJBELVERHALEN

Je kan je als kleuterleidster heel wat doelen stellen bij een bijbelverhaal. Je kan passende werkvormen uitzoeken om met een verhaal te werken in de klas. Maar als bijbelverhalen kleuters sterk aanspreken, dan is het op de eerste plaats omdat het verhalen zijn.

11.3.1 HET VERHAAL 'VERHAAL' LATEN ZIJN

Een kleuterleidster die goed kan vertellen, heeft snel de aandacht van de kleuters. Bijbelverhalen spreken kleuters aan wanneer ze goed worden verteld. In de kleuterklas is een goede 'verteller' meer nodig dan een goede 'exegeet'. Dus vertel maar, zonder vrees. Het feit dat je hebt leren vertellen, maakt je competent om ook bijbelverhalen te vertellen.

In een goede vertelling komt Jezus als hier en nu te beleven werkelijkheid aanwezig. Hij is te ervaren in de kleuterklas, in wat tussen kleuterleidster en kleuters en tussen de kleuters onderling mag gebeuren. De verhalen en de beelden uit de verhalen helpen om Jezus als 'Hij die hier bij ons is' te leren kennen.

Geen kwantiteit, wel kwaliteit

Het is niet de veelheid van verhalen die de geloofsontwikkeling mogelijk maakt, wél de koppeling van geloofsgegevens met eigen ervaringen van de kleuters. Door het aanbod in de kleuterklassen én door de begeleiding van het hele proces worden kleuters kansen tot geloofsgroei geboden.

Kleuters hebben tijd nodig! Het groeiproces van verkennen, verdiepen en integreren vraagt veel tijd. Kleuters hebben tijd nodig om zich bewust te worden van hun eigen ervaringen, die te verwoorden en op meerdere wijzen uit te drukken. Ze hebben ook rust en tijd nodig om diepgaander met geloof om te gaan en het persoonlijk te verkennen. Je kan hen rust en tijd bieden door met een bijbelverhaal bezig te zijn gedurende verschillende dagen en door een verscheidenheid aan werkvormen te hanteren.

Je begeleiding van dit proces tijdens een BC is gericht op het verdiepen van wat groeit in de groep. Als je dit voor ogen hebt, is het niet zo belangrijk of alles 'afgewerkt' wordt wat je jezelf vooraf als doel stelde. Belangrijker is het oog te hebben wat het verhaal met de kleuters 'doet' en hoe je dat

kan verdiepen. Dat vraagt soms om herhaling, om een andere werkvorm die de kleuters op een ander aspect van het verhaal laat ingaan, om samen stil worden of juist om uitbundigheid. Het is vooraf soms niet in te schatten hoe de kleuters zullen reageren. Maar als je merkt dat een verhaal kleuters aanspreekt of intrigeert, als kleuters vermoeden dat het om 'meer' gaat, dan is het zinvol om daar 'tijd' voor te maken .

11.3.2 BIJBELVERHALEN VRAGEN EEN EIGEN KADER

Bijbelverhalen kan je vertellen als andere verhalen, maar ze vragen toch om een eigen situering. Er komen soms begrippen of beelden in voor die vooraf enige verkenning vragen.

Als je aan jonge kleuters het verhaal van de goede herder wil vertellen zal je hen vooraf moeten laten verkennen wat een schaap en een herder is. Als dit gebeurt, kunnen ze beter vatten waarom het over een 'goede' herder gaat.

- Het is nuttig vooraf een beeld of een plaats uit het bijbelverhaal te verkennen (een herder, een vissersboot, een tempel, ...). Soms is een specifieke situering nodig, die kleuters helpt een verhaal te plaatsen.
- Gebruiken of rituelen, specifieke situaties die in het bijbelverhaal aan bod komen (samen aan tafel, brood breken, een tollenaar die aan de poorten van de stad geld int voor de Romeinen, ...) vragen enige uitleg.
- Het is aan te raden de diepere ervaring die het bijbelverhaal bevat, eerst op eigen niveau af te tasten. Deze ervaring wordt in het eigen leven geplaatst en verkend door een verhaal, een dramatisatie, prentbespreking, een versje of liedje, ... Zo wordt deze ervaring voor kleuters herkenbaar.
- Soms is het nodig het literaire genre van het bijbelverhaal aan te duiden. Zo kan bij een ontmoetingsverhaal vooraf verteld worden (eventueel aan de hand van een illustratie) dat Jezus op stap is met zijn leerlingen en een bepaalde persoon ontmoet of dat Hij een stad binnenging. Als het om een parabel of gelijkenis gaat kan je vooraf zeggen dat Jezus verhalen vertelde aan zijn leerlingen, aan de kinderen en de grote mensen. Je kan zo inleiden dat je nu zelf één van Jezus' verhalen wil vertellen.

Als kader voor het verhaal over de barmhartige Samaritaan kan je vertellen dat er mensen kwamen die zich afvroegen of Jezus het bij het rechte eind had. Het is aangewezen om ook na het verhaal terug te verwijzen naar die mensen. Je kan dan de kleuters uitnodigen om te zeggen wat ze van het verhaal vinden. Aan de oudste kleuters kan je vragen: wat zou Jezus met dat verhaal willen zeggen of ons willen leren? Wat gebeurt er met degene die Jezus ontmoet? Wat verandert er voor hem/ haar?

- Doordat kleuters sterk visueel gericht zijn, hebben ze nood aan illustraties. Illustraties kunnen direct bij het verhaal aansluiten en het verhaal historisch plaatsen of ze kunnen de diepere beleving van een bijbelverhaal vooraf laten verkennen en uitdiepen.

Criteria voor goede prenten

Goede prenten

- roepen diepere (geloofs)ervaringen op, verwijzen naar ...;
- ondersteunen een verhaal;
- zijn kindvriendelijk en aantrekkelijk;
- zijn aangepast aan de leeftijd: peuters hebben sobere, eenvoudige prenten nodig, oudere kleuters houden van meer details;
- nodigen uit tot hervertellen en meer 'in detail gaan' / verdieping;
- lokken de actieve betrokkenheid van de kleuters uit;
- maken actieve werkvormen mogelijk: prenten als vertrekpunt voor een gesprek of voor het samen opbouwen van een verhaal;
- werken een historiseren van bijbelverhalen niet in de hand door de verhalen 'letterlijk' voor te stellen.

- Een specifieke kadervertelling is een 'brugverhaal'.

Brugverhalen zijn die verhalen die je vooraf aan kleuters vertelt. Ze fungeren als 'brug', als 'opstap'. Zo helpen ze de kleuters om het bijbelverhaal te begrijpen.

Brugverhalen kies je omdat erin een inwendige dynamiek of diepere beleving van kleuters aan bod komt. Deze beleving uit het brugverhaal komt overeen met de diepere beleving in het bijbelverhaal dat je nadien wil vertellen. Dit is wél heel essentieel om een goed brugverhaal te hebben.

Als je wil dat kleuters het bijbelverhaal als een verhaal van hier en nu, van jou en van hen kunnen beleven, dan is het belangrijk dat ze de beleving uit het verhaal kunnen koppelen aan hun eigen ervaringen en belevingen. Om dit mogelijk te maken kan je kiezen voor een tussenstap, zoals het vertellen van een brugverhaal. Achteraf ga je het verhaal ook verwerken en er actief iets mee doen. Dat maakt mogelijk dat kleuters een bepaalde beleving of ervaring verkennen die dichter bij de eigen leefwereld ligt dan een verhaal uit Jezus' tijd.

Elk goed kinderboek kan een brugverhaal zijn. Het kan een fantasieverhaal zijn, een sprookje, een prentenboek, ... Zelfs één prent uit een boek kan als brug functioneren. Je kan ook werken met versjes of liedteksten of met een deeltje uit een dik boek. Verhalen met een sterk moraliserende onder- of boventoon kunnen niet werken als brugverhaal, vermits ze een open herkenning voor kleuters in de weg staan.

De keuze van het juiste brugverhaal is héél belangrijk, omdat ook de volgende stappen nl. het vertellen en uitwerken van het bijbelverhaal hiervan voor een deel afhankelijk zijn.

11.3.3 DOORVERTALEN

Kleuters hebben behoefte aan een eenvoudige 'doorvertaling' van bijbelverhalen. De taal- en denk-ontwikkeling van kleuters vraagt dat. 'Doorvertalen' betekent dat de literaire taal van een bijbelverhaal wordt omgezet in spreektaal en dat de taal van volwassenen wordt aangepast aan de mogelijkheden van de kinderen. Zo wordt een verhaal begrijpelijker. Omdat kleuters alles letterlijk begrijpen, wordt ook in functie daarvan gekeken of ze de beelden of symbolen uit een verhaal kunnen aanvoelen.

Niet alleen de taal of de stijl worden aangepast. Het is voor de jongste kleuters soms nodig in een verhaal maar één gedachte of één sterke ervaring te benadrukken. Wél zal de doorvertaling de oorspronkelijke dynamiek van het bijbelverhaal moeten respecteren.

De vertaling moet wel zo gebeuren dat het nog mooie 'verhalen' blijven die de kleuters aanspreken. De geloofsboodschap klinkt er even sterk in door als in de oorspronkelijke bijbeltekst. Er kunnen geen onechte of moraliserende boodschappen aan toegevoegd worden.

Speciale aandacht vragen het godsbeeld en het Jezusbeeld dat in de doorvertaling gehanteerd wordt. Van de kleuterleidster wordt enige alertheid verwacht om zich bewust te worden van het godsbeeld en/of het Jezusbeeld dat ze doorgeeft aan de kleuters.

Kinderbijbels

Er wordt bij het vertellen van bijbelverhalen veel gebruik gemaakt van kinderbijbels. De keuze van een verhaal wordt soms zelfs meebepaald door de vertaling in een kinderbijbel. Er zijn grote kwaliteitsverschillen tussen kinderbijbels. Heel wat kinderbijbels zijn niet voor kleuters geschikt. Sommige kinderbijbels zetten kleuters op het verkeerde been. Ze sluiten zeer dicht aan bij de oorspronkelijke tekst, maar herschrijven die alleen maar. Voor heel wat verhalen wekt dit de indruk dat het enkel historische verhalen zijn. Op die manier is historiseren niet te vermijden.

Daarom is het nodig dat je zelf op voorhand nagaat of de tekst van een kinderbijbel geschikt is of niet. Je kan hierbij te werk gaan op basis van volgende vragen:

- Liggen de omschrijvingen en de toevoegingen in de lijn van de bedoeling van de oorspronkelijke tekst? Bevorderen ze het begrijpen van de inhoud?
- Zit in de verhaalttekst nog dezelfde dynamiek als in het oorspronkelijke verhaal? Legt men in de doorvertaling van b.v. bekeringsverhalen de klemtoon op de ommekeer van mensen als ze Jezus ontmoeten?
- Is de taal aangepast aan kleuters? Kleuters hebben nood aan een 'vertelboek' en niet aan een 'leesboek'.
- Worden vreemde uitdrukkingen, begrippen, instellingen, toestanden en namen weggelaten, 'vertaald' of verklaard? Staat men stil bij de betekenis ervan en wordt die naar kleuters toe gebracht?
- Hoe worden wonderverhalen behandeld? Worden in de verwoording en/of de illustraties niet-historiserende interpretatiesleutels aangereikt? Worden wonderverhalen zo doorvertaald dat kleuters niet bij het 'sensationele' blijven hangen? Stimuleren tekst en/of illustraties hun symboolgevoeligheid?
- Brengt de verteller een neutraal verhaal, of getuigt, verkondigt hij? Spitsen de verhalen zich toe op een godsdienstige boodschap? Vloeit de boodschap voort uit het verhaal?
- Welk beeld van God en Jezus wordt voorgehouden? Hoe verhoudt Jezus zich tot God?
- Komen het Oude en het Nieuwe Testament voldoende tot hun recht in hun eigenheid?
- Stimuleren de illustraties tot creativiteit?
- Is de aard van de opgewekte gevoelens verantwoord voor kleuters?
- Bereidt de kinderversie voor op de latere omgang met de originele bijbeltekst?

11.3.4 WERKVORMEN

Werkvormen worden gekozen om doelen te realiseren in een specifieke klassituatie: om die doelen te bereiken kies je voor 'déze werkvormen' voor 'déze kleuters' in 'déze klassituatie'. Het is belangrijk dat zowel de gekozen doelen als de gekozen werkvormen echt in dienst staan van de ontwikkeling van kleuters. De kleuters moeten tijd en ruimte krijgen om met het godsdienstige kennis te maken. Er moet voldoende vrijheid gegeven en veiligheid geboden worden.

Actieve participatie van kleuters stimuleren

Kleuters kunnen b.v. een verhaal opbouwen door de prenten te bespreken. De begeleiding van de kleuterleidster stimuleert dat ze zich inleven en dat ze verbanden zien tussen de prenten en hun eigen ervaringen. Het verbeeldingsvermogen van de kleuters wordt bevorderd. Het bijbelverhaal dat je nadien vertelt, zal hun eigen verhaal verdiepen en eventueel bijsturen.

Bibliodramatische werkvormen stimuleren de inleving in en de identificatie met bijbelse personages. Kleuters gaan - nadat ze het bijbelverhaal hebben gehoord - zelf aan de slag met het verhaal. Als kleuterleidster hoef je de betekenis van het verhaal niet direct in te vullen. Je geeft kleuters kansen om op een persoonlijke manier met het verhaal om te gaan. Bovendien wordt de groepsdynamiek sterk gestimuleerd. Door te spelen dagen kleuters elkaar uit tot inleving in en reactie op elkaar. Al doende geven ze betekenis aan hun 'spel'. Door een dergelijke inleving kom je - als kind én als volwassene - in de verhalen verscheiden dimensies op het spoor.

De begeleiding van dergelijke werkvormen vraagt structuur en organisatie.

Meestal werk je klassikaal, maar soms is het nodig om in kleine groepen te werken en te differentiëren. Een aantal werkvormen vragen nl. dat kleuters zich veilig voelen bij elkaar. In kleinere groep is

ook diepgaandere communicatie mogelijk.

Deze werkvormen vragen ook om een open begeleidingsstijl. Als je kleuters wil stimuleren om actief bezig te zijn met een verhaal, kan je niet alles vooraf invulling of richting geven. Kleuters krijgen ruimte om zelf te zoeken, uit te drukken, te bevragen, ... Zowel de kleuterleidster als de klasgenootjes zijn hierbij gesprekspartner en tochtgenoot. Samen wordt gezocht naar wat Jezus' omgang met mensen kan betekenen voor jezelf en voor anderen hier en nu. Waarden worden concreet doordat kleuters ze onmiddellijk actualiseren in hun spel of in hun gesprek.

Samen op zoek gaan naar betekenis

Wanneer kleuters de ruimte krijgen om zelf op zoek te gaan naar de betekenis van een bijbelverhaal of een beeld uit het verhaal wordt het boeiend. Als kleuterleidster zoek je met hen mee. Samen met de kleuters laat je je raken door het bijbelverhaal. De gelovige of diepere betekenis van het verhaal moet dan niet worden 'toegevoegd'. De moraal van het verhaal hoeft niet als 'zwart-wit' tegenstelling worden 'uitgelegd' als spiegel voor kleutergedrag. Het gebeuren dat op gang komt wanneer kleuters en kleuterleidster samen op zoek gaan, is zoveel rijker.

De kleuterleidster laat de oudste kleuters kiezen uit de prenten van het verhaal van de roeping van de leerlingen. Door de prenten te bespreken bouwen ze het verhaal op. De kleuterleidster stimuleert de inleving en het verbeeldingsvermogen van de kleuters. Ze vertellen dat Jezus maar wat loopt te denken langs het water. Hij roept die twee mannen, maar ze weten nog niet waarom. Als ze later een prent zien met twaalf blijde mensen rond Jezus, vertellen ze: "Ah daarom vraagt Hij om mee te gaan; Hij heeft vrienden nodig."

Na het hervertellen van het Zacheus verhaal nodigt de kleuterleidster Zacheus uit in de klas. Hij neemt plaats op 'de lege stoel'. Kleuters stellen vragen en beantwoorden deze vragen zelf 'als Zacheus'. Het aanvankelijk verkennen groeit geleidelijk aan naar echte interesse. De vragen komen vlot na elkaar. De antwoorden verdragen hun concentratie. Eén van de kleuters vraagt aan Zacheus wat er thuis bij hem gebeurd is toen hij met Jezus aan tafel zat: "Waarom ben jij zo veranderd?" De kleuterleidster legt even stil en vraagt wie van de kleuters daarop wil antwoorden. Zeven kleuters komen na elkaar antwoorden. Hun antwoorden maken duidelijk dat ze sterk aanvoelen dat dit een bekeringsverhaal is.

11.3.5 EXPRESSIE EN VERANKERING

Bijbelverhalen brengen heel specifieke geloofservaringen ter sprake. Door zich in bijbelpersonages in te leven, kunnen kleuters deze (mee)beleven. Het diepere van een bijbelverhaal kan kleuters soms écht raken: het boeit en intrigeert hen of het stoot hen af. Welke beleving kleuters ook associëren met een bijbelverhaal, ze hebben behoefte aan expressie. Door zich uit te drukken kunnen ze zich meer bewust worden van hun persoonlijke beleving en ermee omgaan.

Door een bijbelverhaal op een expressieve wijze te benaderen is er ook meer kans dat kleuters de beeldtaal of de bijbelse geloofstaal verdiepen. De expressie maakt de band duidelijk tussen de eigen ervaringen en de geloofstaal. Je gaat tijdens dergelijke activiteiten ook best in gesprek met individuele kleuters: "Wat maak je? Wie is dit? Wat voelt hij? Waarom kijkt hij zo? Hoe voel jij je dan?"

De begeleiding van dergelijke expressiekansen vraagt een ontmoetende leerkrachtstijl. Je kan de creativiteit van kleuters stimuleren door gedurende het hele schooljaar een ruime waaier van uitdrukkingsmogelijkheden aan te bieden. De leerplannen muzische opvoeding van het VVKBaO geven aanwijzingen om ook de religieuze verbondenheid of de gelovige beleving uit te drukken: beschouwen en creëren, muzikale vorming, muzisch taalgebruik, bewegingsexpressie en dramatisch spel.

Kansen tot verankering

Bijbelverhalen worden niet zozeer verteld opdat kleuters ze zouden 'horen' en er zoveel mogelijk zouden (her-)kennen. Je voorziet tijd en werkvormen om het diepere in een bijbelverhaal op het spoor te komen. Als dit 'werkt' gaan kleuters hun eigen ervaringen in het verhaal herkennen. Voor hen krijgt dit bijbelverhaal betekenis. Ook voor kleuters uit een andere godsdienst bied je bijbelverhalen als zinvolle referentie aan. Je werkt aan verdieping. Je wil een beeld uit een verhaal dat aan de eigen ervaringen van de kleuters gekoppeld is, ook laten 'vasthouden'. Je kan dit door een aantal visuele elementen in de klas te houden zodat kleuters er later nog actief mee kunnen omgaan. Aanvulling van de hoeken kan ook de verankering stimuleren.

Vanuit het verhaal van de ark van Noach krijgt de regenboog betekenis. De kleuters schilderen een grote regenboog, die in de onthaalkring wordt opgehangen. Ze maken afspraken over hoe ze met elkaar willen omgaan dit jaar. De aanwezigheid van de regenboog speelt hier een rol: regelmatig grijpen kleuters er spontaan naar terug.

In de godsdiensthoek blijven de prenten van een bijbelverhaal nog een hele tijd hangen. Er liggen ook 'verkleinde' prenten bij, die kleuters tijdens vrij spel voor zichzelf mogen inkleuren. Ze kunnen die ook meenemen naar huis.

Rond moederdag of vaderdag wordt het verhaal van de goede herder herverteld. De kleuters leggen vrij snel de band tussen de herder uit het verhaal en 'hun herders'.

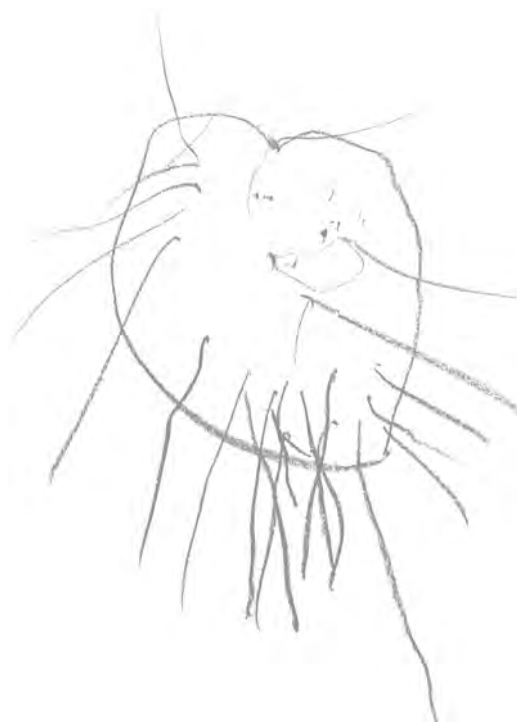
11.3.6 EN DAN ... GA JE WERKVORMEN KIEZEN

Er zijn ontelbare werkvormen om met en rond bijbelverhalen te werken. Enkele voorbeelden:

- Het verhaal vertellen en nadien bespreken.
- Vertrekken van een prent uit het verhaal, die door de kleuters besproken wordt.
- Vertrekken van een prent uit het verhaal: de kleuters hierbij laten associëren.
- Vertrekken van een lied over het verhaal: de kleuters hierbij laten associëren.
- Vertrekken van alle prenten van het verhaal. Elke kleuter kiest een prent die hem/haar aanspreekt. Terug in de groep wordt het verhaal opgebouwd door de prenten te bespreken. De kleuterleidster stimuleert de inleving van de kleuters.
- Vertrekken met een 'brugverhaal' (zie 11.3.2).
- Vertrekken van een concrete ervaring, zoals 'ik ben bang' (b.v. een kleuter die op de speelplaats zijn juf niet meer vindt).
- Vertrekken van non-verbale uitingen van de kleuters rond bepaalde ervaringen: schilderen, kleien, mime, ... Pas daarna een gesprek.
- Vertrekken met een inleefspel waarin de kleuters een bepaalde spanning beleven die voorkomt in het bijbelverhaal. Spanningen als groot - klein, rust - storm, uitgesloten worden - erbij horen, verlamd zijn - in beweging komen, bang zijn - zich veilig voelen. Door deze inleefspelletjes voelen oudere kleuters sneller aan dat het in een bijbelverhaal om iets 'meer', iets diepers gaat. Inleefspelen vergroten de kans op betrokkenheid.
- Bibliodrama: een verhaal vertellen en bibliodramatisch verwerken, b.v. de lege stoel, een verhaal inlevend spelen, ...
- Vertrekken met een kringgesprek rond een bepaald gevoel in een klein groepje kleuters. Diepere ervaringen of de gevoelens die hiermee samenhangen, worden in de veiligheid van de kleine groep besproken. De kleuterleidster kan hierbij sterk aanvoelen wat in dit verband bij de kleuters leeft. Zo kan ze op voorhand enkele mogelijke reacties voorzien. In een aantal 'moeilijke' klassituaties is deze werkvorm aangewezen.
- Dramatiserend vertellen van een bijbelverhaal: de kleuters krijgen onmiddellijk een rol en spelen mee. Vooral bij de jongste kleuters is dit een aangewezen werkvorm.
- Een bijbelverhaal als vervolvertelling: een verhalenreeks wordt over een langere periode gespreid. Zo kan een verhalenreeks handelen over één bepaalde figuur. Een langere tijd met één figuur bezig zijn bevordert de identificatie.
- Vertellen met figuurtjes (tafelpoppenspel). Zo kan bijvoorbeeld het kerstverhaal worden verteld.
- Schetsend vertellen. Voor het aanbrengen van een gelijkenis als het mosterdzaadje is dit een goede werkvorm.
- ...

12. GODSBEELD EN JEZUSBEELD

De woorden en beelden die je als kleuterleidster gebruikt als je geloof ter sprake brengt, worden - al of niet bewust - door je eigen persoonlijk godsbeeld en Jezusbeeld gestuurd. Als je aan godsdienstige opvoeding doet bij jonge kinderen is het nodig dit gods- en Jezusbeeld bewust en kritisch te bevragen, juist omdat het de kleuters ontbreekt aan het vermogen tot kritische vraagstelling.

In je woorden en beelden spelen steeds - bewust of onbewust - een godsbeeld en een Jezusbeeld mee.

Je kan je in dit verband volgende vragen stellen voor jezelf:

- Welke plaats krijgt de godsdiensthoek in de klas en welk respect vraag je aan de kleuters hiervoor?
- Welke afbeeldingen, welke andere voorwerpen vind je in de godsdiensthoek?
- Welke bijbelverhalen vertel je en waarom kies je een bepaald verhaal?
- Vertel je brugverhalen en waarom?
- Hoe vertel je bijbelverhalen? Wat beklemtoon je tijdens het vertellen?
- Hoe wordt in de klas gebeden? Hoe is het ritueel opgebouwd? Hoe is de sfeer tijdens het gebed? Welke symbolen gebruik je?
- Welk gods- of Jezusbeeld breng je ter sprake tijdens de spontane gesprekken met kleuters?
- Welke voorstelling van Jezus of Maria kunnen kleuters zich maken op basis van de prenten die je gebruikt bij het vertellen?
- Welk gods- of Jezusbeeld wordt meegegeven in de verhalen die je vertelt rond de kerkelijke feesten (God die Jezus 'ten hemel opneemt', God die Jezus 'laat' sterven, ...) én in de prenten die hierbij worden gebruikt?

12.1 GODSBEELD

Kleuters kunnen ingrijpende ervaringen meemaken. Waar deze ervaringen met het godsdienstige gekoppeld worden (via meebelevens, verhalen, voorstellingen, gebed, stilte, natuurbeleving, ...) kunnen kleuters ontdekken dat God zich tot het hart van elke mens richt en dus ook in hun hart aanwezig is met zijn Geest. Dit is echter niet te programmeren of te manipuleren. Je hebt daar als kleuterleidster geen zicht op en je hebt het zeker niet in de hand. Of zulke ervaringen uitmonden in een gelovige houding valt niet te voorspellen. Jaren later pas zullen mensen misschien terugblikken op hun kindertijd en zich bewust worden van Gods aanwezigheid.

Een godsrelatie krijgt groeikansen wanneer kleuters beelden aangereikt krijgen die naar Hem verwijzen. Beelden als lieve Vader (en moeder), goede herder, ... sluiten aan bij de ervaring van de meeste jonge kinderen dat vader en moeder voor hen zorgen. Aan de reacties van kleuters (ook de jongste) kan je merken dat zulke beelden hen aanspreken. Kleuters kunnen gestimuleerd worden tot een persoonlijke relatie met God via gebed en allerlei expressievormen. De beleving van deze relatie beïnvloedt het zich vormend godsbeeld natuurlijk heel sterk.

In de persoon van Jezus kunnen mensen God leren vermoeden. In de kleuterklas worden vooral evangelieverhalen verteld. Via deze verhalen krijgen kleuters elementen aangereikt die bij hen eigen ervaringen oproepen. Kleuters vullen ze geleidelijk zelf in. Via de verhalen over de mens Jezus kunnen ze God, als een bijzondere Vader, leren kennen. In de uitwerking kan je, bij de oudste kleuters, laten vermoeden dat God in Jezus aan het werk is.

Maar ook het Oude Testament bevat schitterende godsbeelden, die kleuters iets van God kunnen laten aanvoelen. God heeft mensen lief als een Vader, die met hen meegaat. Hij zorgt voor hen als een goede herder of een koning. Elke mens is in God geborgen zoals een baby geborgen is in de schoot van zijn moeder. God is trouw. Hij draagt mensen zoals een adelaar zijn jong op zijn vleugels. Hij wil beschermen zoals een berin haar jongen beschermt. God is als een boom, als schaduw of licht, als bron en stromend water, als schild, als vrede, ...

Er zijn ook patriarchale, mannelijke of gewelddadige beelden: een woedende en toornige God in het verhaal van de zondvloed en de zondeval; God als strenge rechter die genadeloos straft, tot in het nageslacht ... Deze beelden zijn ontstaan binnen een gewelddadig volk dat deze taal hanteerde. Mensen gebruikten dergelijke beelden om hun geloofsgenoten op te roepen tot engagement, tot rechtvaardigheid. Godsbeelden moesten mensen stimuleren om hun leven ernstig te nemen. Dergelijke beelden maken het kleuters heel moeilijk om in God te geloven. Kleuters kunnen deze beelden niet in een ruimere context plaatsen. Door hun magisch denken worden ze er alleen maar angstig door. Wanneer je - aan oudere kleuters - toch een bijbelverhaal vertelt met een dergelijk godsbeeld, zal je hen moeten helpen om het beeld van een straffende of woedende God te blijven koppelen aan een God van liefde en trouw. In de opsomming hierboven zijn er voldoende godsbeelden uit het Oude en het Nieuwe Testament vermeld die beter haalbaar zijn voor kleuters.

De Bijbel bevat heel veel en heel verscheiden godsbeelden. Het zijn altijd pogingen van mensen om iets over God uit te drukken. In al deze beelden weergalmen menselijke ervaringen. Ze weerspiegelen ook wie die mensen zijn die een dergelijk beeld kiezen als beeld van God.

Godsbeelden hoeven niet 'systematisch' aangeboden te worden. Belangrijker is een begeleiding die kleuters kansen geeft om 'aha-belevingen' op te doen. De diepgang in de communicatie tussen kleuterleidster en de oudere kleuters is belangrijker dan de frequentie waarmee God wordt vernoemd. De wijze waarop je God en Jezus ter sprake brengt kan juist ruimte laten voor een diepere godservaring. Het Jezusbeeld dat je aanreikt kan bij de oudere kleuters verdiept worden door het vermoeden: zoals Jezus met mensen omgaat, zo is God. Op momenten waarop de kleuterleidster iets van die houding van Jezus weerspiegelt, kunnen kleuters vermoeden: zoals onze juf met ons omgaat, zo is God.

12.2 JEZUSBEELD

Kleuters leren Jezus kennen door de verhalen die je vertelt, de beelden en voorstellingen die je aanreikt. Jezus wordt als mens voorgesteld. Daarom is het voor kleuters gemakkelijker om zich Jezus voor te stellen.

Moet het 'god-zijn' van Jezus dan niet worden aangebracht?

In de mens Jezus hebben zijn leerlingen God 'gezien' en 'gevoeld': in Jezus is God mens geworden.

Dat is voor kleuters moeilijk te vatten. Wél kunnen ze kennismaken met Jezus. Ze kunnen meer en meer ontdekken dat Jezus van God komt en dat ze in Hem God mogen ontmoeten. Dat zal vooral gebeuren door de wijze waarop je de verhalen over Jezus vertelt. Kleuters voelen de geladenheid van het verhaal aan. Op die manier voelen ze ook aan of je er als volwassene in gelooft.

13. RITUELEN EN SYMBOLIEK

In de levensbeschouwelijke en religieuze groei van mensen zijn rituelen en symboliek heel belangrijk. Ze helpen mensen om te gaan met het diepere van het bestaan. Ze reiken een geloofstaal aan om met deze werkelijkheid om te gaan. Ze bieden wegen om godsdienst te beleven. Bij kleuters is de symboolgevoeligheid nog heel beperkt. Zij kunnen de waarde van stilte ontdekken en - indien zij gelovig zijn - leren bidden.

13.1 KLASRITUELEN MAKEN VERBONDENHEID MOGELIJK

Rituelen op school en in de klas

Op school en in de klas maken kleuters een aantal rituelen mee. Elkaar goeie morgen zeggen, de verschillende kalenders bekijken, een verjaardag vieren, naar toilet gaan, samen melk drinken en eten, ... Ook in het religieuze is er een grote verscheidenheid aan rituelen (verschillende vormen van gebed) en rituele voorwerpen (kruisbeeld, Mariabeeld, prenten of andere concrete voorwerpen die vanuit een bijbelverhaal een bepaalde rituele betekenis krijgen, zoals een brood of een steen, de adventskrans, een vastenkalender, een kerststal, ...) Kleuters maken hier kennis mee.

In een kleuterklas met kinderen uit andere culturen is het wenselijk ook rituelen uit andere culturen of een ander geloof te verkennen. Vooral in zo'n groep kleuters is het zinvol op zoek te gaan naar een specifieke manier om in taal en teken uit te drukken wat de kleuters met elkaar verbindt. Dat kan door hen actief te betrekken in het zoeken naar tekens en symbolen. Zo kan een boeiend gesprek ontstaan bij oudere kleuters rond een gebedsnoer of een paternoster, een gebedsmatje, de kledij van de voorganger bij vieringen, foto's van biddende mensen of juist van gewone gezinnen.

In klassen met een verscheidenheid aan levensbeschouwingen is het goed eigen klasrituelen op te bouwen waarbij alle kleuters betrokken kunnen zijn. Verder in de tekst volgen aanzetten om de symboolgevoeligheid te ondersteunen door concrete voorwerpen die het samen stil zijn of het bidden in alle verscheidenheid mogelijk maken.

Het actief deelnemen aan rituelen wordt sterk bepaald door de leerkrachtstijl van de kleuterleidster. Ook de wijze waarop met bijbelverhalen wordt omgegaan is belangrijk. Het is namelijk nodig dat rituelen, de verhalenwereld en de leef- en belevingswereld van de kinderen bij elkaar aansluiten. Een bijbelverhaal kan juist de oudste kleuters aanspreken in hun drang naar autonomie.

Net zoals bij bijbelverhalen is het belangrijk dat kleuters actief participeren aan de religieuze rituelen. Zo krijgen ze kansen om over hun eigen vragen, bekommernissen, beelden en voorstellingen te communiceren. Het vast kader van een ritueel biedt veiligheid en zekerheid. Binnen dat kader kunnen ze iets van hun persoonlijke religieuze beleving inbrengen.

Hoe belangrijk rituelen ook zijn voor de godsdienstige opvoeding van jonge kinderen, toch blijft het waar dat wat aan kleuters meegegeven wordt, de toets van de tijd moet kunnen doorstaan. Wanneer jongeren in hun adolescentieperiode terugblikken op hun kleutertijd, zullen ze dit dan nog steeds als waardevol opvatten? Tegelijk moet rekening gehouden worden met het kinderlijke godsbeeld dat voor een groot deel magisch en egocentrisch is. Wanneer rituelen en de daarbij horende verwoordingen en verhalen hierin blijven steken, riskeren deze rituelen niet enkel 'kinderlijk', maar na jaren ook 'kinderachtig' te zijn. Probeer als kleuterleidster niet te vervallen in het magische en het egocentrische van de kleuters. Kleuters voelen immers goed het verschil aan tussen zichzelf en de kleuterleidster. Juist dit verschil is de motor tot geloofsgroei.

Rituelen beleven binnen de totale geloofscommunicatie

Het is een uitdaging om samen met de kleuters rituelen op een zinvolle manier te beleven binnen de totale geloofscommunicatie die in de kleuterklas op gang wordt gebracht. Rituelen mogen immers niet geïsoleerd worden van wat in de klas gebeurt. Integendeel, in de rituelen steken juist heel veel kansen om de inhoud, de sfeer en de diepgang van een gesprek of een beeld uit een verhaal op een andere manier te beleven. Rituelen zijn kristallisatie-momenten van wat binnen de klas leeft of op gang komt.

Symbolen kunnen de diepgang van de communicatie verankeren

Er kan heel veel gebeuren in de communicatie tussen de kleuterleidster, de kleuters en de geloofstaal in (bijbel)verhalen. De gesprekken en de beleving kunnen soms écht heel diep gaan. Wat kan daarmee gebeuren? Hoe kan je ervoor zorgen dat dit alles communiceerbaar, herbeleefbaar blijft?

Gelukkig zitten kleuters heel ingenieus in elkaar. Zij nemen uit verhalen vaak beelden op, beelden die ze associëren met wat zij kennen. Deze beelden kleuren ze in met de emoties van de belevingen die worden opgeroepen. Kleuters nemen alles nog wel letterlijk, maar ze voelen het 'meer' van symbolen meestal wel aan. Bovendien beleven ze de emotionele laag met de volwassenen mee.

Natuurlijk blijft de moeilijkheid dat zowel waarden als geloofstaal voor kleuters vaak heel abstract zijn. Ze zijn in hun taalontwikkeling nog niet toe aan 'tweede taal' of het symbolisch begrijpen van beelden of verhalen. Kleuters hebben een concrete basis nodig waar geloofstaal, waarden, relatiewijzen, ... zich aan kunnen vastzetten. Wat aan iets concreets gekoppeld is, kan ook in het gesprek makkelijker worden opgeroepen. Het is een uitdaging om op zoek te gaan naar symbolen en tekens die de waarden communiceerbaar maken door ze voor de kleuters te visualiseren. Hoe kunnen waarden worden vastgezet, aanwezig gesteld?

In het begin van het schooljaar is er in de derde kleuterklas een gesprek over hoe ze in de klas met elkaar zullen omgaan. Welke afspraken moeten er gemaakt worden? In die week vertelt de juf het verhaal van de ark van Noach. Ze benadrukt hoe God zijn regenboog spant als teken van zijn verbondenheid met de mensen en als teken van hoop dat het goede steeds sterker mag zijn. Samen met de kleuters wordt de onthaalhoek een 'regenbooghoek'.

Gedurende de rest van het schooljaar begrijpt elke kleuter dat die regenboog wil zeggen dat God bij hen is. Ze kunnen in die hoek gaan bidden. In die hoek wordt naar mekaar geluisterd. Daar kan iets worden uitgepraat. Daar wordt niet geplaagd of gepest. Die hoek is een oproep tot zorg en aandacht voor elkaar (samen in de boot!).

13.2 STILTE

Rustig worden en tot stilte komen is een belangrijke en deugddoende ervaring voor alle kleuters. Stilte is soms moeilijk te bereiken, vooral bij de jonge kleuters. Wanneer kleuters deze stilte in een aangename sfeer mogen ervaren, leren ze die ook waarderen. De stilte-ervaring is basis voor gebedsopvoeding. Het is niet zo eenvoudig om een hele groep 'jonge' kleuters stil te krijgen. Via stilte-, luister- en hoorspelletjes kan je dit langzaam laten groeien. Ook de sfeerschepping bij een kaars en muziek kan stilte bevorderen. Voor heel wat kleuters die in een drukke omgeving opgroeien, is dit een 'nieuwe' ervaring.

Via meditatie of door het ervaren dat een volwassene tot gebed komt in een gedragen stilte, kunnen kleuters aanvoelen dat stilte ook innerlijke rust kan brengen.

13.3 VERDIEPING VAN DAGELIJKSE ERVARINGEN

Stilte is een bodem voor bezinning en gebed. Daarbij komt de verwoording van hoe je de dingen van elke dag aanvoelt en beleeft. Kleuters kunnen gestimuleerd worden om eigen gevoelens en ervaringen persoonlijk uit te drukken. Dat is namelijk een eerste stap als kinderen later zelf woorden, gebaren, 'kunstzinnige expressie' willen vinden om zich uit te drukken, al dan niet in gebed. Er is een grote verscheidenheid bij de kleuters, alleen al door de verschillen in leeftijd (o.a. taalontwikkeling, mogelijkheden om zich expressief uit te drukken, ...). Omdat het vertrekken van hun dagelijkse ervaringen zo belangrijk is in het levensbeschouwelijk groeiproces, moeten kleuters kansen krijgen om hun aanvoelen uit te drukken. Het respect voor de gevoelens van de anderen, de manier waarop ze zich uitdrukken en de sfeer zijn daarbij heel belangrijk. Wanneer de noodzakelijke basisveiligheid gegarandeerd is, zie je bij een aantal kleuters een mooie evolutie.

13.4 GEBED EN GEBEDSOPVOEDING

Bidden gebeurt steeds vanuit het bewustzijn van Gods aanwezigheid. Mensen maken tijd voor God en richten zich tot Hem. Men kan persoonlijk bidden of samen met anderen. Pas in het gebed wordt het duidelijk dat God een echte en persoonlijke werkelijkheid is. Tot een vage kracht of tot een inwendige energie hoeft men niet te spreken. In de lijn van het gebed tot God bidden christenen ook tot Jezus en Maria.

Gebedsopvoeding is in onze samenleving niet evident. Een aantal factoren spelen een rol:

- De persoonlijke geloofsbeleving van kleuterleidsters is heel divers. Voor een gelovige is gebed een wezenlijk onderdeel van de eigen geloofsbeleving. Dat geldt niet voor alle kleuterleidsters.
- Er is een band tussen gebed en kerkelijke rituelen. Kleuterleidsters die het daar moeilijk mee hebben, missen vaak de motivatie om kleuters te leren bidden.
- De levensbeschouwelijke verscheidenheid in de thuissituatie van de kleuters maakt dat heel wat kleuters thuis niet bidden.
- Er zijn in de klas soms anders-gelovige kleuters, die thuis en in hun geloofsgemeenschap een andere gebedsopvoeding krijgen dan wat ze op school meemaken. Gebed is in andere godsdiensten soms fundamenteel verschillend van de christelijke gebedscultuur. In het deeltje over bidden met anders-gelovige kinderen (13.5) vind je hierover meer.

Gebedsopvoeding moet aansluiten bij de levensbeschouwelijke en geloofsontwikkeling die kleuters (individueel) doormaken. Er is een duidelijke evolutie merkbaar in de manier waarop kleuters betrokken zijn tijdens het gebedsmoment in de klas.

Elk kind verdient respect in zijn eigenheid. De kleuterleidster moet rekening houden met het eigen functioneren van kleuters. Kleuters ontdekken wat bidden is door te participeren aan het gebed van volwassenen. Een volwassen beleving van gebed kunnen ze echter nog niet aan. Ze participeren aan het gebed van hun kleuterleidster, of ze nu gelovig zijn of niet. Dit kan soms problemen geven in hun (anders- of niet-gelovig) thuismilieu. Je kan daarom kleuters niet dwingen mee te bidden. Je reactie vraagt respect voor hun ouders. Maar ook aan ouders kan respect voor hun kleuters worden gevraagd. Door de participatieve wijze waarop kleuters met jou als kleuterleidster meeleven, is het eveneens moeilijk om hen te verbieden om mee te bidden. Een kleuter zou dit ook niet begrijpen! Wederzijds respect is noodzakelijk.

De gebedsopvoeding ondersteunt de hele levensbeschouwelijke en godsdienstige groei van kleuters. Ze wil kleuters aanzetten geven om met levensbeschouwing en geloof op een persoonlijke manier om te gaan. In de kennismaking met bidden zijn zowel het samen bidden als de uitnodiging om persoonlijk te bidden van belang. Naar gelang van de leeftijd zijn er ook verschillende klemtonen.

13.4.1 EVOLUTIE IN HET GEBED VAN KLEUTERS

Peuters doen mee en genieten van de sfeer

Peuters observeren aanvankelijk de kleuterleidster. Ze zijn gefascineerd door de sfeer en de lichaamshouding. Meestal gaan ze die imiteren. Het is duidelijk dat ze volop participeren aan wat jijzelf als volwassene beleeft. Het gebedsritueel is zo belangrijk voor de godsdienstige opvoeding van jonge kinderen, omdat ze daardoor kunnen meedoen met de geloofsbeleving van een volwassene die ze vertrouwen. Door het meebeleven worden kleuters versterkt in hun basisvertrouwen. Het gebedsritueel steunt immers op die vertrouwvolle sfeer.

Het is vooral de sfeer die peuters aantrekt en motiveert om mee te doen. Een rustige, veilige sfeer is van groot belang. Het gebedsritueel zelf wordt langzaam opgebouwd. De keuze van het gebed gebeurt in functie van de mogelijkheden van de kleuters. Het is dus zoeken naar een zinvol ritueel

dat de geloofsontwikkeling van deze jongste kleuters stimuleert. Korte gebedsformules in een eenvoudige taal zijn aangewezen, liefst samen met een moment van bewegen of zingen. Peuters en jonge kleuters hebben, doordat ze verbaal nog niet zo sterk zijn, vaak meer aan een lichamelijke manier van zich voor God uit te drukken. Dansen, springen, zwaaien, zingen, rustig gaan

liggen, iets aanraken of een eigen werkje aanbieden, ... Bidden is namelijk veel ruimer dan 'zich verbaal uitdrukken tot God'.

Voor kleuters die thuis leren bidden, zijn sommige gebedsrituelen herkenbaar. Voor heel wat andere kleuters is alles 'nieuw'. Afhankelijk van de reacties die ze hierop thuis krijgen, zijn ze al dan niet gemotiveerd om te participeren. Altijd moet er respect zijn voor de vrijheid van deze kleuters en van hun ouders.

Jonge kleuters: meedoen met anderen

Jonge kleuters willen vooral meedoen. Op deze leeftijd uit zich dat doordat ze spontaan nazeggen (echoën), ook als je afspreekt dat zij niet meebidden. Op deze leeftijd willen ze meebidden met de kleuterleidster. Je ziet dat het samen bidden voor hen belangrijker wordt. Kleuters hebben op die leeftijd houvast aan vaste gebeden die het mogelijk maken samen met anderen te bidden. Tijdens deze momenten voelen kleuters zich verbonden met elkaar.

Sommigen voelen zich ook verbonden met God. Al doende leren kleuters samen bidden en ontdekken ze de kracht van samen bidden. Ook anders-gelovige kleuters kunnen erbij worden betrokken. Het hele ritueel en de sfeer doen ook hen deugd. Hun rustig toekijken is soms hun manier om betrokkenheid te tonen. Het samen bidden in de kleuterklas wordt mogelijk door een vast klasgebed. Een kleutergebed is kort en eenvoudig.

Het leren samen bidden is een positieve ervaring die best afgewisseld wordt met andere vormen van gebed. B.v. kan je in aansluiting bij een gesprek of een sterke ervaring stimuleren dat kleuters zelf 'aan Jezus vertellen' wat hen bezig houdt. Ook een meditatief moment, een gebedslied, een 'volwassen' gebed van de kleuterleidster, een of andere vorm van non-verbaal gebed (zoals bij de peuters) geeft kleuters de mogelijkheid verscheidene gebedsvormen te verkennen.

Oudere kleuters: stimuleren tot persoonlijk gebed

De oudste kleuters komen, wanneer ze daar kansen toe krijgen en daarin worden begeleid, tot zelfstandig en persoonlijk bidden. Zo kunnen ze zelf gebedsintenties formuleren. Bij deze oudste kleuters merken we een groeiende symboolgevoeligheid, wanneer ze ook kansen krijgen om op een niet-verbale manier te bidden. Een bloem neerleggen, een bijbel doorgeven, een eigen werkje bij Jezus brengen of op muziek bewegen: oudere kleuters kunnen dit heel intens als 'bidden' beleven. Ze kunnen actief betrokken worden in het zoeken naar een manier om een bepaald aanvoelen voor God of Jezus uit te drukken.

Oudere kleuters vragen om autonomie

Bij de oudere kleuters speelt nog een andere factor mee: zij hebben niet alleen behoefte aan basisvertrouwen, zij zijn ook volop bezig met het verwerven van een gevoel van autonomie. Ze ontdekken hun eigen wil, experimenteren daarmee in de koppigheidsfase en leren op school en thuis allerlei vaardigheden waardoor ze hoe langer hoe meer het gevoel krijgen dat ze iets kunnen presteren. Ze hebben behoefte om ook hierin bevestigd te worden. Dit kan onder andere gebeuren doordat ze van de kleuterleidster de kans krijgen actief mee te doen in rituelen of uitgenodigd worden om gebed en rituelen zelfstandig te beleven.

De oudste kleuters: steeds sterker betrekken in de rituelen

De oudste kleuters hebben in de kleuterschool het gebedsritueel leren kennen in een kader waarin stil worden en bidden mogelijk zijn. De levensbeschouwelijke verscheidenheid in hun thuissituatie

maakt dat er verschillend wordt gereageerd op momenten van gebed. Een oudere kleuter merkt die verschillen ook op en be vraagt ze soms. Een aantal kleuters wil en durft ingaan op kansen tot persoonlijk bidden. Die kleuters kennen in de derde kleuterklas nog een duidelijke groei in geloofsbeleving.

Wanneer er aandacht en respect is voor anders-gelovigen in de klas, zullen ook zij op hun eigen wijze bidden. Juist op die momenten kan het wederzijds respect een belangrijke en diepgaande ervaring zijn voor alle kleuters in de klas.

Kleuters uit een niet-gelovig thuis milieu kunnen het tijdens gebedsmomenten heel moeilijk hebben. Dat geeft soms aanleiding tot storend gedrag. Ze hebben behoefte aan een kleuterleidster die enerzijds begrip voor hen heeft en die hen anderzijds de waarde van stilte en meditatie laat ontdekken. Je geeft hen best de ruimte om respectvol en zonder te storen aan het gebed te participeren zonder een inbreng te verwachten. Je kan hun participatie stimuleren door variatie te brengen in je aanbod van bezinning, rituelen en gebeden. Je kan hen ook steeds uitdrukkelijker betrekken in de uitwerking van een ritueel.

13.4.2 GEBEDSOPVOEDING GEBEURT IN EEN RITUEEL KADER

Binnen een groep wordt een eigen gebedsritueel opgebouwd. Heel veel elementen spelen daarbij een rol:

- *Waar ga je bidden? In de onthaalkring? In welke mate kunnen de kleuters daar rustig worden? Wat leidt hen af? Staat het speel materiaal binnen handbereik? Is er iets 'nieuws' in de klas dat hen afleidt?*
- *Op welk moment bid je in de klas? Elke dag op eenzelfde moment? Krijgt gebed een vaste plaats binnen het onthaal? Is het in de school dan rustig of word je vaak gestoord door binnenkomende kleuters of ouders, directie, collega's?*
- *Hoe bouw je een ritueel op? Wat doe je om een veilige, vertrouwvolle sfeer te creëren? Welke sfeer bereik je meestal? Gebruik je middelen als muziek, spel van licht en donker, stiltespel, ademhalingsoefeningen, ...? Hoe bouw je het ritueel verder uit?*
- *Welke gebedshouding neem je zelf aan? Nodig je de kleuters uit om ook die houding aan te nemen?*
- *Ben je je bewust van je eigen rol in dit ritueel? Kan je zelf rustig worden? Lukt het om voor te gaan in gebed? Hoe bid je zelf? Heb je ondersteuning van gebedenboekjes of teksten nodig? Kan je met je eigen woorden bidden? Hoe ervaar jij zelf dit samen bidden met kleuters?*
- *Hoe ga je om met de verscheidenheid in je klas? Durf je kleuters stimuleren in hun gebed? Wil je alle kleuters bij die momenten betrekken? Hoe ga je om met de verscheiden reacties van kleuters? Hoe ga je om met anders- en niet-gelovige kleuters tijdens gebedsmomenten? Hoe probeer je kleuters te laten groeien in hun uitdrukkingsmogelijkheden? Breng je variatie in je aanbod binnen een ritueel? Hoe creatief ben je hiermee? In welke mate betrek je de oudere kleuters in de opbouw van je ritueel?*

Gebedshouding

Doordat kleuters vooral participeren aan de geloofsbeleving van volwassenen is een herkenbare gebedshouding voor hen belangrijk. Een gebedshouding onderscheidt ook bidden van alle andere dingen. Ze is een element van het specifieke kader dat kleuters nodig hebben. Peuters zullen, als blijkt dat dit een ritueel wordt, spontaan de kleuterleidster imiteren. Je merkt het aan kleuters wanneer ze 'mee willen doen'. Het aanleren van een gebedshouding hoeft niet systematisch te gebeuren. Je kan inspelen op het willen participeren van de kleuters. Je kan wel respect vragen voor een gebedshouding en kleuters uitnodigen om mee te doen.

Anders- en niet-gelovige kleuters kan je een christelijke gebedshouding niet opleggen. Zij kunnen wel uitgenodigd worden om een eigen houding aan te nemen, waarin ze stil kunnen worden en tot gebed of bezinning komen.

Door een variatie aan gebedsvormen zal ook de gebedshouding variëren. Als er gedanst, gezongen, gesprongen wordt, vraagt dit een andere 'biddende' houding dan bij b.v. een gesproken gebed in een onthaalkring.

13.4.3 PERSOONLIJK BIDDEN

Het is goed dat kleuters volwassenen ontmoeten die persoonlijk bidden. Enerzijds ben je als kleuterleidster voor hen een modelfiguur: wanneer je in hun bijzijn persoonlijk bidt, heeft dat veel invloed op hen. Het ondersteunt hen wanneer zij zelf proberen persoonlijk te bidden. Het leert hen ook dat je met je eigen woorden iets aan Jezus kan vertellen. Anderzijds heeft je eigen persoonlijk gebed ook een confronterende functie: volwassenen bidden anders dan kleuters.

Soms kan je eens een formulegebed als het weesgegroet of het onzevader bidden. Het kan kleuters ervan bewust maken dat grote mensen andere (moeilijker) woorden gebruiken om te bidden. Je plaatst zo het eigen klasgebed in het perspectief van volwassen gebed.

Je kan kleuters ook leren persoonlijk te bidden. Laat hen daarbij volop zichzelf zijn en uitdrukkingmogelijkheden zoeken die van hen zijn. Je kan aansluiten bij hun eigen ervaringen. Er zijn momenten van intens ervaren waarbij kleuters God 'voelen', 'vermoeden', ... Deze momenten kan je aangrijpen om kleuters te helpen zich spontaan uit te drukken. Door verbale en non-verbale expressie kunnen ze komen tot persoonlijk bidden.

Aan het eind van de dag vertellen de kleuters aan elkaar wat die dag goed was. Ze spelen in op je vraag om het ook aan Jezus te vertellen. Met eigen woorden vertellen ze wat ze leuk vonden, wie met hen speelde, ...

Na een spelmoment stimuleer je de verwondering van de kleuters om hun eigen lichaam: kunnen lopen, springen, kruipen, ... "Wil je ook aan God tonen dat je blij bent? Hoe doe je dat?" Een kleuter stelt voor: "om het hoogste springen!"

Dan wordt persoonlijk bidden: zomaar vertellen aan God, danken en juichen, stil zijn en geen woorden vinden, vragen en klagen, dansen en springen, genieten van mooie dingen, ... Naarmate kleuters dit aankunnen, kan je dit stimuleren. Aanvankelijk sluit je best aan bij een gesprek of een ervaring. De oudere kleuters kunnen wel al bidden zonder directe context.

Heel jonge kleuters kunnen dat persoonlijk bidden (met taal) nog niet aan. Persoonlijk gebed vraagt dat kleuters zich eerst bewust worden van de eigen gevoelens en die tot uitdrukking kunnen brengen. Ze hebben een hele periode van voor-bidden en samen-bidden nodig vooraleer ze aan persoonlijk bidden toe zijn. Jongere kleuters komen aanvankelijk vooral op non-verbale wijze tot persoonlijke expressie.

13.4.4 FORMULEGEBEDEN

Geloven is niet enkel een persoonlijk gebeuren. Samen bidden biedt de kans om de verbondenheid met anderen te beleven en te laten groeien. Om te kunnen samen bidden heb je formulegebeden nodig. Dit zijn gebeden met een vaste, door iedereen gekende tekst, die mensen samen kunnen bidden, b.v. het onzevader en het weesgegroet. Doordat je deze gebeden samen zegt hoef je daarbij niet telkens na te denken. Zo kan je toch bidden op momenten dat je geen woorden en geen kracht hebt voor een persoonlijk gebed.

In de kleuterklas worden heel wat korte gebeden als klasgebed gebruikt. Ook heel wat gebedsliedjes hebben diezelfde functie. Die sluiten best zo dicht mogelijk aan bij de beleving en de taal van de kleuters. Je zal dus een ander klasgebed hebben in een eerste dan in een derde kleuterklas. Een goed gekozen gebed nodigt kleuters uit om mee te bidden. De tekst en de gebedshouding moeten rekening houden met eventuele anders- of niet-gelovige kleuters. Het aanleren van een klasgebed of een gebedslied gebeurt het best op een uitnodigende wijze.

Kleuters verstaan de taal van volwassen formulegebeden (o.a. het weesgegroet of het onzevader) niet. Daarom zijn ze als vast klasgebed op die leeftijd niet echt aangewezen. Het kennen van volwassen formulegebeden is in de kleuterschool geen doel op zich. Het gezamenlijk inoefenen van deze gebeden is niet gewenst. In de kleuterklas kan wel een bodem gelegd worden, die het aanleren van deze gebeden in de lagere school voorbereidt. Als de kleuterleidster deze gebeden bidt, proberen kleuters mee te bidden. Voor een klein aantal kleuters geeft dit herkenning als zij thuis en in de kerk bidden. Dit heeft zijn waarde als kennismaking met de wijze waarop volwassenen bidden.

Er bestaan een aantal korte en aangepaste versies van het weesgegroet en het onzevader. Ze zijn bruikbaar als klasgebed bij de oudere kleuters, doordat ze een kindgerichte 'doorvertaling' zijn van die gebeden.

13.4.5 MEDITATIE EN CELEBRATIE

Kleuters hebben het vaak moeilijk om 'rustig' te worden. Een geheel van omgevingsfactoren maakt het hen moeilijk. Toch is het voor hun levensbeschouwelijke ontwikkeling wel belangrijk dat ze innerlijke rust kunnen vinden. Zelfs zonder de gebedscultuur die in katholieke scholen bestaat, is het belangrijk dat kleuters tot meditatie kunnen komen. Momenten van meditatie - al dan niet met

meditatieve muziek - zijn bovendien aangewezen opstapjes om kleuters de sfeer van gebed te laten aanvoelen. Dit is zeker aangewezen in klasgroepen met anders- en niet-gelovige kleuters.

Geloven is ook vieren. Als slot van een BC kan een korte celebratie of viering of een ritueel moment samen met de kleuters worden opgebouwd. Het levensbeschouwelijke en godsdienstige dat in een BC werd aangeboden, wordt in die viering of in het ritueel nog eens samengebracht. De 'rode draad' of het diepere dat je kansen wou geven in de concrete activiteiten, wordt hier nog eens uitdrukkelijk verwoord. Wat je hebt aangereikt, is ondertussen verbonden met de eigen ervaringen van de kleuters. Het samen vieren geeft hen en de kleuterleidster de mogelijkheid om diepere waarden of geloof uitdrukkelijk te beleven. Vooral oudere kleuters stimuleren elkaar in het samen zoeken naar wat ze gaan doen om hun diepere verbondenheid uit te drukken. Doordat dergelijke vieringen een klasgebeuren zijn, leren kleuters daarin ook veel van elkaar. Hoe gaat deze groep om met stilte, met tekens die hun aanvoelen uitdrukken, met beelden uit verhalen, met de creatieve uitdrukkingen van elkaar, met ...? Door hen te stimuleren om zelf initiatief te nemen speel je ook in op hun vraag naar autonomie.

13.4.6 BIDDEN MET ANDERS- EN NIET-GELOVIGE KLEUTERS IN DE KLAS

Reeds verschillende malen werd erop gewezen dat respect en eerbied voor de overtuiging van anders- en niet-gelovige kleuters (en hun ouders) heel wezenlijk zijn. Dit is zeker het geval wanneer het om bidden gaat. Men kan kleuters niet dwingen te bidden in een godsdienst die ze zelf niet belijden.

In het godsdienstaanbod voor kleuters is voorzien dat kleuters geholpen worden om stil en rustig te worden bij hun eigen ervaringen, zodat ze kunnen leren zich erover te bezinnen. Dit kader is zinvol voor alle kleuters. Gelovige kleuters (christelijke en anders-gelovige) kunnen binnen dit kader van stilte en rust tot gebed komen. Niet-gelovige kleuters kunnen binnen dit kader tot bezinning komen. Alle kleuters kunnen op hun eigen manier uitdrukken wat er op dat moment in hen omgaat. Dat kan gebeuren in een gebed, in woorden van bezinning, in non-verbale expressie, telkens op de maat van de kleuters. Waar mogelijk, leren kleuters ook luisteren naar het gebed of de bezinning van anderen. Zo kunnen onderlinge waardering en respect groeien.

Vermits kleuters participeren aan wat de kleuterleidster doet, ook aan haar bidden, is grote voorzichtigheid geboden. Zeker aan oudere kleuters kan men vragen of zij thuis bidden en hoe zij dat doen. Die kleuters kunnen aangemoedigd worden om op hun eigen manier te bidden of iets van zichzelf te zeggen.

Het is belangrijk met de ouders daarover te spreken. Katholieke kleuterscholen hebben een christelijk opvoedingsproject. Een christelijke gebedscultuur hoort daarbij. Aan ouders die zelf geen christenen zijn, moet, wanneer zij hun kinderen in de school inschrijven, duidelijk gezegd worden dat er in de school (op een christelijke manier) gebeden wordt. Tevens moeten zij ook vernemen dat hun kind niet zal gedwongen worden om aan dat gebed deel te nemen. Dat kan ouders geruststellen. Het is goed ook aan de ouders te vragen dat zij hun kind(eren) op hun eigen manier leren bidden of leren spreken over wat ze beleven. Op die manier leren kleuters thuis hoe zij in de klas kunnen meedoen wanneer er gebeden wordt.

13.5 SYMBOOLGEVOELIGHEID ONTWIKKELEN

In deel 1 is uitgeschreven hoe het komt dat kleuters het moeilijk hebben met 'tweede taal' en dus ook met symboliek. Toch koppelen ze vrij snel nieuwe (ook abstracte) zaken aan concrete voorwerpen of handelingen.

Kleuters zijn meesterlijk in het omgaan met logo's, pictogrammen, beelden. Zij structureren hun wereld aan de hand van symbolen. Omdat ze nog niet kunnen lezen, hebben ze een grote vaardigheid om op allerlei manieren inzicht te verwerven in de werkelijkheid. Hun naam kunnen ze niet lezen, maar hun symbool gaat drie kleuterklassen mee en is heel persoonlijk. Kleuters weten snel welk symbool van welk kind is. Ze zijn heel gevoelig voor symbolen omdat ze ervaren dat die hen helpen vat te krijgen op dingen en situaties. Ook waarden en geloofsbetekeningen proberen zij op die wijze te benaderen. Door de koppeling aan iets concreets wordt de achterliggende realiteit zichtbaar gemaakt.

In de axenroos koppelt Nand Cuvelier relatiewijzen aan dierenfiguren. Wanneer kleuters via verhalen deze relatiewijzen - met de dierenfiguren - leren kennen, kunnen zij vrij snel de transfer maken naar relaties in hun eigen omgeving.

Met behulp van verhalen verkennen de kleuters eerst de relatiewijze aan de hand van inleefspelletjes. Ze leren onderscheid maken tussen een goedgeluimde en een slechtgeluimde leeuw, schildpad, kat, ... Een prent of een foto van het dier roept nadien deze relatiewijze op. Je merkt vlug dat een oudere kleuter zelf verwijst naar een dier, wanneer hij in zijn omgeving mensen op een bepaalde manier ziet omgaan met elkaar: "zij is precies een slechtgeluimde leeuw". Zo kunnen zij eveneens aan de hand van de dierenfiguren uit de axenroos, in evangelieverhalen herkennen hoe Jezus met mensen, of de leerlingen met elkaar omgaan.

Kinderen geven zelf een 'symbolische' betekenis aan een aantal voorwerpen en handelingen. Hun knuffel roept de veilige geborgenheid van hun moeke en vake op en helpt hen ook de overgang van thuis naar school aan te kunnen. De knuffel is een overgangsobject geworden dat een hele realiteit oproept. Bij volwassenen bevinden religieuze symbolen, beelden, en gebaren zich in dezelfde over-

gangssfeer. De hoop op het goede dat er nog niet is, maar waar men naar verlangt (het rijk van God) wordt zo uitgedrukt.

Symbolen hebben ook voor volwassenen de functie om dat wat niet te vatten, niet te zien is meer zichtbaar, meer tot realiteit te maken. Wat in taal zo moeilijk te vatten is, wordt opgeroepen en aanwezig gebracht in een symbool. Al vele eeuwen gebruiken mensen symbolen om iets te zeggen over vriendschap, liefde, lijden en dood, God. Elke cultuur heeft zijn eigen grote verhalen om iets over de diepere religieuze wortels mee te geven aan de volgende generaties. Zulke verhalen bevatten heel wat symbolen. Ze krijgen voor mensen waarde wanneer ze - door die symbolen - een verbinding kunnen maken tussen hun eigen leven en de diepere werkelijkheid.

De Bijbel is zo'n 'groot verhaal' dat in vele beelden God aanwezig wil laten zijn. Door bijbelverhalen aan elkaar te vertellen worden mensen uitgedaagd de gebruikte symbolen te leren kennen en ze als iets 'van hen' te gebruiken. Als zo'n symbool aansluit bij aspecten van het eigen leven krijgen ze waarde. Ze bieden een taal om het diepere in het leven bespreekbaar te maken. Gelovige mensen communiceren met elkaar en met God aan de hand van een heel gamma van symbolen.

Het voordeel van symbolen is dat ze de beleving die eraan verbonden wordt, telkens opnieuw oproepen en verder verdiepen. Naarmate kinderen ouder worden en hun denk- en taalontwikkeling dit mogelijk maakt, zal het omgaan met symbolen sterk evolueren.

Symbolen geven aan de kleuterleidster de mogelijkheid om moeilijk communiceerbare inhouden en belevingen of een aantal waarden tijdelijk vast te zetten en ze nadien terug bespreekbaar te maken. Deze symbolen zijn vooral te vinden in de context van evangelieverhalen. Door evangelieverhalen te vertellen en er actief mee om te gaan in de kleuterklas kan je de symboolgevoeligheid van kleuters stimuleren. Wanneer symbolen en beelden sterk aansluiten bij de eigen ervaringen van kleuters krijgen ze voor hen betekenis.

Zelfs de jongste kleuters spelen graag verloren schaapje als de kleuterleidster vol overtuiging de goede herder meespeelt. De iets oudere kleuter herkent in de zorg van de herder voor de schapen duidelijk hoe moeke en vake, de juf of de meester ook voor hen zorgen. Als de kleuterleidster in dit gesprek ook Jezus of God als 'herder' ter sprake brengt, voelen een aantal kleuters het 'meer' echt wel aan.

Het verhaal van de goede herder reikt kleuters een beeld aan om over God te spreken. Dit beeld stelt hen in staat de verbinding te maken met eigen ervaringen: er zijn mensen die zo voor hen zorgen, zoals een herder voor zijn schapen zorgt. Dat beeld spreekt hen sterk aan. Het kan hen diep beïnvloeden, omdat het gekoesterd en verzorgd worden op hun leeftijd juist een heel sterke ervaring is. God is als een goede herder. Vanuit het evangelieverhaal wordt de herder symbool voor Gods zorgend omgaan met de mensen. Dit symbool krijgt waarde voor elk kind en elke volwassene wanneer het in het eigen leven als een diepe werkelijkheid kan worden ervaren.

Het ontwikkelen van symboolgevoeligheid bij kleuters is een moeilijke, maar belangrijke opgave voor een kleuterleidster. Kleuters worden zo geholpen in het omgaan met diepere ervaringen die zij in hun leven meemaken. Zo hebben kinderen die te maken hebben met lijden of sterven vaak behoefte aan symbolen om met deze werkelijkheid te kunnen omgaan. Wanneer ervaringen aan concrete voorwerpen gekoppeld worden, is het mogelijk om ervaringen terug op te roepen, bespreekbaar te maken en ze ook terug los te laten. In een rouwproces hebben kinderen behoefte aan symbolen om hun vaak hevige gevoelens te kanaliseren. Kleuters hebben het meestal moeilijk om over hun verdriet te spreken. Hun eigen symbolen hebben dan vaak een therapeutische werking.

Een mooi voorbeeld hiervan is het kinderboek: 'Vlinder voor Marianne' van Virginia Lee. Als Marianne sterft en het hele gezin rond haar bed staat, merkt

kleine broer Marc hoe net op dat moment een witte vlinder zich ontpopt en naar buiten vliegt. De dag na de begrafenis schildert Marc een mooie witte vlinder die voor hem zijn gestorven zus en de verbondenheid van het hele gezin op dat moment oproept. De vlinder wordt een symbool voor het hele gezin.

Kleuters niet overvragen: ze hebben het moeilijk met symboliek

Op kleuterniveau spreekt men bewust over 'symboolgevoeligheid', die gestimuleerd kan worden. Kleuters en kinderen van de eerste graad hebben het moeilijk om los te komen van de letterlijke betekenis van een aantal beelden en symbolen. Ze mogen dus zeker niet overvraagd worden. Wel kunnen kleuters mee-beleven dat een beeld of een symbool meer oproept en affectief beleefd wordt. Participeren aan de geloofsbeleving van volwassenen intrigeert kleuters sterk. Ze zien hoe een beeld of een symbool bij volwassenen affectie en woordenloze emotie losweekt. Juist deze gevoeligheid is kleuters eigen. Ze willen dit mee-beleven. Ook hebben zij een grote morele gevoeligheid die hen in staat stelt de emotionele beleving van waarden en de geloofsbeleving van volwassenen gevoelsmatig mee te beleven.

Hoe symboolgevoeligheid stimuleren?

Er zijn heel veel manieren om symboolgevoeligheid te stimuleren. Het begint met een groei doorheen de kleuterschool om bewuster om te gaan met ervaringen en gevoelens. In dit proces is je taal als kleuterleidster heel belangrijk. Als je zelf beelden gebruikt en die koppelt aan concrete ervaringen, leer je kleuters dat dit het spreken over ervaringen en gevoelens gemakkelijker maakt.

Verder zijn alle kansen tot inleving heel belangrijk. Pas door zich in te leven kunnen kleuters beginnen aanvoelen welke betekenis een bepaald voorwerp of symbool voor iemand anders heeft. Bovendien oefenen kleuters zich hierdoor in het meeleven met anderen. Daardoor kan er begrip ontstaan voor de betekenis die beelden en symbolen voor anderen hebben.

Symbolen zijn voor kleuters meestal zichtbare dingen: voorwerpen, tekens, handelingen, ... Daarom is het belangrijk dat er visueel in de klas een bundeling komt van voorwerpen en tekens die staan voor wat de kleuters meemaken. Die voorwerpen vormen de aanknopingspunten met hun ervaringen. Wanneer je een persoonlijke ervaring van een kleuter beluistert kan je daarna samen zoeken hoe ze iets betekenisvol kan worden voor heel de klas. Op die manier stimuleer je kleuters om zelf actief gebruik te maken van symboliek.

In de onthaalhoek staat een grote tak als 'levensboom'. In die boom worden in de loop van het jaar voorwerpen gehangen die verwijzen naar (symbool staan voor) belangrijke ervaringen van de kleuters. Een kleuter komt de klas binnen met groot verdriet over haar poes die gestorven is. Ze maakt een mooie tekening die je na een gesprek in de boom hangt. Een andere kleuter heeft een klein broertje gekregen. De klas zoekt samen naar iets om in de boom te hangen.

Wanneer in deze klas gebeden wordt, kijken de kleuters soms samen naar de boom. Aan de hand van wat ze daar zien wordt voor anderen gebeden.

14. MEEVIEREN MET KERKELIJKE FEESTEN

Enkele kerkelijke feesten hebben hun vaste plaats in het leven van een kleuterklas. Via verhalen kan de diepere betekenis ook voor kleuters toegankelijk worden. Soms worden hieraan pastorale acties gekoppeld. Kleuters mogen hierbij niet overvraagd worden. Sommige heiligenfiguren kunnen eveneens aan kleuters worden voorgesteld.

Kleuters hebben wakkere oogjes en grote luistervinkoortjes die alles horen en zien. Vooral als er feest is zijn ze er graag bij. Feesten is ook belangrijk! En er is heel wat te vieren ...

14.1 KERKELIJKE FEESTEN

Kleuters komen - hoe jong ze ook zijn - in contact met heel wat elementen die verwijzen naar kerkelijke feesten: reclame in de media, voorwerpen in de winkels, voorbereidingen thuis naar aanleiding van een feestdag. Zo weten ze goed dat het Kerstmis of Pasen wordt. In heel wat gezinnen wordt er rond die feesten ook wat veranderd aan de schikking van het huis: een kerstboom en een kerststalletje in de huiskamer, paaslelies en andere bloemen. Ook andere kerkelijke feesten worden door kleuters soms meebeleefd. Als ouders hun kinderen rond Allerheiligen en Allerzielen meenemen naar het kerkhof, als ze driekoningen zingen met oudere broers of zussen, als ze meegaan naar een lichtmisviering, ...

Kleuters komen met deze ervaringen de klas binnen. Dit geeft de kans om hen ook met de christelijke betekenis van deze feesten te laten kennismaken. Natuurlijk vatten kleuters daar enkel van wat zij op die leeftijd aankunnen. Voor een driejarige is dat heel wat anders dan wat een vijfjarige daarmee doet. Vanuit een groot respect voor kleuters zal op hun niveau betekenis worden aangereikt. Ideaal zijn BC's die opgebouwd zijn vanuit en rond het kerkelijk feest of het bijbelverhaal dat erbij hoort: Kerstmis, Pasen, leven en sterven, Driekoningen, ... De christelijke betekenis die je hen wil laten meebelevan zit dan sterk vervat in het gehele aanbod van het BC en wordt niet geïsoleerd.

De sterke kerkelijke feesten komen de klas binnen door ervaringen en vragen van de kleuters. Niet alle kerkelijke feesten moeten in de kleuterklas aangebracht worden. In de lagere school worden, vanaf de eerste graad, aan de hand van de Jezusverhalen de meeste kerkelijke feesten aangebracht. Bij de oudste kleuters kunnen een aantal bijbelverhalen en symbolen van kerkelijke feesten worden verkend, maar dit hoeft niet systematisch te gebeuren. Wél kan je als kleuterleidster de kleuters de innerlijke dynamiek en beleving van een aantal kerkelijke feesten laten aanvoelen. Doordat kleuters gevoelsmatig meelevan zullen ze de emoties i.v.m. die feesten aanvoelen en associëren bij de verhalen en de symboliek van deze feesten.

Dat de kerstperiode er een is van gezelligheid, warmte, licht in het donker, feest met pakjes en alles erop en eraan, dat zullen ze associëren met het verhaal van Jozef en Maria en hun baby Jezus die geboren wordt. Zo kunnen ze meeleven met de symboolgevoeligheid voor mensen die 'licht' zijn, zoals Jezus 'licht' is voor mensen.

In de periode van Allerheiligen en Allerzielen voelen kleuters aan dat hun ouders of de kleuterleidster soms wat stiller worden en weemoedig, en dat oud verdriet hen soms te machtig wordt.

Pasen is voor hen lente, geboorte van nieuw leven, genieten van nieuw leven (kui-kens, lammetjes, kleine poesjes, ...) en de eerste zonnestralen.. Dat gaat samen met blijheid om het leven, vreugde dat de paasklok komt. Dat kunnen kleuters associëren met de ervaring van de leerlingen na Jezus' dood: Hij leeft onder ons, Hij is dicht bij ons en dat maakt ons blij; zijn aanwezigheid maakt ons warm vanbinnen, doet ook ons volop leven.

14.2 GODSDIENSTIGE FEESTEN UIT ANDERE GODSDIENSTEN

Als er in je klas kleuters zijn die in een andere godsdienst worden geïnitieerd, moet er ook aandacht gaan naar hun godsdienstige feesten. Op die manier ben je consequent met een houding van eerbied en waardering voor andere godsdiensten. Het is bovendien belangrijk dat christelijk gelovige kinderen ook feesten van andere godsdiensten leren kennen.

Het is heel delicaat inhoudelijk iets te zeggen over een andere godsdienst. Toch zal je zelf achtergronden over de betekenis van deze feesten moeten verwerven. Eventueel kan je hiervoor bij de ouders van de betrokken kleuters terecht.

De kleuters zelf hebben nog geen behoefte aan een inhoudelijke invulling van een feest. Het is wel belangrijk dat je er aandacht voor hebt, want het feest zelf vieren ze wellicht thuis wel mee. Je kan de kleuters uitnodigen om hierover te vertellen in de klas. Je eigen houding en reactie zijn hierbij van belang. Ze kunnen aan alle kleuters duidelijk maken dat jij respectvol wil omgaan met de verschillende levensbeschouwingen van hun ouders.

Een aantal van deze feesten zijn ook interessant omdat ze raakpunten hebben met christelijke feesten: het lichtfeest, het suikerfeest na de ramadan, ...

14.3 BIJBELVERHALEN EN ILLUSTRATIES

Wat kleuters associëren met feesten uit de joods-christelijke traditie, heeft te maken met de wijze waarop ze ermee kennismaken. Hoe worden de bijbelverhalen verteld? Welke illustraties worden hierbij gebruikt? Welke leerkrachtstijl heeft de kleuterleidster?

Kleuters houden op deze leeftijd het nieuwe dat ze ervaren vast door associaties bij concrete voorstellingen. Daarom zijn illustraties bij bijbelverhalen in het kader van kerkelijke feesten heel belang-

rijk. Er is een gevaar dat de verhalen bijna 'als historisch verslag' verteld worden. De gebruikte illustraties kunnen dit verscherpen. Kleuters kunnen niet anders dan ze vastzetten als 'zo is het gebeurd'. Ze nemen verhalen letterlijk op en interpreteren illustraties als een bewijs van echtheid. Het is niet wenselijk om de bijbelverhalen bij de kerkelijke feesten zo te vertellen of om illustraties te gebruiken die een letterlijke voorstelling bevorderen. Geen Jezus die uit het graf komt gestapt of die nog met zijn voeten in de lucht bengelt op Hemelvaart. Geen Geest die als een vlam boven de hoofden hangt op Pinksteren, enz. Hoe mooi deze symboliek ook is, kleuters kunnen die nog niet plaatsen. Een dergelijke eerste kennismaking werkt heel lang en sterk door. Die illustraties brengen kinderen later in de knoei. Dat hoeft niet te betekenen dat die verhalen niet verteld mogen worden. Je kan ze sober vertellen en vooral naar de diepere betekenis gaan. Bovendien is het belangrijk dat kleuters ruimte krijgen om te reageren, om zich zelf een voorstelling te vormen. Illustraties die het innerlijke van deze feesten weergeven lokken bij de kleuters gesprek uit: Pasen is vreugde om leven, Pinksteren de kracht van God die ons draagt.

14.4 PASTORALE ACTIES

Door hun participierend geloven en hun actief leven doen kleuters graag mee aan een actie tijdens de advent of de vasten, zeker als ze daartoe door de kleuterleidster gestimuleerd worden. Het is positief dat kleuters leren om samen met de juf en met andere kleuters iets te doen. Je zal je er wel bewust van moeten blijven dat kleuters dit doen omdat ze met jou meedoen en niet als beleving van hun 'gelovig' zijn. In dergelijke acties maken mensen soms misbruik van de kwetsbaarheid van kleuters. De informatie die bij een aantal acties hoort gaat hen te boven omdat ze geen aansluiting vindt bij hun leefwereld. Bovendien kunnen kleuters een dergelijke geloofsbeleving nog niet zelfstandig aan: dit is volwassen moreel gedrag. Het is beter te kiezen voor kleine stappen, die kleuters met jouw begeleiding als zinvol kunnen ervaren. Zich inzetten voor anderen is een mooie ervaring die - zeker bij de oudste kleuters - aan te bevelen is. Wanneer dit met de hele kleuterschool samen kan gebeuren en ondersteund wordt door een uitgewerkt BC in alle klassen, is deze ervaring voor kleuters nog sterker. Hou wél steeds voor ogen dat zowel de informatie als de concrete actie op maat van de kleuters is.

14.5 HEILIGEN EN HUN PLAATS IN DE KLEUTERSCHOOL

Heel wat tradities en heiligenverering zijn verloren gegaan. Het ligt niet in de bedoeling kleuters mee te nemen in alle mogelijke devotiegebruiken. De kinderen starten pas met hun verkenning van het christelijk geloof. Daarom breng je hen enkel met het meest wezenlijke in contact.

Vooraf de figuur van Jezus wordt hen als identificatiefiguur aangereikt.

Ook Maria speelt een belangrijke rol. Kleuters beleven hun band met Maria vanuit hun eigen moederrelatie. Het is goed om daar tijdens een schooljaar gedurende een periode speciale aandacht voor te hebben, b.v. in de meimaand. De aandacht daarvoor hoeft niet zozeer te worden uitgedrukt in een veelheid aan verhalen, maar in kleine attenties waarbij de kleuters actief betrokken zijn: bloemen meebrengen voor Maria, een gebedslied voor haar, ...

Ook grote figuren uit de kerkgeschiedenis kunnen een plaats krijgen bij de verkenning van het christendom. Wanneer over hen op kleuterniveau wordt gesproken, kunnen zij kleuters sterk aanspreken. Er bestaan b.v. prentenboeken over Franciscus en zijn zonnelied. Die sluiten aan bij de natuurbeleving van kleuters. Het feit dat Franciscus de natuur beleefde vanuit zijn relatie met God is een aspect dat je kan aanbrengen en bespreekbaar maken bij de oudere kleuters.

Ook recente 'opmerkelijke' christenen kunnen kleuters aanspreken en een aantal aspecten van gelovig leven bespreekbaar maken.

Toetssteen én voorwaarde bij dit alles zijn de begrijpelijkheid (naar inhoud en taal) en de zinvolheid in het totale levensbeschouwelijk groeiproces van de kleuters.

15. COMMUNICATIE VRAAGT RUIMTE

Communicatie is wezenlijk in de klas. De godsdiensthoek is hiervoor een belangrijke plaats. Daar vooral gebeuren de kringgesprekken, waar kleuters hun vragen kunnen stellen. Communicatie is echter niet alleen verbaal. Er zijn vele vormen van expressie. Godsdienst en muzisch bezig zijn gaan in die zin goed samen.

15.1 DE GODSDIENSTHOEK

Je kan in de hele klasruimte kansen aanbieden om tot waardevolle ervaringen te komen. De aankleding van de ruimte, de gekozen materialen, de schikking van de hoeken, ... kunnen kleuters helpen om zich in de klas thuis te voelen. In de hoeken kunnen ze goede ervaringen opdoen, kunnen ze verwonderd over iets zijn, kunnen ze vol bewondering naar iets kijken en genieten.

De onthaalkring is knooppunt van veel interactie. Het is een uitgelezen plaats om het godsdienstige tot leven te laten komen. Het is een vaste plaats voor rituelen. De voorwerpen en prenten die er een plaats hebben, nodigen uit tot communicatie en verankering.

Een godsdiensthoek (die meestal een deel is van de onthaalkring) heeft verschillende functies en betekenissen:

- Een rituele betekenis: het herkenningspunt in de klas waaraan vaste tijdstippen en handlingspatronen verbonden zijn.
- Een symbolisch-religieuze betekenis: via herkenbare voorwerpen, geluiden, handelingen, ... wordt het religieuze 'opgeroepen', b.v. een kaars, een zelfgemaakte regenboog, meditatieve muziek, foto's, voorwerpen door kleuters meegebracht van thuis, bloemen voor de juf, ...
- Een symbolisch-godsdienstige betekenis: daar zijn voorwerpen, handelingen, woorden, ... die expliciet verwijzen naar christelijk geloven, b.v. het gebedsritueel, een kinderbijbel, een Maria-beeld, ...
- Een sociale functie: het is de plaats in de klas waar klassikale activiteiten doorgaan. Het is de plaats van het kringgesprek, het luisteren naar elkaar, ...
- Een organisatorische functie, geïntegreerd in de onthaalkring: de plaats van dag- en weekkalenders, van de weerkalender en de seizoenenwijzer, ook een advents- of vastenkalender, keuzeborden en taakborden, de aanbreng van een thema, ...

Al deze dimensies vragen om een geheel van blijvende en variabele elementen, zodat zowel het duurzame als het afwisselende van het leven erin uitgedrukt worden.

Blijvende elementen in de godsdiensthoek zijn b.v. een kaars, een levensboom, foto's van de kleuters, een handpop, een gebeurtenissenboek¹, een foto-album, een praatstok, kalenders, keuze- en takenborden, een kinderbijbel, een zelfgemaakte 'Bijbel' van tekeningen bij bijbelverhalen, een afbeelding van Jezus en / of Maria, een muziekinstallatie, voorwerpen uit de verschillende culturen

1. Een gebeurtenissenboek is een boek dat samengesteld is door de kleuterleidster. In dat boek zijn gebeurtenissen geclasseerd die zich kunnen voordoen in het leven van kleuters. Het boek is zo opgevat, dat kleuters zelf aan de hand van logo's op zoek kunnen gaan naar een liedje, een verhaal, een prent of iets dergelijks, dat verband houdt met b.v. ziek zijn, verhuizen, een zusje of een broertje krijgen, ruzie maken, bang zijn, ... Dit boek wordt dus - na introductie door de kleuterleidster - volledig op initiatief van de kleuters gebruikt in de godsdiensthoek.

waar de kleuters een band mee hebben, een 'doos vol gevoelens', een vervolg-vertelboek, symbolen i.v.m. de axenroos, enz.

Variabele elementen in de godsdiensthoek variëren naar gelang van het BC en het seizoen, de periode van het kerkelijk jaar, ingrijpende gebeurtenissen in het leven van de kleuters en de kleuterleidster of andere personen uit hun leefwereld.

Afhankelijk van de leeftijd van de kleuters zullen er meer of minder variabele elementen in de hoek zijn.

- *De jongste kleuters* hebben meer nood aan vaste, herkenbare elementen die gericht zijn op het basisvertrouwen en het contact. Er zullen minder variabele elementen zijn omdat de kleuters die zelf niet zo vaak meebrengen.

- *De oudste kleuters* hebben meer nood aan variabele elementen die hun actieve betrokkenheid verhogen. De kijk- en doetafel, een koffer rond een verhaal, voorwerpen die aansluiten bij het BC of het seizoen, ... De kleuters brengen zelf ook meer voorwerpen aan. Ze kunnen ook actief betrokken worden in de keuze van voorwerpen. Ze kunnen zelf bespreken of een voorwerp moet blijven of niet. Het gaat hier om hun eigen aanvoelen van wat belangrijk is binnen de klasgroep. Aan belangrijke belevingen kunnen voorwerpen gekoppeld worden die daardoor vergeet-me-nietjes worden. Ze kunnen een plaats krijgen in de 'levensboom' of bij de regenboog, de ark of de boot die symbool staan voor de verbondenheid die in de klas leeft.

15.2 KRINGGESPREKKEN - VRAGEN VAN KLEUTERS

15.2.1 ERVARINGEN WORDEN BESPREEKBAAR

Wie ervaringsgesprekken mogelijk wil maken vanuit de eigen belevingen van de kleuters, brengt een heel proces op gang. Daarvoor is in de klas ruimte nodig voor sterke belevingen. Die ruimte kan gecreëerd worden door het aanbod in de hoeken, in de uitbouw van BC's, door het kiezen voor werken in kleine groepjes. Ook de keuze voor een aantal werkvormen die ervaringen mogelijk maken of bespreekbaar maken, is belangrijk. Je kan dit klassikaal in groep bespreken of individueel met een bepaalde kleuter.

Als kleuterleidster kan je jezelf regelmatig een aantal vragen stellen. Dit is een vorm van zelfevaluatie:

Welke aandacht is er voor gevoelens en emoties?

- Is er voor de kleuters ruimte om gevoelens en emoties in de klas te beleven?
- Geeft hun betrokkenheid aan of dit écht hun ervaring is, of dit voor hen betekenis heeft?
- Durf ik ook moeilijker of pijnlijker ervaringen van kleuters bespreekbaar maken? Kan ik dan zelf de confrontatie aan met eigen ervaringen en/of gevoelens hierbij?
- Kan ik in een gesprek met kleuters naar de diepte gaan? Durf ik hierbij uitdrukkelijk gelovig te spreken?

Basis van elk goed gesprek is de vertrouwensband van de kleuterleidster met de kleuters. De kleuterleidster stimuleert een ervaringsgesprek door de kleuters te laten associëren bij wat ze aanreikt (b.v. prenten, een foto, een rolopname, ...), door ze spontaan te laten reageren, door voorbeelden van zichzelf te vertellen, enz.

15.2.2 MET KLEUTERS OP ZOEK NAAR DE BETEKENIS VAN EEN ERVARING

De communicatie tussen de kleuters onderling en tussen kleuter(s) en kleuterleidster in het bespreken van sterke belevingen, kan kwalitatief hoog zijn. Heel gewone dingen doen kleuters soms vragen stellen. Hen laten aanvoelen dat er iets 'meer' is, is in grote mate afhankelijk van de manier waarop de kleuterleidster kansen geeft aan het gesprek en die kansen benut.

Bij driejarigen duidt de kleuterleidster die ervaringen. Daarin neemt ze de kleuters mee. Vierjarige en oudere kleuters willen al meer zelf duiden wat ze meemaken. Ze kunnen zeker actiever aan bod komen in een gesprek waarbij je op zoek gaat naar het diepere. Je wil de kleuters verder laten kijken dan hun eigen ervaring. Je kan ervaringen van kleuters verbreden door iets in het

gesprek binnen te brengen vanuit geloofsverhalen.

15.2.3 DE OUDSTE KLEUTERS STELLEN VRAGEN EN ZOEKEN NAAR ZIN

Kleuters zoeken naar antwoorden op hun vragen. Ze zijn in hun ontwikkeling niet gebaat met het afwijzen van hun vragen of met onnauwkeurige antwoorden.

Er zitten kansen in een open begeleiding van oudere kleuters rond zinvragen. Filosoferen met kinderen maakt op langere termijn een evolutie mogelijk in de wijze waarop kinderen omgaan met basiservaringen en een aantal situaties. Dit alles heeft invloed op de psychische en de taalontwikkeling van de kinderen.

Als volwassenen bereid zijn in te gaan op de vragen van de kinderen, dan worden ze gestimuleerd in de evidente verwondering die hen eigen is. Het is belangrijk dat kinderen kansen krijgen in een

gesprek over zinvragen (vragen over ontstaan van leven, oorzaken van lijden en dood, over 'wat na de dood?', liefhebben en ruzie maken, ...). Kinderen voelen aan wanneer hun vragen ernstig genomen worden.

Kleuters hebben tijd nodig om door te denken. Ze zijn blij dat er een gesprek op gang komt (mag komen) en dat ze hierbij gerespecteerd en beluisterd worden. Het is noodzakelijk dat kleuters in zulke gesprekken hun eigen taal mogen gebruiken.

Voor de kleuterleidster zijn dat rijke momenten. Ze dienen zich soms onverwacht aan wanneer een kleuter een vraag stelt. Kleuters geven in hun vragen heel veel van zichzelf prijs: hun aanvoelen, de wijze van formuleren. Je kan kleuters uitdagen om eerst zelf te antwoorden op een vraag. In een volgende stap kan je er de andere kinderen bij betrekken. Wanneer je eerst hun eigen 'voorlopige constructie' beluistert, krijg je de kans om te verdiepen. Je hebt dan het voordeel dat je de eigen taal van het kind kan hanteren en verrijken.

Het omgaan met zinvragen heeft ook beperkingen.

Je kan en mag geen 'overtuiging' opdringen. Je kan wel getuigen van je eigen geloof in de waarheid van het evangelie van Jezus Christus, dat eigen antwoorden biedt op zinvragen die kleuters zich stellen. Het is dan nodig dat de kinderen voldoende tijd krijgen om daarover na te denken en/of zelf te zoeken.

Een uitdrukkelijk gelovig antwoord mag en moet er zeker komen. Als dit gebeurt in een open gesprek en op een authentieke manier, spreekt het kinderen uitermate aan. Zij voelen de diepte en de kracht ervan aan. Kinderen zijn niet zo sterk geïnteresseerd in de volledigheid en theologische juistheid van je antwoord. Zij geven hun volle vertrouwen aan volwassenen die hen ernstig nemen en die moeite doen om - zij het soms stamelend - een antwoord te geven in een gesprek. Wanneer ze aanvoelen dat iets voor jou écht betekenisvol is en dat je moeite doet om eerlijk te antwoorden, ook als je zelf nog zoekt, dan krijg je hun respect en hun vertrouwen. Je stimuleert hen dan ook in hoge mate om gedurende een schooljaar te groeien in hun omgang met hun eigen zinvragen. Ook de kleuters onderling voeren (korte) gesprekken met elkaar vanuit hun directe verwondering. Ook

tijdens vrij spel gaan ze soms door op vragen.

Bij de oudste kleuters kan je filosofische gesprekken plannen en uitwerken. Vijfjarigen hebben al enige beeldvorming van het religieuze en krijgen door deze gesprekken kansen om hierover met elkaar te spreken. In een open gesprek kunnen zij samenhang of wetmatigheden ontdekken in de zinragen die zij zich stellen en in de voorstellingen die ze zich hierbij maken. Deze gesprekken kunnen sterk geleid en gericht worden door de kleuterleidster. Zo kan een verhaal of een kunstwerk aanleiding zijn voor dergelijk gesprek: wat roept dit op? welk beeld vormen kleuters zich hierbij? welke vragen stellen zij zich en hoe gaan ze hiermee om? Wanneer kleuters moeilijk tot een dergelijk gesprek komen, geef je hen best eerst de kans om zich expressief en non-verbaal uit te drukken. Aan de hand van een tekening of een schilderwerk kan wel vlotter een gesprek worden opgebouwd.

Een aantal zinragen en grenservaringen komen aan bod omdat kleuters daar op die leeftijd mee bezig zijn. Tijdens deze gesprekken kunnen kleuters eigen gelovige antwoorden geven. Ook déze gelovige beelden en voorstellingen kunnen inhoud zijn van een gesprek. Je kan verder aftasten wat dit voor de kleuters betekent.

15.3 KANSEN TOT EXPRESSIVITEIT CREËREN

Communicatie is ook expressie. Kleuters leren dat 'al doende'. Door zich muzisch uit te drukken met klank, zang, klei, verf, potlood, woorden of hun lichaam krijgen kinderen vat op hun wereld van gevoelens. Zo ontdekken ze hun verbeeldingskracht en hun vermogen om op een authentieke creatieve manier uit te drukken wat hen beroert. "Door de ontwikkeling van het muzische leren kinderen de wereld om zich heen en de eigen innerlijke wereld intensiever beleven, begrijpen en ervan genieten"². Het samen kijken naar mensen en hun cultuur en naar natuur in al haar facetten stimuleert het beschouwen van kleuters. Juist dit beschouwen is een eerste stap naar het filosoferen over de dingen.

Levensbeschouwelijke opvoeding wil kleuters juist contact laten maken met de eigen innerlijke wereld en met de wereld om hen heen.

Het levensbeschouwelijk en religieus groeiproces heeft behoefte aan muzische werkvormen die kleuters kansen biedt om uit te drukken wat in hen leeft en hoe zij de dingen beleven. Het helpt kinderen hun eigen innerlijke wereld te ontdekken. Het muzische draagt bij tot het benaderen van de kleuters als unieke personen die met hun totale persoon aan bod moeten komen. Door het muzi-

sche ervaren ze verbondenheid met het eigen ik, met anderen en met het transcendente.

Expressie is belangrijk om verschillende redenen

- Je kan een grotere verscheidenheid aan verkennings- en verdiepingmogelijkheden aanreiken. Via muzische werkvormen worden kleuters zich bewust van hun aanvoelen of hun emoties. Muzische werkvormen doen hen dieper op de dingen ingaan. Werkvormen verhogen de kans dat meerdere kleuters dieper gaan 'zoeken'.

² Uit het 'Ten geleide' van het leerplan muzische opvoeding. VVKBaO, 1999.

Een 'lege of open stoel' na een bijbelverhaal doet kleuters geconcentreerd nadenken wat ze kunnen vragen en hoe zij 'als (personage uit het verhaal)' kunnen reageren.

- De geladenheid van een aantal onderwerpen maakt dat een kleuter soms geen woorden vindt. Hij kan zich dan uitdrukken met klanken of kleuren, met gebaren of voorwerpen, ...

Jeroen heeft nog steeds verdriet om zijn vake die in een verkeersongeval is omgekomen. Na een verhaal over een poes die gestorven is, tekenen de meeste kleuters een poes of een ander huisdier dat gestorven is. In een gesprekje zegt Jeroen wat hij wil doen: hij wil iets maken met klei. Hij maakt een konijn om op het graf van zijn vake te zetten. Hij had kort voor zijn dood van hem een konijn gekregen.

- Kleuters zijn zeer verscheiden van karakter. Een introverte kleuter verkiest geen taal, maar wel een ander expressiemiddel. Een uitbundige kleuter drukt zich graag uit en geniet van drama en gesprek, maar ook van schilderen en kleien. Er zijn ook kleuters die niet zo graag individueel werken, maar liever samenwerken met anderen. Om de persoonlijke ontwikkeling van kleuters te stimuleren is het goed een waaier van werkvormen te gebruiken. Daardoor krijgen meer kleuters kansen om zich zowel muzisch als levensbeschouwelijk te ontwikkelen.

Als je kleuters keuzes aanbiedt zie je hen vaak dezelfde keuzes maken. Het heeft soms echt te maken met de wijze waarop een kleuter zich het liefst uitdrukt. Voor de levensbeschouwelijke groei is het belangrijker dat hij zich kan uitdrukken, eerder dan dat hij verschillende expressiemiddelen gebruikt.

- Soms is een inhoud moeilijk (mondeling) communiceerbaar. Lichaamstaal, kleur of muziek drukken dan beter uit wat je als volwassene wil meegeven of laten vermoeden.

Op Goede Vrijdag vertelt een bepaalde kleuterleidster niet veel. Ze laat de kleuters eerst luisteren naar een stuk uit de Matteüspassie. Dan laat ze hen vrij schilderen, terwijl ze opnieuw naar de muziek luisteren.

Kleuters mogen vrij dansen met linten en op blote voeten op het Alleluia van Haendel. Dat is pas een paasfeest!

Waar krijgt het muzische een plaats?

Kinderen hebben altijd behoefte om zich uit te drukken. Daarom zou er altijd plaats moeten zijn voor expressie. Hoe diepgaander een beleving voor kleuters is, hoe sterker zij nood hebben aan kansen om zich uit te drukken. Dit is uiteraard niet gebonden aan een moment in het levensbeschouwelijk groeiproces. Zowel momenten van verdieping van eigen levenservaringen als van religieus godsdienstig beleven kunnen om muzische expressie vragen. Het expressieve creëert bovendien nieuwe verdiepingkansen.

Vanuit de schilderijen van de kleuters kan er een gesprek op gang komen dat veel dieper gaat dan het gesprek dat vóór het schilderen plaatsvond. Wat kleuters uitdrukken kan ook al biddend samengebracht worden in een viering, enz.

16. VAN PLANNING TOT EVALUATIE

Planning en evaluatie zijn noodzakelijk voor een goede werking in de kleuterklas. Het klasboek is daarbij een belangrijk werkinstrument. Een goede zelfevaluatie helpt de kleuterleidster haar planning bij te sturen.

16.1 PLANNING: HET KLASBOEK

Uitgangspunt is de omschrijving van de opbouw van het klasboek in het ontwikkelingsplan voor de katholieke kleuterschool (VVKBaO).

Het klasboek bevat:

- de neerslag van algemene *afspraken* tussen leerkrachten of tussen ouders en leerkrachten;
- de neerslag van *het teamoverleg* over ervaringsituaties;
- de neerslag van *persoonlijke, dagelijkse reflecties* over ervaringsituaties;
- de neerslag van *reflecties over kleuters*: gewone en specifieke zorgvragen, reflecties over de ontwikkeling van kleuters.

1. Algemene afspraken

Elke school, elke kleuterleidster heeft een aantal pedagogische accenten en prioriteiten. Soms zitten er een aantal morele regels bij die kleuters (met verschillen volgens leeftijd) moeten leren. Je maakt hierover best afspraken in team en je noteert die in je klasboek. Eventuele afspraken met ouders kunnen ook genoteerd worden. Die zijn voor godsdienst zeker noodzakelijk in verband met anders-gelovige kleuters in je klas.

2. Teamoverleg over ervaringsituaties

Om de levensbeschouwelijke groei te kunnen toetsen is het zinvol om op langere termijn te kijken. Voor een planning op lange termijn kan je in het team een bepaald accent van het opvoedingsproject of het schoolwerkplan, de godsdiensthoeke of de jaarplanning onder de loep nemen en concretiseren. Daartoe noteer je in je klasboek hoe je op langere termijn aan de componenten voor levensbeschouwelijke groei wil werken. Vermeld concrete ervaringsituaties die je in je aanbod gedurende een hele tijd uitwerkt, wijzigingen in klasmilieu en je eigen interventies.

Werken aan basisveiligheid: slaaphoek in de klas met een schemerlichtje, werken rond 'in bed gestopt worden', de zorg van mama en papa, morgenritueel opbouwen met sfeer, aan het eind van de dag een rustmoment inbouwen.

Vanuit teamoverleg rond verbondenheid groeien afspraken over inschakelen van stiltemomenten en gebed, met differentiatie naar gelang van de leeftijd van de kleuters. Er groeit een nieuw initiatief om een aantal keer per jaar een gezamenlijk gebedsritueel uit te werken.

Vanuit reflectie over *regelmatig terugkerende ontmoetingsmomenten* (onthaal, gebedsmomenten, verjaardag vieren,...) kunnen zinvolle afspraken groeien die de kwaliteit van die momenten mee bepalen.

Bij reflectie over het *jaaroverzicht* zal er aandacht moeten zijn voor de grote kerkelijke feesten of periodes, en ook voor religieuze feesten bij andere godsdiensten. Het is zinvol dat jaaroverzicht te bepalen vanuit een gezamenlijke evaluatie, zoals ze wordt voorgesteld in 16.2. Vandaaruit kan een gradatie worden aangebracht in de belangstellingscentra, aangepast aan de leeftijd (van 2,5 tot 6 jaar).

3. Persoonlijke, dagelijkse reflecties over ervaringsituaties dagelijkse voorbereiding van ervaringsituaties, evaluatie en bijsturen van ervaringsituaties op korte en op lange termijn.

Het ontwikkelingsplan vraagt in het klasboek een korte neerslag over het belangstellingscentrum waarrond wordt gewerkt. Die neerslag bevat een aantal geordende ideeën (webschema), aanpassingen aan het klasmilieu, een (voorlopig) activiteitenrooster met de dominante ontwikkelingsaspecten, de ervaringsituaties die worden uitgewerkt (ervarings situatie, werkvorm, inhoud, materiaal, groepeeringsvorm, mogelijke doe-werkwoorden), de keuzemogelijkheden die de kleuters hebben en de aandachtspunten.

Als je een BC uitwerkt en je ideeën in een webschema noteert, horen daar ook ideeën voor de levensbeschouwelijke en religieuze groei bij.

Je maakt in het BC in één lijn de samenhang van het godsdienstaanbod duidelijk. Je kan dat doen door een aantal ontwikkelingsaspecten aan te duiden. Je schrijft uit hoe je daar elke dag een aanbod voor doet. Het godsdienstige of morele kan het dominante ontwikkelingsaspect zijn in verschillende ervaringsituaties.

Om kleuters bewust te laten worden dat elk kind mogelijkheden heeft (iets goed kan), om dit te leren uitspreken en bij elkaar te waarderen, ga je dit als ontwikkelingsondersteunend plannen en uitwerken. Met een bijbelverhaal wil je dat bewustmakingsproces uitlokken en het gesprek erover ondersteunen. Stilstaan bij eigen levenservaringen (godsdienstig ontwikkelingsaspect 32) en zich identificeren met inspirerende figuren (godsdienstig ontwikkelingsaspect 33) zijn hier de dominante ontwikkelingsaspecten.

Wat je wijzigt aan het klasmilieu omdat een BC dit vraagt, noteer je kort in je klasboek. Soms betreft het de godsdiensthoek, soms een nieuwe hoek of materiaal voor één van de hoeken.

Een grote kartonnen boot wordt in de klas gebracht voor dramatisering in een kleine groep.

In de verkleedkoffer komen een herdershoed, een staf en een schapenvel.

Bij de *ervaringsituaties* noteer je de werkvorm, de korte inhoud, het materiaal, de groepeeringsvorm en de keuzemogelijkheden die de kleuters hebben.

Bij specifieke *werkvormen* noteer je kort wat je wil bereiken en de stappen die je voorziet. Zo noteer je voor jezelf bijvoorbeeld kort welk bijbelverhaal je vertelt, wat je in het verhaal wil benadrukken, welke werkvormen je gebruikt.

In je klasboek schrijf je het godsdienstaanbod dus uit. Elke kleuterleidster weet dat ze in de klaspraktijk soms moet afwijken van wat gepland is. Een andere activiteit dringt zich op, wanneer ze op de actualiteit van de kleuters wil inspelen. Daarom is het belangrijk dat ze weet waar ze in een BC naartoe wil werken. Dit is niet aan één activiteit of één werkvorm gebonden. Uiteindelijk is het de bedoeling in te spelen op kleuters en hen op hun tempo te laten groeien.

Het is aangewezen het godsdienstaanbod in de verschillende ervaringsituaties te integreren. Het zal aan bod komen in ontmoetingsmomenten, maar evenzeer in het ontwikkelingsondersteunend leren als dominerend ontwikkelingsaspect. Ervaringsituaties waarbij de kleuters kansen krijgen om explorerend te beleven zijn evenzeer noodzakelijk voor hun religieuze en godsdienstige beleving. In het zelfstandig spel kan je zien hoe kleuters het godsdienstige aanbod verwerken. In het deel over leerkrachtstijl (6.1) is er reeds ingegaan op de begeleiding van de diverse ervaringsituaties. In de reflectie over het aanbod en de leerkrachtstijl zal worden nagegaan of het godsdienstige in de diverse ervaringsituaties aan bod komt.

Evaluatie van de ervaringsituaties

Noteer kort je eigen bevindingen na een activiteit: een korte reflectie over een activiteit, over wat je zelf deed of hoe kleuters reageerden. Het gaat om een globale evaluatie die je wel in staat moet stellen bij te sturen naar de volgende dag.

De kleuters waren nog niet uitgepraat. Michiel stelde de vraag of er wel 'iemand is' die voor alle dieren zorgt. Morgen terug opnemen! Eerst een verhaal inbrengen.

Dit zijn reflecties op korte termijn. Je kan ook je bedenkingen noteren na een langere periode. Het blanco rooster uit 16.2 kan hiervoor een nuttig instrument zijn.

4. Reflecties over kleuters

Het levensbeschouwelijke is een breed observatiedomein. Door kort te noteren wat kleuters in een gesprek vertellen of vragen, leer je - over een langere periode - ook de levensbeschouwelijke ingesteldheid en interesse van de kleuters kennen. De positieve ingesteldheid van kleuters vraagt een specifieke observatie. Soms kan je ze aftasten aan de hand van de (levens)vragen die kleuters stellen. Ook het morele ontwikkelingsniveau kan je in korte observaties noteren. Wanneer de morele ontwikkeling voor een kleuter problematisch is, kan je dat als specifieke zorg neerschrijven.

Noteer voor jezelf ook wanneer kleuters signalen geven dat hun thuismilieu het moeilijk heeft met christelijk geloven, omdat hun ouders niet- of anders-gelovig zijn. Dat zijn specifieke zorgvragen die, na het schooljaar, aan de collega's van de volgende klas kunnen doorgegeven worden.

16.2 EVALUATIE

Zowel de planning op korte als op lange termijn kan je na verloop van een bepaalde periode toetsen aan een evaluatierooster. Deze evaluatie kan persoonlijk zijn. Ze is tegelijk een goede basis voor een evaluatie met het hele team.

Een aantal vragen zijn hierbij belangrijk:

- In welke mate heb je aan de componenten van levensbeschouwelijke groei gewerkt?
- Heb je aan alle componenten gewerkt?
- Hoe heb je eraan gewerkt? Via levenservaringen, geloofsverhalen, rituelen?
- In welke ervaringsituaties kwamen ze aan bod? Is er een evenwicht tussen ontmoeten en ontwikkelingsondersteunend leren? In welke mate kregen kleuters kansen voor zelfstandig spel en explorerend beleven?
- Hoe verliepen de activiteiten? Wat was het resultaat van je begeleiding?
- Welk Jezusbeeld en/of godsbeeld bracht je ter sprake?
- Wat deden kleuters met je godsdienstaanbod? Welke kansen op verdieping en/of differentiatie heb je aangeboden?
- Kan je vanuit je observaties levensbeschouwelijke groei merken bij individuele kleuters?

Hierna volgt een blanco rooster, dat kan dienen als werkinstrument voor zelfevaluatie.

Dergelijke zelfevaluatie wil veel verder gaan dan enkel het nagaan of geplande activiteiten ook werkelijk gegeven zijn. Ze wil de kleuterleidster bewuster laten reflecteren over de eigen houding en over de reacties van de kleuters: wat geef je mee aan kleuters, hoe geef je kleuters kansen om te groeien in hun identiteitsontwikkeling, hoe beleef je dit zelf? Die vragen zijn ook vragen zinvol voor het teamoverleg.

COMPONENTEN VAN LEVENSBESCHOUWELIJKE EN RELIGIEUZE GROEI		Ervaringen en belevingen van kleuters	Geloofsverhalen, geloofsbeelden, godsbeeld, Jezusbeeld	Klasrituelen, feesten
A. Fundamentele bestaans- condities	A.1 Basis- vertrouwen			
	A.2 Mogelijkheden en beperkingen			
B. Verbonden- heid	B.1 met zichzelf			
	B.2 met anderen			
	B.3 met gemeen- schappen			
	B.4 met natuur en cultuur			
C. Groeien in gevoeligheid voor goed en kwaad				
D. Verkennen van geloofstaal en groeien in symboolgevoeligheid				

Besluit

Wat we wensen met dit werkplan

Kinderen, alle kinderen, hebben kansen nodig om te kunnen groeien als mens. Zij mogen 'iemand' worden, met elk hun specifieke identiteit. Omdat we hun identiteitsontwikkeling ernstig nemen, vertrekken wij in dit werkplan vanuit de leefwereld van de kleuters: hun ontwikkeling, hun belevingen, hun noden en verlangens. Wij wensen dat dit werkplan er in de eerste plaats mag toe bijdragen dat kinderen groeien als mens.

Alle kinderen hebben recht op een opvoeding die hun levensbeschouwelijke en religieuze groei mogelijk maakt. Daartoe willen wij werken aan vier componenten: fundamentele bestaanscondities (basisvertrouwen, eigen mogelijkheden en grenzen), verbondenheid (met zichzelf, anderen, gemeenschappen, natuur en cultuur), gevoeligheid voor goed en kwaad en openheid voor geloofstaal en symboolbeleving. Op die manier willen wij kleuters helpen om hun eigen identiteit te ontdekken en op te groeien tot waardevolle volwassenen. Kleuterleid(st)ers kunnen hun concrete godsdienstaanbod in het kader van deze componenten uitwerken.

Wij geloven in de rijkdom van de christelijke godsdienst. God gaat zijn weg met mensen. Die weg heeft voor christenen in het leven van Jezus een zeer menselijk gezicht gekregen. Wij geloven dat God kinderen en volwassenen aanspreekt door zijn Woord in Jezus Christus en met de levenwekkende kracht van zijn Geest. Dit Woord zoekt zich een weg naar het hart van de mensen. Dit Woord geeft kleur aan het christelijk opvoedingsproject, waarvoor een katholieke school kiest. Jezus' gedrevenheid om mensen te laten leven in overvloed (Joh. 10, 10) helpt ons te zien wat zinvol en waardevol leven is.

Door kleuters in contact te brengen met de geloofsbeleving van volwassenen, willen wij hun kansen bieden om de rijkdom van christelijk geloven te ontdekken. Niet alle kleuters groeien op in een christelijk gelovig gezin. Wij willen uitdrukkelijk respect opbrengen voor de levensbeschouwelijke verscheidenheid die in elke klas aanwezig is. Omdat kleuters vooral participeren aan het leven van volwassenen - thuis én op school - en omdat zij zelf nog niet mondig genoeg zijn om een eigen standpunt te bepalen, vraagt de begeleiding van kleuters een schroomvolle aanpak.

Wij willen kinderen helpen om dialoog- en keuzebekwaam te worden. We stellen ons tot doel dat ze volwassen mensen worden die levensvragen stellen en erover nadenken, die daarover met anderen kunnen communiceren, die keuzes maken en ernaar leven. Welke levensbeschouwelijke keuze zij later ook mogen maken: zij zal steeds het resultaat zijn van een religieuze en levensbeschouwelijke groei die aanvangt op jonge leeftijd. Daarom willen wij kleuters nu reeds kansen bieden om hun leven te verkennen. Zo kunnen zij bouwstenen verzamelen voor een eigen levensvisie.

Kleuters zijn kleuters, dus geen miniatuurvolwassenen. Dat betekent dat je als kleuterleid(st)er juist vanuit hun mogelijkheden wil denken en wil rekening houden met hun grenzen. Enerzijds moet het godsdienstaanbod dus naar taal en inhoud afgestemd worden op de taal- en denkmogelijkheden van de kleuters. Anderzijds is religieuze groei pas mogelijk wanneer kleuters kansen krijgen om religieuze ervaringen op te doen, wanneer ze het mysterie van God kunnen aanvoelen en er op hun eigen manier mee in relatie kunnen treden.

Alle kinderen hebben nood aan goede opvoeders. De modelfunctie van de kleuterleid(st)er is bijzonder groot. Kleuters nemen immers vaak spontaan reacties en gedrag over. Dat bevraagt in sterke mate de persoonlijkheid en de eigen keuze- en dialoogbekwaamheid van elke kleuterleid(st)er. Die wordt geconfronteerd met de eigen levensbeschouwing en met het christelijk opvoedingsproject van de katholieke school waarin men werkt. Deze confrontatie maakt je kwetsbaar. Je geeft als mens gestalte aan je eigen leven op je eigen unieke manier.

De maatschappelijke context maakt het voor kleuterleid(st)ers steeds minder evident om gelovig op te voeden. Concrete reacties van kleuters of ouders doen mensen soms twifelen. Daarom wil dit werkplan houvast bieden, zowel in het eerste deel over de levensbeschouwelijke en religieuze groei van kleuters als in het tweede deel waar de dagelijkse praktijk aan bod komt. Het is immers belangrijk dat kleuterleid(st)ers hun taak op een eigentijdse manier kunnen vervullen. We zijn er ons van bewust dat dit werkplan, zoals het hier voorligt, hoge verwachtingen stelt ten aanzien van elke kleuterleid(st)er en ten aanzien van elk team. We hopen dat elke kleuterleid(st)er zich door het eigen team gedragen en gesteund mag weten. Zonder twijfel kan een kleuterleid(st)er ook van de kleuters leren wat geloven is. Zij beleven alles heel intens, zij kunnen diep verwonderd zijn om het wezen van de dingen en zij zijn heel gevoelig voor het goede en het waardevolle in de relaties tussen mensen.

We willen je uitnodigen om ook door je godsdienstaanbod het samenzijn in je klas voor de kinderen en voor jezelf tot een boeiend gebeuren te maken.

De samenstellers van dit werkplan:

Rita Boddaert, Jos Bonroy, Francis De Westelinck, Mady Everts, Frank Grypdonck, Reinhilde Henckens, Chantal Leterme, Luc Maes, Walter Pannier, Didier Pollefeyt, Paul Pulinx, Rik Snijkers, Rony Timmermans, Katrien Tonnard, Rob Vandueren, Paul Van Paepegem, Josée Vanroy.

Foto's Marc De Groote, Frans Hitchinson, Pascal Lagaet.